

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

DR. VERES PÁL

Nyugat-Magyarországi Egyetem

**Sopron
2008**

Nyugat-magyarországi Egyetem

SZÉCHENYI ISTVÁN
GAZDASÁGI FOLYAMATOK ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA DOKTORI
ISKOLÁJA
KÖZÖSSÉGI GAZDÁLKODÁSTAN PROGRAM

**A FELSŐOKTATÁS TANKÖNYVELLÁTÁSI
RENDSZERÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ
INTÉZMÉNYI ELEMZÉSE**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

DR. Veres Pál

PhD

**Nyugat-magyarországi Egyetem
Sopron
2008**

**A FELSŐOKTATÁS TANKÖNYVELLÁTÁSI RENDSZERÉNEK
ÖSSZEHASONLÍTÓ INTÉZMÉNYI ELEMZÉSE**

Értekezés doktori (PhD) fokozat elnyerése érdekében
a Nyugat-magyarországi Egyetem
Széchenyi István
Gazdasági folyamatok elmélete és gyakorlata Doktori Iskolája
közösségi gazdálkodástan programjához tartozóan

Írta:
dr. Veres Pál

A jelölt a doktori szigorlaton % -ot ért el,

Sopron,

.....
a Szigorlati Bizottság elnöke

Az értekezést bírálóként elfogadásra javaslom (igen /nem)

Első bíráló (Dr.) igen /nem

(aláírás)

Második bíráló (Dr.) igen /nem

(aláírás)

(Esetleg harmadik bíráló (Dr.) igen /nem

(aláírás)

A jelölt az értekezés nyilvános vitáján.....% - ot ért el

Sopron,

.....
a Bírálóbizottság elnöke

A doktori (PhD) oklevél minősítése.....

.....
Az EDT elnöke

Tartalomjegyzék

ÁBRAJEGYZÉK	7
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	8
MELLÉKLETEK JEGYZÉKE	9
JELÖLÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	10
1. BEVEZETÉS	11
1.1. A disszertáció megszületésének előzményei, indítékai	11
1.2. Az összehasonlító intézményi elemzés, mint alkalmazott módszertani eszköz	12
1.2.1. Az összehasonlító intézményi elemzés a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerében	14
1.2.1.1. A felsőoktatási tankönyvellátási rendszer szereplői	15
1.2.1.2. A cél-funkció-eszköz hierarchia komplexitása	15
1.3. Irodalmi áttekintés	16
1.4. Az elért eredmények összefoglalása	19
2. A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI TANKÖNYV- ÉS JEGYZETELLÁTÁSI RENDSZER	24
2.1. Válságjelek a rendszerváltást megelőző időszakban	24
2.1.1. A rendszer legfontosabb jellemzői	24
2.1.2. Jegyzetcentrikusság	25
2.1.3. Hatósági ár	26
2.1.4. Az intézményi autonómia és a finanszírozási rendszer ellentmondása	27
2.1.5. Monopólium és vállalkozás	27
2.2. Elképzelések az új tankönyv-, jegyzet- és szakkönyvellátási rendszerről	28
2.2.1. A professzionális kiadók és a piac lehetséges szerepe	28
2.2.2. Az állam (a minisztériumok) szerepe	28
2.2.3. A felsőoktatási intézmények feladata és felelőssége	29
2.2.4. Az árak és a költségvetési támogatás az új rendszerben	30
2.2.5. Kiadók és terjesztők	32
2.2.6. A könyvtárak szerepe	32
2.2.7. Alapítványok és egyéb kiegészítő források szerepe a finanszírozásban	33
3. A TANKÖNYVELLÁTÁS ÚJ RENDSZERE – A RENDSZERVÁLTÁS HATÁSA	34
3.1. Az 1990-ben elfogadott rendszer illetve program és fő elemei	34
3.1.1. A miniszteri előterjesztés kritikai elemei	35
3.1.2. Az új rendszer elemei az MKM miniszteri előterjesztésében	36
3.1.3. Az átmeneti időszak szükségessége és ütemezése	38
3.2. Az új rendszer elemei a Kormány 1991. évi határozatában	40
3.3. A világbanki hitel felvételének terve. A japán segélyprogram	43
3.3.1. A világbanki hitel felvételének céljai	43
3.3.2. A japán segélyprogram	44
3.3.3. A világbanki hitelfelvétel megghiúsulása, majd átfogó program előkészítése	46
3.4. A tankönyvellátási rendszer átalakításának első négy éve. Rövid összefoglalás	47
3.4.1. Professzionális kiadók és a felsőoktatás tankönyvellátása	47
3.4.2. Tankönyvi információs rendszer működtetése	49
3.4.3. A hallgatók tankönyvvásárlási támogatása	49
3.4.4. A felsőoktatási könyvtárak támogatása	50
3.4.5. Felsőoktatási tankönyvkiadók menedzsmentjének fejlesztése	52
3.4.6. Összegzés	52
4. A FELSŐOKTATÁS JELNLEGI TANKÖNYVELLÁTÁSI RENDSZERÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ INTÉZMÉNYI ELEMZÉSE	54
4.1. Nemzetközi kitekintés, összehasonlítás	54
4.1.1. A tankönyvellátási rendszer közös jellemzői a vizsgált országokban	54
4.1.2. Az általánostól eltérő vagy egyedi jelenségek, megoldások	56
4.1.2.1. Egyesült Királyság	56
4.1.2.2. Törökország	57
4.1.2.3. Görögország	58
4.1.2.4. Hollandia	58
4.1.2.5. Finnország	58
4.2. A magyar felsőoktatás tananyag ellátásának jelenlegi „rendszere” –ahova jutottunk	59

4.2.1.	Tankönyv- és szakkönyv kiadók piaci versenye – piaci árverseny. Államilag támogatott piaci rendszer.....	59
4.2.1.1.	Piaci és/vagy bürokratikus koordináció	61
4.2.1.2.	Tankönyvellátás és az ICT	63
4.2.1.3.	Az OM felsőoktatási tankönyvkiadás-támogatási rendszerének leírása	64
4.2.1.4.	Az agrár tankönyvkiadás és terjesztés sajátos támogatási rendszere	68
4.2.1.5.	Az egészségügyi tankönyvkiadás rendszerének átalakítása.....	69
4.2.1.6.	Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Felsőoktatási Tagozatának (MKKE FT) tevékenysége és szerepe az átalakulásban	71
4.2.1.7.	Az OM által működtetett felsőoktatási tankönyvkiadás támogatási rendszer bírálata.....	72
4.2.1.8.	Ki ír ma tankönyvet Magyarországon?	74
4.2.2.	Tankönyv- és szakkönyvterjesztés, a tankönyv- és szakkönyvterjesztők piaci versenye	77
4.2.2.1.	A kereslet meghatározódás sajátosságai	77
4.2.2.2.	Akkreditált könyvterjesztői hálózat?.....	78
4.2.2.3.	A tankönyvterjesztés, mint logisztikai probléma	80
4.2.3.	Interaktív információs rendszer szükségessége	81
4.2.4.	Piacokonform támogatási rendszer, hallgatói tankönyv/jegyzettámogatás.....	82
4.2.4.1.	A hallgatói támogatási normatíva alakulása	84
4.2.4.2.	A normatíva esetleges differenciálása szakcsoportonként – az indokoltság vizsgálata.....	85
4.2.4.3.	A normatíva felhasználásának szabadsága, esetleges megkötések	86
4.2.4.4.	A támogatás egy részének átcsoportosítása intézményi kiadásra	87
4.2.5.	A felsőoktatási könyvtárak, mint a rendszer szereplői.....	89
4.2.5.1.	A felsőoktatási könyvtárak szerepének szükségszerű növekedése	90
4.2.5.2.	Könyvtári funkciózavarok az elmúlt 18 évben	91
4.2.5.3.	A felsőoktatási könyvtári rendszer szükségszerű megújítása	92
4.2.5.4.	Az elmúlt évek könyvtári támogatási rendszereinek értékelése.....	93
4.3.	Az írott és elektronikus felsőoktatási tankönyv-média kínálat megújítása az új képzési szerkezet igényei szerint- néhány javaslat	94
4.3.1.	Alapelvek	95
4.3.2.	A felsőoktatás minősége - társadalmi és munkaerő-piaci relevancia.....	95
4.3.3.	Melyek EFT fő célkitűzései?	96
4.3.4.	Nemzeti, globális és európai kihívások.....	96
4.3.4.1.	Rendszerváltás és a felsőoktatás tömegesedése Magyarországon	96
4.3.4.2.	Rendkívül erős regionális és globális piaci verseny	102
4.3.4.3.	A hazai, a regionális és a globális piac folyamatos és gyors változása.....	103
4.3.4.4.	Az ICT forradalma	104
4.3.4.5.	A Bologna-folyamat és következményei	104
4.3.4.6.	A többciklusú képzés eltérő tankönyvigényei.....	105
4.3.5.	Mit jelent a minőség a felsőoktatásban?	106
4.3.5.1.	Rendszerszint – a rendszer minősége.....	107
4.3.5.2.	Felsőoktatási intézményi szint – a szervezet minősége	107
4.3.6.	Minőségelvű intézmények és szervezetek rendszer szinten.....	108
5.	A JÖVŐ KIHÍVÁSAI ÉS VÁLASZOK A FELSŐOKTATÁS ÚJ KÉPZÉSI SZERKEZETÉVEL ÖSSZHANGBAN.....	110
5.1.	A legfontosabb kihívások.....	110
5.2.	Kiindulás a meglévő rendszerből	112
5.3.	Rendszeres piacutatás rendszerének és feltételeinek megteremtése	113
5.4.	Nemzetközileg is kompatibilis, sztenderd tankönyvek szükségessége.....	114
5.5.	Szakmai kooperáció szüksége.....	117
5.6.	Kormányzati támogatás, közreműködés szükségessége	118
5.6.1.	A hallgató tankönyv vásárlásának támogatása.....	119
5.6.2.	A tankönyvek írásának támogatása, a szerzők érdekeltté tétele.....	120
5.6.3.	A tankönyvek kiadásának támogatása	121
5.6.4.	Szerzők érdekeltté tétele	122
5.6.5.	Szereplők szakmai, módszertani támogatása	124
5.6.6.	Komplex logisztikai probléma piacokonform megoldása.....	125
5.6.6.1.	Az információs rendszer	125

5.6.6.2.	Tárolás, készletezés, elosztás	126
5.6.6.3.	A szerzői-jogi és kiadói-jogi probléma kezelése	129
5.6.7.	Az elektronikus médiák szerepének növelése.....	132
6.	KÉT ESET ISMERTETÉSE: AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ GAZDASÁGTAN TANTÁRGY ÉS TANKÖNYV ÉS EGY ALAPÍTVÁNYI TÁMOGATÁSI PROGRAM AZ ÚJ, TÖBBCIKLUSÚ KÉPZÉSI RENDSZERBEN	137
6.1.	A többciklusú képzés módszertani, tantárgyi és tankönyvi következményei	137
6.2.	Képzési és kimeneti követelmények	137
6.3.	Képzési program és tantervkészítés	138
6.4.	Az Összehasonlító Gazdaságtan tantárgy a tudományok és a tantárgyak rendszerében.....	139
6.5.	Egy alapítványi kísérlet a műszaki felsőoktatás tankönyvellátásának javítására a többciklusú képzési rendszerben	144
7.	ÖSSZEFOGLALÁS – KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK	148
7.1.	Módszertani megalapozás	149
7.2.	A rendszerváltás előtti tankönyv- és jegyzetellátási rendszer	149
7.3.	A tankönyvellátás új rendszere, a rendszerváltás hatása.....	150
7.4.	A felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének összehasonlító intézményi elemzése	151
7.5.	A jövő kihívásai és válaszok a felsőoktatás új képzési szerkezetével összhangban	152
	KIVONAT	155
	ABSTRACT	155
	FELHASZNÁLT IRODALOM	157
	JOGSZABÁLYOK	164
	MELLÉKLETEK	166
	KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	186

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: A tankönyvek és jegyzetek árszínvonalának változása (1990=100).....	31
2. ábra: Egy átszámított hallgatóra jutó éves költségvetési támogatás alakulása 1990-1993 között	31
3. ábra: A hallgató és az állam közötti tehereloszlás arányának változása 1990-1993 között (%)	32
4. ábra: Felsőoktatási felvételi arány a releváns korosztályhoz viszonyítva.....	97
5. ábra: Hallgatók száma 1990-2007	99
6. ábra: A felsőoktatásba jelentkezők száma (1000 fő).....	100
7. ábra: Foglalkoztatásból származó viszonylagos jövedelem (2004)	102
8. ábra: A többciklusú felsőoktatási rendszer szerkezete	105

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Az MKM irányítása alá tartozó felsőoktatási intézmények dotációja 1985-1991.....	26
2. táblázat: A felsőoktatási tankönyvellátási rendszer átalakításának költségvonzata 1992-1997 (becslés, millió forint)	44
3. táblázat: A tankönyvkiadás támogatása pályázati rendszerben (1997-2005).....	67
4. táblázat: A hallgatói normatíva és a tankönyv- és jegyzettámogatás alakulása (Ft) 1998-2006	85

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

1. melléklet: Pályázati felhívás.....	167
2. melléklet: A Magyar Nemzeti Bank elnökének levele a művelődési és közoktatási miniszterhez	171
3. melléklet: 7/1997. (II. 13.) MKM rendelet a felsőoktatásban tanuló hallgatók és az oktatók szakmai könyvekkel és folyóiratokkal történő jobb ellátásával kapcsolatos források elosztásáról	172
4. melléklet: 3. sz. melléklet a 11/1996. (X. 9.) MKM rendelethez: A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 9/D., 9/E. és 10/A. §-okban létrehozott pályázati rendszerű programok kuratóriumai.....	174
5. melléklet: Szakkönyv Kereskedelmi Központ alapítási koncepciója	176
6. melléklet: A Kormány 2004/1991. (HT. 4.) Korm. Határozata a tankönyv- és jegyzetkiadás állami támogatásáról, valamint a tankönyvek és jegyzetek terjesztéséről	180
7. melléklet: Az új Összehasonlító Gazdaságtan tankönyv szerkezete	182
8. melléklet : Az új Összehasonlító Gazdaságtan tankönyv kiadója által meghatározott egységes szerkezeti és didaktikai elvek	185

JELÖLÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BCE –	Budapesti Corvinus Egyetem
BKE –	Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
ECTS –	Európai Kreditátviteli Rendszer (European Credit Transfer System)
EFT–	Európai Felsőoktatási Térség
FM –	Földművelésügyi Minisztérium
FPI –	Felsőoktatási Pályázatok Irodája
GT–	Gazdasági Tanács
HÖÖK –	Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája
ICT –	Information and Communication Technologie (Információs és Kommunikációs Technológia)
IBD –	International Book Development
KKK –	Képzési és Kimeneti Követelmények
NFT I. –	I. Nemzeti Fejlesztési Terv
NM –	Népjóléti Minisztérium
MFAB –	Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottág
MKM –	Művelődési és Közoktatási Minisztérium
MKKE –	Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete
MKKE FT –	Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Felsőoktatási Tankönyv és Tudományos Szakkönyv Tagozata
MRK –	Magyar Rektori Konferencia
MTA–	Magyar Tudományos Akadémia
OKM –	Oktatási és Kulturális Minisztérium
OM –	Oktatási Minisztérium
OKKR–	Országos Képesítési Keretrendszer
OVT–	Országos Vezetőképzési Tanács
ÖGT–	Összehasonlító Gazdaságtan Tanszék
TFKF –	Tankönyv és Felsőoktatási Könyvtár Fejlesztési Alprogram
ÚMFT –	Új Magyarország Fejlesztési Terv

1. BEVEZETÉS

1.1. A disszertáció megszületésének előzményei, indítékai

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Politikai Gazdaságtan Tanszékén végzett 10 éves oktatói tevékenység után 1985-ben – tehát éppen 23 éve – kerültem a jelenlegi Oktatási és Kulturális Minisztérium (OKM) jogelődjéhez. Bekerülésem után egyik munkaterületem a felsőoktatási tankönyv- és jegyzetellátási rendszer működtetése illetve továbbfejlesztése volt.

Még részese voltam a rendszerváltás előtti centralizált, bürokratikus, állami ártámogatáson alapuló rendszernek. Majd abban a szerencsében lehettem részem, hogy kezdeményezője, kidolgozója és közel **10 évig irányítója** lehettem a **piaci rendszerre való áttérésnek**. A mintegy 15 évnyi közvetlen tapasztalat feldolgozása a disszertáció megírása során izgalmas kihívás volt és igazi szakmai örömet és izgalmat jelentett az események újbóli átélése, „történelmi” perspektívában szemlélése, módszertani elemzése. Mély benyomást tett rám, ahogyan – igen rövid idő alatt – a politikailag is kontrollált és a szakmai autonómiát is korlátozó rendszerből a magánkiadók és az intézményi és szakmai autonómia által meghatározott, decentralizált rendszer kialakult. A magánosítás, a piaci rendszerre való áttérés és az információs és kommunikációs technológia (Information és Communication Technologie – ICT) fejlődése a korábbinál több szereplős „játékká” tette a tankönyvellátást. A több szereplő és az állandó és gyors változás a régi – bürokratikus – eszközökkel és módszerekkel már elvileg sem volt követhető és kezelhető.

A disszertáció témaválasztását segítette és megalapozta, hogy közvetlenül a műszaki felsőoktatás tankönyvkínálatának Bologna-folyamattal kapcsolatos megújítási törekvéseihez kapcsolódóan tanulmányt készítettem a Magyar Mérnökképzés Korszerűsítéséért Alapítvány megbízásából. E tanulmányban első alkalommal foglaltam össze és elemeztem azokat a tapasztalatokat, amelyeket a 15 éves munka során szereztem – ma már – a kezdetektől számítva – 18 éves távlatban.

Mivel e terület ma már nem tartozik minisztériumi felelősségi körömbé, továbbá az időbeli távolság okán is – remélem – kellő tárgyilagossággal tudom szemlélni és elemezni a történeteket, és a jelenlegi helyzetet egyaránt. Dolgozatom a tankönyv ellátási rendszer valamennyi lényeges elemére kitér. Legfőbb tapasztalatom és szilárd meggyőződése, hogy a **felsőoktatási tankönyvellátás rendszere bonyolult és komplex**

rendszer, amelynek megváltoztatása csak e komplexitás figyelembe vételével lehetséges. Előre jelezhetem – a dolgozat legfőbb következtetéseiből kiemelve –, hogy önmagában a tankönyvkiadás területén, nem lehet átütő sikert elérni. **A kiadáshoz adekvát terjesztési, elosztási, információs valamint érdekeltségi rendszernek és persze fizetőképes keresletnek kell társulnia.** Külön ki kell térni a modern médiumok terjedésével még bonyolultabbá váló, de a hagyományos rendszerben is komoly problémát jelentő szerzői és kiadói jogi védelemre.

A tanulmány, majd a disszertáció megírására az is ösztönzött, hogy oktatóként a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) Összehasonlító Gazdaságtan Tanszékén (ÖGT) is dolgozom, intézményi gazdaságtani alapon **gazdasági rendszerek, intézmények összehasonlítását** oktatom. A felsőoktatás tankönyvi rendszerének elmúlt 18 évi története kiváló terepe az intézményi elemzésnek. Így alkalmam adódott, hogy az oktatott ismereteket egy általam fontosnak tartott és aktuális területen alkalmazzam.

1.2. Az összehasonlító intézményi elemzés, mint alkalmazott módszertani eszköz

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem jogutódján a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen (BKE) – a rendszerváltás igényeire és kihívásaira is válaszként – létrejött az Összehasonlító Gazdaságtan Tanszék, amelynek megalakulása óta munkatársa vagyok. A tanszék az összehasonlító gazdasági rendszerelemzés valamint az új intézményi közgazdaságtan elméleti apparátusának¹ felhasználásával igyekszik választ találni a gazdasági rendszerek, a gazdasági intézmények válságainak, változásának, fejlődésének magyarázatára, a nagy átalakulások lehetséges pályáira. (*Schetterfield, 1993, Kornai, 1999*)

Az **összehasonlító intézményi elemzés** szemléleti és elemzési apparátusának rugalmassága, a megközelítés komplexitása alkalmas lehet arra, hogy a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerére is alkalmazzuk, különös tekintettel a probléma szélesebb – felsőoktatási, gazdasági, nemzetközi – beágyazottságára is.

Vizsgáljuk meg, hogy az összehasonlító intézményi elemzés milyen tekintetben kínál módszertani apparátust a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének vizsgálatára. A vizsgálatba beemeljük a Kornai János (1999) által megalkotott ún. **rendszerparadigmát**

¹ A továbbiakban a két módszertani megközelítés együttesére az összehasonlító intézményi elemzés kifejezést fogom használni.

is. E szemléletmód alkalmazható a tankönyvellátási rendszer átalakítására, hiszen itt is számos intézmény és szervezett bonyult komplexumáról és azok alapvető megváltozásáról van szó – szélesebb – történelmi és társadalmi kontextusba ágyazva.

Maga az intézményi megközelítés az egymással kapcsolatban lévő szereplők viszonyait egyfajta *szabálykövető játékként* írja le. (Frey, 1999) E játék érdek alapú és a szereplők viszonylag stabil szabályoknak engedelmessé válnak. E szabályok a játékot a szereplők számára – valamilyen szinten – kiszámíthatóvá teszik. A szabályok kölcsönösen ismertek és elfogadottak - bár nem örök érvényűek - és változtathatók. A szereplők észlelik és büntetik a szabályok megszegését. A szemlélet illetve módszertan alapvető megközelítése, hogy a játék során a szereplők, illetve helyzetük, érdekük, a játékhoz való viszonyuk változhat, tehát – minél hosszabb távon vizsgáljuk a „játékot” – annál valószínűbb a *szereplők és a szabályok konfliktusainak kialakulása*, a szabályok változása. Az intézményi elemzés fontos része annak vizsgálata, hogyan megy végbe, milyen sajátos intézmény (szabály) rendszere van a szabálysértések észlelésének, a szereplők és az intézmény közötti viszony elemzésének, az új intézmény elméleti és gyakorlati megalapozásának, az *új intézmények kialakulásának*.

A modern társadalmi-gazdasági gazdasági rendszerek intézményei és szervezeti jogi alapúak, tehát a közhatalom megosztási rendszerében a törvényhozási szféra külön intézmény és szervezeti rendszert hozott létre az intézményi és szervezeti rendszer folyamatos karbantartására, fejlesztésére. Ebben a folyamatban, illetve intézményi és szervezeti rendszerben sajátos és megkerülhetetlen szerepet játszik a *társadalom politikai alrendszere*, mint a civil társadalom – végső soron az emberek – és a jogalkotás közötti intézményes közvetítő. Remélem, hogy ezen összefüggés tankönyvellátási rendszerre gyakorolt hatására is adalékkal szolgál e disszertáció.

Az intézményi elemzés alapján a vizsgált – esetünkben tankönyvellátási - rendszer megközelítése alapvetően *funkcionális*, mégpedig két szempontból. Mint minden társadalmi-gazdasági rendszer, illetve annak alrendszere esetében a személyi és szervezeti *szereplők érdekeinek és motivációinak* elemzéséből kell kiindulni. A konkrét cselekvések ugyanakkor a mindenkori intézményi rendszer – szabályrendszer – által *determináltak*. Bővebb kifejtés nélkül annyit meg kell állapítani, hogy mind a személyi, mind a szervezeti motivációk, illetve érdekek axiomatikus alapjait adottnak vehetjük. Ennek lényege, hogy a szereplők az intézményi „játékot” olyan módon igyekeznek

„játszani”, hogy az számukra a lehető legnagyobb *hasznot, szükségleteik kielégítését, céljaik elérését* eredményezze. Azt természetesen tudnunk kell, hogy az egyéni szubjektivitásból, valamint a tökéletlen informáltságból kiindulva az egyéni haszon megítélése az egyén által, bizonyos mértékig bizonytalan. Mivel a szervezet mögött végső soron ugyancsak egyének állnak, ugyanez mondható el a szervezeti szinten értelmezett haszonról, célokról is. Egy rendszer és a rendszert alkotó *intézmények és szervezetek funkcionalitása* a szereplők szükségleteinek, céljainak való megfelelést jelenti.

Eme bizonytalan és szubjektív haszoncélra (érdekre) épül a közvetítő érdekek, célok hierarchiája, ami további *bizonytalanságot, kockázatokat* visz a rendszerekbe. Ha tehát egy rendszert meg akarunk érteni, majd meg akarunk változtatni, az axiomatikus személyi célokon túl, vizsgálni kell a *célok, illetve funkciók hierarchiáját* is. Minél szabadabb – a személyek és szervezetek minél nagyobb autonómiájára épülő – a rendszer, annál fontosabb kérdés, hogy az axiomatikus célokra (érdekekre) épülő – származtatott – célok és funkciók ellentmondásba kerülnek-e az axiomatikus célokkal. Egy jól működő rendszer megkonstruálása tehát a célok és funkciók összefüggésének – hierarchiájának – nagyon következetes végiggondolását, elemzését igényli. Az intézményt – szabályt – ebben az összefüggésben, mint a célok megvalósításának, a szükségletek kielégítésének eszközét tekintjük, tehát az eszközök cél- illetve szükséglet funkcionalitását vizsgáljuk.

A fentiekből következik, hogy amennyiben az érdekeken és motivációkon változtatni akarunk, akkor ennek *megfelelő szabályok létrehozására* kell törekednünk. Hatékonyan működő rendszer nem képzelhető el, ha a szereplők az adott szabályok betartásában – az intézmények működtetésében – nem érdekeltek.

1.2.1. Az összehasonlító intézményi elemzés a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerében

1.2.1.1. A felsőoktatási tankönyvellátási rendszer szereplői

Az intézményi elemzés alapja, hogy azonosítsuk az adott intézményi keretek között cselekvő szereplőket. A felsőoktatási tankönyvellátási rendszerben vizsgálandó szereplők – a teljesség igénye nélkül:

- tankönyvkiadók,
- elektronikus - részben internetes - oktatási célú médiumkészítő szervezetek,
- papír alapú és elektronikus tananyagterjesztők,
- oktatási célú internetes szolgáltatók,
- tankönyvírók,
- szerkesztők,
- lektorok,
- állami és politikai szereplők,
- szponzorok,
- felsőoktatási vezetők,
- tanárok,
- diákok.

A dolgozatban igyekszem bemutatni, hogy adott játékszabályok (jogok, kötelezettségek, érdekeltségek stb.) mellett a fent felsorolt szereplők viselkedése többnyire racionális és egymás számára *kölcsönös determinációkat* teremtenek. A szabályoknak alárendelt viselkedésnek a rendszer működése szempontjából meghatározott funkciója van.

1.2.1.2. A cél-funkció-eszköz hierarchia komplexitása

A funkcionális megközelítés másik aspektusa egy intézmény valamely alrendszerben illetve szélesebb, általánosabb rendszerben betöltött funkciójának elemzése. A felsőoktatás tankönyvellátási rendszerét például úgy is vizsgálunk kell, mint a *szélesebb felsőoktatási rendszer* (alrendszer) és a társadalmi rendszer részét. Ez a megközelítés tovább bonyolítja a cél – funkció – eszköz hierarchiát, növelve a rendszer diszfunkcionális működésének kockázatát, amennyiben az eszköz (intézmény) *egyre több áttételen* keresztül kapcsolódik a célokhoz.

Amennyiben a felsőoktatási rendszer rendelkezik jól definiált célokkal, a funkcionálisan működő tankönyvellátási rendszer – a rendszert alkotó intézmények és szervezetek - nem működhetnek ezzel ellentétesen. A tankönyvellátási rendszer tehát a felsőoktatás egészének – cél- és funkciórendszerének – alárendelten kell, hogy működjön. Ugyanakkor a funkció-hierarchia kapcsán elmondottak arra hívják fel a figyelmet, hogy a társadalmi-gazdasági rendszerek hierarchizáltsága a funkció hierarchiát tovább bonyolítja, tehát tovább nehezíti olyan intézményi (szabály) rendszerek létrehozását, amelyek valóban a szereplők *előzetes várakozásai* szerint működnek.

Az intézményi összehasonlító elemzés alapvető megközelítése tehát, az adott rendszer szereplőinek, kapcsolatainak és érdekeinek, valamint viselkedésének azonosítása, az adott szabályrendszer keretei között. Az érdekek és viselkedés regisztrálása mellett meg kell mutatnunk azt a *mechanizmust* is, amely az adott érdek alapú viselkedést kiváltja. Csak ezen az alapon lehet – szükség szerint – javaslatot tenni intézményi illetve szervezeti változtatásokra. E változtatások bevezetése előtt ugyanakkor – logikailag – tesztelni kell az új rendszert, ami a várható, érdek alapú viselkedés levezetését jelenti. Szerencsés esetben – ha erre lehetőség van – végre kell hajtani a javasolt rendszer részleges kísérleti tesztjét is.

A disszertáció fő részében – reményeim szerint – meg tudom mutatni, hogy az 1991-ben deduktív alapon bevezetett új hazai tankönyvellátási rendszerben, mennyire sikerült logikailag helyesen levezetni a szereplők várható viselkedését az új szabályok és szervezeti feltételek keretei között. Ugyancsak választ adok arra a kérdésre, hogy a bekövetkezett felsőoktatási, társadalmi és gazdasági változások milyen mértékű és jellegű szervezeti és intézményi változást igényeltek, illetve igényelnek. Javaslatot teszek a szükségesnek ítélt változtatásokra is.

1.3. Irodalmi áttekintés

A felhasznált irodalmi források három típusba sorolhatók. Mivel a dolgozat az *összehasonlító intézményi elemzés* alkalmazásának bemutatását is jelenti, az elméleti irodalom meghatározó része ebből a körből kerül ki. Az összehasonlító gazdasági rendszerelemzés lényegének összefoglalását és bemutatását több, az BCE Összehasonlító Gazdaságtan Tanszéke által gondozott tankönyvben találhatjuk (*Bara – Szabó* 1996, 2000, *Szabó* szerk. 2007). Fontos adalékkal szolgálnak az összehasonlító

vonatkozásokhoz Malle (1993), Angresano (1982) valamint Aoki (2001) írásai. A piaci koordinációhoz kapcsolódó vonatkozások tárgyalásához felhasználtam Kornai (1980, 1983, 1993, 2007), valamint Carlton – Perloff (2003) művét, amely a piaccal kapcsolatos legújabb tudományos eredményeket is tartalmazza. A piaci árak szerepével kapcsolatban támaszkodtam Hayek (1995) ma már klasszikusnak számító írására. A tulajdon kérdésének problémája végigkíséri a tankönyvellátási rendszer fejlődését. A megközelítés elméleti megalapozását Pejovich (1992) a tulajdonjogok közgazdaságtanáról írt műve adta. A felsőoktatási tankönyvvüggyel kapcsolatban felmerülő szabályozási, decentralizálási kérdések megválaszolásában Boyer (1988) regulációval és deregulációval foglalkozó írására támaszkodtam. A piac és az állami szabályozás dilemmájának összefüggéseinek leírásával értékes segítséget jelentett Stiegler (1989) könyve, valamint Lukács – Semjén (szerk. 1988) tanulmánya. Az összehasonlító gazdasági rendszerelemzés a kutatási eredmények, a gazdasági-társadalmi feltételek változása, a neoklasszikus elmélettel való szembesítés hatásaként is jelentős változáson ment keresztül. Az új intézményi közgazdaságtan Coase (1998) által kifejtett elmélete már figyelembe veszi ezeket a körülményeket. Az intézmények lényegével kapcsolatos értékes megközelítést tartalmaznak Hodgeson (1998, 2006) írásai. Hutchinson (1984) az új és a régi intézményi közgazdaságtan összevetésében volt segítségemre. Az új intézményi közgazdaságtan különös hangsúlyt fektet a gazdaság folyamatként, dinamikájában való megközelítésére (Langlois 1986, North 1994). Szabó (2007) sajátos szemszögből, a tudományos szigor és a társadalmi relevancia aspektusából vizsgálja az új intézményi iskolát.

A felsőoktatás és a felsőoktatási tankönyvek – meghatározott intézményi és szervezeti feltételek között – **meritokratikus javakként viselkednek**. Javak és szolgáltatások meritokratikus jószágként viselkedése a bürokratikus koordináció (Kornai 1983) intézményi keretében vizsgálható, összefüggésben a piaci kudarcokkal. Erre vonatkozóan értékes elméleti megalapozást találunk Coven (1988) írásában. A dolgozat az intézmények elméletileg és gyakorlatilag igazolt egyidejű stabilitási és változási hajlamát a felsőoktatási tankönyvvügy kapcsán is igazolja. Ennek elméleti hátterét adja – többek között – Dielt (1993) írása valamint Shetterfield (1993) az intézményi hiszterézis modelljének leírásával. A dolgozat kifejtésében számos helyen támaszkodtam Kornai János írásaira (1980, 1983, 1993, 1999, 2007), többek között a társadalmi beágyazottság, a történelmi determináció, a viselkedések intézményi meghatározottsága, a puha költségvetési korlát tekintetében. Hoós János (1995, 2002) könyvei a közösségi gazdálkodásról és közösségi döntési rendszerről felvázolják azt az elméleti keretet, amely

az állami beavatkozás, magatartás rendszerét, a köztulajdonnak való gazdálkodás motivációit és hatékonysági problémáit foglalja össze. Általánosabb összefüggéseket taglal *Olson* (1977) a kollektív vagy közösségi cselekvés ellentmondásairól. *Friedman* (1955) már jóval a mai piaci megközelítések előtt kifejti az állam korlátozott és főleg piackonform szerepének fontosságát az oktatásban. *Hőgye* (1994) alapvető szemléletváltozást sürget a közszolgáltatások elméleti és gyakorlati kezelését illetően. *Gidai* (2004) is számbaveszi a felsőoktatás legfontosabb kihívásait, de az államnak nagyobb és direktebb szerepet szánna. Az elektronikus médiák, a nyitott és távoktatási formák terjedésével (*Kovács*, 2005) a tanyagellátás korábban elképzelhetetlen rugalmas, testreszabott formái jelennek, illetve jelenhetnek meg. *Szabó* (1996) illetve *Szabó – Kocsis* (2002) írásai ennek a változásnak általános elméleti, gyakorlati hátterét mutatják be.

A felhasznált források második csoportját a *felsőoktatás tankönyvellátásához és a felsőoktatás intézményrendszeréhez közvetlenül kapcsolódó* irodalmak és dokumentumok képezik. Ezek részben a dolgozatban részletesebben kifejtett japán segélyprogram keretében, illetve még korábban az IBD által készített Book Sektor Study (*Hungary*, 1991) keretében születtek. Az irodalmak egy másik csoportja a felsőoktatás működéséhez, a felsőoktatás rendszerének változásához kapcsolódik. A segélyprogramot megelőzően előbb *Veres*, (1991, 1991b) cikkeiben jelennek meg a hazai rendszer kritikáját, illetve az átalakítás fő elveit és menetrendjét összefoglaló gondolatok. Ezután az IBD a teljes magyar könyvszektor kritikai elemzését végezte el (*Hungary*, 1991, *Final*, 1992). A magyar helyzetet bemutató és nemzetközi összehasonlító tanulmányok találhatóak a *Bara Zoltán* és *Veres Pál* által szerkesztett (1995) szöveggyűjteményben. Az *Ex Cathedra Bt.* (1993) már egy alapos feltárás eredményeit és kritikai elemzését mutatja be. Alapvető tanulmánynak tekinthető *Savage* (1991), *McCall* (1992), *Smith* (1992), *Royan* (1992), *Foster* (1993), *Packendorf* (1993), szakértői összefoglalója, amelyben – a nemzetközi tapasztalatokat is figyelembe véve - javaslatokat tesznek a hazai tankönyvkiadás rendszerének átalakítására. Fontos dokumentum a felsőoktatási tankönyv- és jegyzetkataszter (*Bod szerk.* 1998), amely papíralapú, és annak idején interneten is hozzáférhető gyűjteménye volt a kiadók által kínált felsőoktatási tankönyveknek és jegyzeteknek. Az elért eredmények fontos dokumentuma a *Farkas* (1998) által szerkesztett kiadvány a felsőoktatási tankönyvkiadás támogatási pályázat nyertes kiadványairól. A tankönyvellátás rendszere nem független a felsőoktatási intézmények menedzsmentjétől, finanszírozásától, annak intézményi,

szervezeti, érdekeltségi vonatkozásaitól. Erre vonatkozóan egyre szélesebb körű irodalom áll rendelkezésre (*Barakonyi* 2000, *Hrubos et. al* 2003, *Polónyi - Tímár* 2006, *Polónyi* 2004, 2002, *Lukács-Semjén* 1988). A felsőoktatási rendszerhez kapcsolódó irodalmak közül különösen támaszkodtam *Burton* (1998) írására a vállalkozó egyetemről, *Falus* (2006) írására a kompetencia alapú képzésről, *Galasi* (2002), *Vámos* (2000) és *Györgyi* (2007) cikkére a fiatal diplomások munkaerő-piaci helyzetéről, *Kertész* (2006) könyvére a piaci és kormányzati tökéletlenségekről. Az oktatásügy globalizációjának lényegét és következményeit *Kozma* (1998), a távoktatás legújabb fejlődési tendenciáit *Kovács* (2005) írása foglalja össze. A felsőoktatás tömegesedésével kialakult finanszírozási helyzetben a felsőoktatás közjóság jellege új megvilágításba került. Egyre több országban felmerül tandíj fizetése, vagy a már létező tandíj összegének emelése. Az esélyegyenlőség biztosítása – különböző szociális támogatási formák mellett – számos országban a hallgatói hitel rendszerére is alapozott. A tandíj és a hallgatói hitel összefüggését elemzi *Barr* (2004) tanulmányában, különös tekintettel a hallgatói hitel működésének kockázataira, bemutatva különböző országok sikeres és kevésbé sikeres megoldásait.

A dolgozat témája megkövetelte, hogy számos, a témával kapcsolatos jogszabályra is hivatkozzak, többek között a felsőoktatásra vonatkozó hatályos törvényi szabályozásra, a finanszírozásra vonatkozó rendeletekre, a tankönyvi és könyvtári pályázathoz illetve normatív szabályozáshoz kapcsolódó rendelkezésekre.

1.4. Az elért eredmények összefoglalása

A disszertációval bizonyítottam látom, hogy az *összehasonlító intézményi elemzés* a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének elemzésére *alkalmas módszertani apparátust* kínál. Sikertelenül azonosítani a felsőoktatás ezen alrendszerének legfontosabb *szereplőit*, az adott intézményi keretek (szabályok) közötti *magatartását* (motivációit, cselekvési determinációit, érdekeit).

A történeti-logikai elemzés megmutatta, hogy a rendszerváltással párhuzamosan és összefüggésben megvalósult *tankönyvellátási „rendszerváltás” elkerülhetetlen volt*. Az új intézményi és szervezeti keretek egy ideig jól szolgálták a tankönyvi kínálat minőségi megújítását. Bizonyítottam tekintem, hogy a feltételrendszer változásával (pl. a rendszerváltással bekövetkezett tágabb intézményi és szervezeti változások, a

felsőoktatás tömegesedése és nemzetköziesedése, a verseny erősödése, az ICT fejlődése stb.) **a korábbi szabályok** a tankönyvellátás tekintetében is nagyrészt **diszfunkcionálissá váltak**. Az egyes szereplők részéről aktív tevékenység nyilvánult meg a szabályok (érdekükben álló) megváltoztatására.

Az egyes szereplők magatartásával, intézményi és szervezeti helyzetének változásával kapcsolatos legfontosabb megállapításaimat az alábbiakban foglalom össze.

A **felsőoktatási intézmények, kiadók és az intézményektől független kiadók** érdekeltek abban, hogy különböző – többek között állami – támogatási rendszerek működjenek. A kiadók tartós kötődése a felsőoktatási tankönyvkiadáshoz, a haszon visszaforgatása a támogatási rendszerek átláthatóságán, kiszámíthatóságán és stabilitásán jelentősen múlik.

A **felsőoktatási intézményekhez kötődő**, de önálló jogi személyiségként (vállalkozási formában) működő **kiadók** egy része stabil piaci szereplővé vált. Túlzottan kötődnek ugyanakkor az adott felsőoktatási intézményhez, annak „paternalista” támogatásában is bízva. Ez felveti a **versenyegyenlőtlenség** fennállásának lehetőségét, illetve a versenyszabályozás szükségességét.

Szervezetileg a **terjesztés** is kettős arculatot mutat. A felsőoktatási intézményektől független terjesztők és a felsőoktatási intézményektől függő terjesztők versenye sem állja ki az egyenlő versenyfeltételek követelményének próbáját. A megoldás ebben az esetben is a terjesztő szervezetek szakmai és gazdasági **függetlenségének** megvalósítása.

A **felsőoktatási intézmények** viselkedése a tankönyvellátási rendszer kritikus eleme. A felsőoktatási intézmények, mint szervezetek megjelenítik az oktatók (tankönyvírók), az intézményi kiadók és terjesztők és a hallgatók gyakran ellentétes érdekeit. Ez gyakran a tankönyvellátás minősége szempontjából negatív kimenetű „játékhoz” vezet. A felsorolt **szereplőknek** – a tankönyvellátás tekintetében – nagyobb **függetlenségét** kell megvalósítani egymáshoz és a felsőoktatási intézményhez, mint szervezethez képest is.

A dolgozat egyik fő vonala az **állam** szerepének vizsgálata. Az állam – elsősorban a piac kis mérete és méltányossági szempontok miatt – még ma sem hagyhatja magára (a piacra) a felsőoktatás tankönyvellátását. Kiszámítható mértékben és módon indokolt a

kiadók támogatása a szerzők támogatásán keresztül. Hasonlóan létjogosultsága van a *hallgatók célzott támogatásának* is, amennyiben garantálható a célszerű felhasználás. Hasonló a helyzet a *könyvtárakkal*. Az infrastrukturális megújítás mellett a könyvtárak új funkcióit (e-learning, tanácsadás, adatbázisok stb.) célszerű központi forrásokkal is támogatni. Érdemben felmerül – az eddigi átütő siker elmaradása miatt is – az *átfogó logisztikai rendszer* megvalósításának állami ösztönzése. Fontos szerep hárul még az államra a *szerző-jogi védelem* tekintetében is. A megfelelő jogszabályi feltételek mellett a következetes alkalmazás és szankcionálás döntő fontosságú. Fontos állami szerep és feladat a minőségelvű, nemzetközileg is releváns akkreditáció valamint intézményfinanszírozás intézményi feltételeinek megteremtése. A fenti szerepek nagy része nem ellentétes a piac szerepének dominanciájával. Az állam szerepe részben a *piaci kudarcok kiküszöbölése*, másrészt pedig a piaci működés optimális feltételeinek megteremtése.

A *hallgatók* tekintetében az egyik kritikus kérdés a választási szabadság (kínálati alternatívák megléte). A másik a hallgatók törekvése a tankönyvvel kapcsolatos kiadások elkerülésére (illegális másolás, könyvtárhasználat stb.). A szerzői jogi védelem mellett természetesen a jó minőségű választék és a jelenleginél jobb könyvtári ellátás segíthet az anomáliák felszámolásában.

Az *oktatók egyszerre több szerepben* jelennek meg a rendszerben és a szabályoktól valamint szerepüktől függően másképp viselkednek. A szabályozóknak – többek között az akkreditációs rendszernek – arra kell ösztönöznie, hogy az oktatók minőségi tankönyvek írásában és – személyes szerepüktől függetlenül – azok használatában legyenek érdekelték. Az oktatói és tudományos presztízs mellett nem elhanyagolható a jelenleginél jóval hatékonyabb anyagi ösztönzés sem.

A felsőoktatási szereplők közül ki kell még emelni a *tanszékvezetőket és az intézményi vezetést*. Előbbiek esetében a tanszéki oktatók fölötti szakmai kontrollt és ösztönzést, utóbbiak esetében a minőség iránti elkötelezettséget és vállalkozó attitűdöt kell kiemelni.

A *felsőoktatás rendszerén kívüli (nem kiadói és terjesztői) szereplők* potenciálisan fontos szerepet játszhatnak a felsőoktatás tankönyvellátásában. Ide sorolhatók – többek között – a gyakorlati képzésben érdekelt gazdálkodó szervezetek, a forrásgyűjtésre

alkalmas alapítványok és egyesületek, a közkönyvtárak. Az ICT terjedésével új szereplők jelenhetnek, illetve jelennek meg a piacon. Felsőoktatás számára releváns ismereteket közvetítő internetes honlapszerkesztők mellett az interaktív e-learninges tananyagfejlesztők – a hagyományos kiadók mellett – új fejlesztő szervezetekként jelennek meg. Itt is felmerül a sztenderdizáció és a minőségbiztosítás követelményének új – szakmai, technikai és jogi – alapokra helyezése.

Bizonyítottnak tekintem, hogy a felsőoktatás alrendszerét képező tankönyvellátási rendszer maga is további kisebb, sajátos szabályok szerint működő **alrendszerekre bontható**. A teljes rendszer hatékony (funkcionális) működése a részek optimális – egymást támogató, szinergikus – kapcsolatától is függ. A kiadás, a terjesztés, a logisztika, az állami finanszírozás, a szerzői jogok, az intézményi és oktatói autonómia **együttesen** alkotják a tankönyvellátási **komplex rendszert**. Bármely elem megváltoztatása csak a többi elemmel (annak változásával) összhangban hozhat kívánatos eredményt.

A dolgozat azt is bizonyítja, hogy a felsőoktatási rendszerek konvergenciája a különböző országok **tankönyvellátási rendszereinek konvergenciáját** is eredményezi. A kiadás és terjesztés, döntően **piaci alapon** történik, a tartalmi kérdések az intézményi autonómia keretében értelmezhetők, az állam szerepe nagyjából a piaci keretek (pl. versenyszabályozás) biztosításában áll. Az állami támogatásban figyelhetők meg a legnagyobb országok közötti eltérések. E tekintetben a kulturális örökség, a hagyományok, az ország mérete, az állam általánosabb értelemben vett szerepe (a bürokratikus koordináció súlya) fontos szerepet játszik.

Az elemzés az intézményi szempontok mellett fontos szerepet szán a **szervezeti rendszernek**. Bizonyítottnak tekintem, a tankönyvellátás intézményi jellemzői és a szervezeti rendszer **kölcsönös determinációját**. Példaként említhető a piaci koordinációval összefüggő versengő magánkiadói és terjesztői rendszer, a magánkiadók együttműködésével létrejött vállalkozási (Kft.) alapú logisztikai kezdeményezés, az állami támogatáshoz kapcsolódó pályázató intézmények és kuratóriumok. A rendszer adekvát elemeként említhető meg az akadémiai együttműködést segítő **karközi koordinációs szervezet** valamint a hasonló célt és a forrásgyűjtést is szolgáló **alapítványi** forma.

A dolgozat végül – az alkalmazott módszertani eszköztárral feltárt eredményeket – **normatív javaslatok** formájában is hasznosítja. Javaslatot tesz a teljes felsőoktatási tankönyvellátási rendszer továbbfejlesztésére, annak egyes intézményi és szervezeti elemeire, a komplex rendszer hatékonyabb, funkcionálisabb működésére. Az eredmények, következtetések és javaslatok részletesen az összefoglaló fejezetben és atézisekben találhatóak.

2. A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI TANKÖNYV- ÉS JEGYZETELLÁTÁSI RENDSZER

2.1. Válságjelek a rendszerváltást megelőző időszakban

A felsőoktatási tankönyv- és jegyzetellátás szinten minden lényeges szempontból *válságjeleket* mutatott az 1980-as évtized végén. Elméleti megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a felsőoktatási tankönyv és jegyzet meritokratikus jószágként viselkedett, a tankönyvellátás pedig a szereplők tekintetében (ahogy azt általánosságban *Coven* (1998) is leírta) a pozitív és negatív externáliák társadalmi szempontból kedvezőtlen kombinációját eredményezte. A *Dietl* (1993, 131-156 p.) által leírt sajátos megbízó-ügynök viszony alakult ki az állam és a monopolhelyzetben lévő tankönyvkiadó között, amelyben a megbízó egyre kevésbé volt képes a deklarált célokat érvényesíteni. A tankönyvellátási rendszer a Kornai által leírt – valamennyi intézményt és szervezetet érintő alapvető válságba került. (*Kornai*, 1999) A válság ugyanakkor magában hordozza a megoldás lehetőségét és kényszerét is. (*Shetterfield*, 1993). Az alábbiakban az intézményi és szervezeti válság bemutatásával, egyben a szükséges változások irányát is bemutatom.

2.1.1. A rendszer legfontosabb jellemzői

- Az állami tulajdonban lévő Tankönyvkiadó Vállalatra és néhány más állami vállalatra épített, alapvetően *centralizált* kiadási és terjesztési rendszer.
- Központi *ártámogatás* az állami kiadók részére, ebből következően dotált, a tényleges költségeket nem tükröző, nem piaci, adminisztratív árak.
- *Hatósági* tankönyv és jegyzetengedélyezési rendszer.
- Formai és tartalmi szempontból egyaránt, és gyakran *igénytelen*, hibákkal teletűzdelt kiadványok.
- Tanévkezdéskor jellemző ellátási *botrányok*.

A fenti intézményi jellemzők illeszkedtek a felsőoktatás jelenleginél sokkal centralizáltabb, akadémiai szempontból is bürokratikus kontrollált rendszeréhez. Az egyes szereplők helyzetét áttekintve az alábbiakat állapíthatjuk meg.

A felsőoktatási intézményeket irányító miniszterek rendelkeztek jogosítvánnyal arra, hogy a tankönyveket, illetve jegyzeteket *engedélyezzék*. A minisztériumi engedély alapján az állami kiadók feladata volt a kiadás és a terjesztés megszervezése. A kiadó lényegében a *minisztérium megbízásából* járt el. A tankönyvellátási felelősség jogilag és gyakorlatilag is a minisztériumé volt. Az ellátással kapcsolatos problémák – amelyek minden ősszel menetrendszerűen jelentkeztek – a „minisztériumok fejére hullottak vissza”.

Az oktatók és a hallgatók számára a rendszer nem kínált választási lehetőséget. Az egyes félévek elején a hallgatók megkapták a *jegyzetlistát*, amely alapján gyakorlatilag jelképes áron jutottak hozzá a formailag és sokszor tartalmilag is gyenge minőségű jegyzetekhez, tankönyvekhez – ha és amikor azt a tankönyvkiadó leszállította. A jegyzetboltok – jegyzetellátók - nem piaci vállalkozások, hanem inkább *adminisztratív* elosztási szervezeti egységei voltak a tankönyvkiadónak.

2.1.2. Jegyzetcentrikusság

A végterméket illetően eluralkodott a *jegyzet centrikusság*, egy sajátos terméke a központi bürokratikus finanszírozásnak. A jegyzeteket *egyetemi és főiskolai oktatók* írták. A pénzügyi és szakmai kontroll hiánya vagy gyengesége miatt azonban nagy számban és gyakran jelentek meg formai és tartalmi szempontból egyaránt *igénytelen termékek*. Az 1. sz. táblázat jól mutatja, hogy a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (MKM) irányítása alá tartozó intézmények által használt tankönyvek, segédkönyvek és jegyzetek dotációjában (ártámogatásában) a jegyzetdotáció dominált. Ez azt is jelenti, hogy a bemutatott 7 év alatt a jegyzet/tankönyv arány nem mutatott határozott tendenciát, mindvégig stabil maradt, a jegyzetek javára.

1. táblázat: Az MKM irányítása alá tartozó felsőoktatási intézmények dotációja 1985-1991
(millió forintban)

Év	Egyetemi tankönyv, segédkönyv	Jegyzet	Összesen	Jegyzet/tankönyv
1985	24,1	32,1	56,2	1,3
1986	21,4	30,0	51,4	1,4
1987	21,2	28,6	49,8	1,3
1988	37,8	30,8	68,6	0,8
1989	35,0	42,0	77,0	1,2
1990	45,0	62,0	107,0	1,4
1991*	70,0	90,0	160,0	1,3

*Tervezett összeg

Forrás: Veres (1990), 21. p.

2.1.3. Hatósági ár

Az éveken keresztül változatlan *hatósági ár* a tankönyvek és a jegyzetek előállítási költségeinek egy tizedét sem tette ki. Ez a hallgatókat a minimális mértékben sem ösztönözte az ökonomikus gondolkodásra, a kiadványok megbecsülésére. A hallgató, mint felhasználó még információt sem kapott a költségekről.

A szűkülő költségvetési források mellett a hatósági áras értékesítés nem teremtett lényeges kiegészítő forrást a finanszírozáshoz. Ezzel is összefüggött, hogy a jegyzetek írói szinte nevetséges honoráriumot kaptak teljesítményükért.

Az 1. sz. táblázat adataiból kiindulva, ahhoz, hogy az 1991. évi dotáció megtartsa reálértékét – az időközben lejáratott inflációt figyelembe véve az állami hozzájárulást az akkori mintegy hatszorosára kellett volna emelni. Később látni fogjuk, hogy az állam hozzájárulása ma ennél lényegesen nagyobb. Azt is látni kell ugyanakkor, hogy egy teljesen megváltozott rendszer finanszírozási kondíciói nehezen összevethetők a dotációs időszak állami támogatásával.²

² Elég, ha a tankönyvek gyorsabb avulására, a könyvek és tankönyvek átlag feletti drágulására, az avulás miatti gyakoribb tankönyvcserére, a teljesen eltérő támogatási rendszerre és szerkezetre gondolunk.

2.1.4. Az intézményi autonómia és a finanszírozási rendszer ellentmondása

A döntési és finanszírozási mechanizmus elszakadt a felsőoktatási intézmények törvényben garantált autonómiájától. A tantervekről – központi tantervi irányelvek alapján - és a tananyagról az autonóm felsőoktatási intézményben döntöttek, majd a minisztériumra hárult a tankönyvek és jegyzetek finanszírozási kötelezettsége és ezzel a **formális jóváhagyás**. Az eredmény – ahogyan azt *Kornai* (1980) általános jelleggel leírta – a **dotációigény** állandó növekedése, a forráshiány, a késedelmes megjelenés. A minisztérium érdemi szakmai kontrollt nem gyakorolt a kiadványok felett.

2.1.5. Monopólium és vállalkozás

A rendszer minisztériumonként egy, gyakorlatilag **monopolhelyzetben lévő kiadóra** – az MKM esetében a Tankönyvkiadó Vállalatra – épült. A **kemény költségvetési korlát hiánya** (*Kornai* 1980) miatt sem a szerzők, sem a kiadók sem a terjesztők sem a művek versenye nem alakult ki.

A rendszerváltás előtti években – a liberális szellemű reformoknak köszönhetően – a **kiadói vállalkozások** száma is szaporodni kezdett, ezzel növekedett a nívós szakkönyvek kínálata. A vázolt rendszer azonban ezeket nagyrészt kizárta a tankönyvpiacról, hiszen a potenciális kereslet – dotáció formájában – az állami kiadókhöz került. A finanszírozási korlátok, a hatékony gazdálkodás hiánya, a szükségletek változása mind mennyiségi, mind minőségi szempontból **elviselhetetlen feszültséget** teremtett a kínálat és a szükségletek között.

Az MKM többszöri kísérletet tett a rendszer megváltoztatására, már 1990. előtt is. Ezek azonban, vagy a feladat összetettsége, vagy a bátorság, vagy a finanszírozási feltételek hiánya miatt mindannyiszor **kudarccal végződtek**. Végül, 1990. december 28-án miniszteri értekezlet (*A felsőoktatási*, 1990) döntött arról, hogy 1991. január 1-jétől új rendszer kialakítását kell megkezdeni, az áttérést pedig – fő intézményi és szervezeti elemeit tekintve -, két év alatt be kell fejezni. Ezt megerősítette a Kormány 1991. augusztusi döntése. (*A Kormány*, 1991) Az új rendszer legfontosabb elemeit a Magyar Felsőoktatásban (*Veres*, 1991) illetve a Köznevelésben (*Veres*, 1991b) ismertettem.

2.2. Elképzelések az új tankönyv-, jegyzet- és szakkönyvellátási rendszerről

Mielőtt sor került volna minisztériumi és kormányzati szinten a tankönyvi „rendszer váltást” elindító döntések meghozatalára - a tankönyvellátásban érdekelt szereplőkkel folytatott folyamatos konzultációk alapján - a későbbi döntésekkel nagyrészt megegyező elgondolások körvonalazódtak.

2.2.1. A professzionális kiadók és a piac lehetséges szerepe

A tankönyvkiadást alapvetően *piaci elven működő, professzionális kiadókra* lehet és kell bízni (beleértve a felsőoktatási intézmények piaci alapon működő kiadóit is). A tankönyv- és szakkönyvkiadás szerves egységét kell megvalósítani. A felsőoktatási intézmények hallgatói számára piaci rendszerben kell biztosítani az egyes szakokon egységes minőséget biztosító *sztenderd és magas színvonalú tankönyvválasztékot*. Ezt lehet és kell kiegészíteni az alapvetően intézmény- és oktatóspecifikus segédletekkel. A rendszer kulcsszereplői a független professzionális kiadók legyenek. A szerzők és a kiadók joga egymás kölcsönös megválasztása. A tankönyvírást a kiadási tevékenység szerves részének kell tekinteni. Nem szükséges és a piaci rendszer kialakulása után nem megengedett semmilyen direkt - bürokratikus - beavatkozás az árképzés rendszerébe. Felhasználói oldalon az *oktatók és a hallgatók döntési autonómiáját* messzemenően tiszteletben kell tartani.

A piaci rendszer piacokonform ellenpontjaként olyan információs rendszert kell teremteni, amely valamennyi szereplő között kapcsolatot, információáramlást és a kooperáció lehetőségét, sőt ennek szükségszerűségét is megteremti. Ezzel kerülhetők el a „fogoly dilemmája” típusú helyzetek. (Frey, 1999)

2.2.2. Az állam (a minisztériumok) szerepe

A fent vázolt radikális vízió azzal a felismeréssel párosult, hogy az új rendszert átmenetileg - és bizonyos területeken, hosszú távon is - segítenie kell a kormányzatnak. Az első és legfontosabb döntési pont az volt, hogy a minisztérium milyen és mekkora szerepet vállaljon az új rendszerben. *Központilag* kezelje-e a rendelkezésre álló

forrásokot és pl. központi pályáztatási rendszert³ dolgozzon ki és ennek megfelelő szakapparátust építsen fel, vagy *decentralizálja* a forrásokot és ezzel a felelősséget is. Látni fogjuk, hogy az utóbbi mellett döntöttek. A döntés annak elismerését is jelentette, hogy a forrásokot nem csak decentralizálni kell, hanem szükséges jelentősen növelni is. Ezt indokolta a *verseny elvének elismerése*, továbbá a kínálat radikális megújításának szükségessége.

A minisztériumra hárult volna az a feladat is, hogy *pótlólagos forrásokat* biztosítson. Ugyancsak a minisztérium felelőssége, hogy tartalékképzéssel kritikus helyzetben segítsen, vezérelje az átmenet folyamatát, kezdeményezze olyan hitelkonstrukció kidolgozását, amely a kiadókat ösztönzi, illetve a felsőoktatási tankönyvpiacra vonzza. A kiadók és a kiadás támogatása az első pillanattól oly módon történjen, hogy a kiadók szakmai döntési autonómiáját ne kérdőjelezze meg, pénzügyi kockázatukat ne vállalja át az állam. A minisztérium feladata segíteni az intézmények közötti koordinációt, terjeszteni a jó kezdeményezéseket. A fenti feladatok ellátása *garanciákat* is igényelt. Ezért azt képviseltük, hogy az egyes szereplők – s így a minisztérium – szerepét jogilag is szabályozni kell.⁴ E megközelítésben támaszkodtunk *Lukács- Semjén* (1988) szerkesztésében megjelent írásokra, amelyek az állami közreműködés diszfunkcionalitásának (piaci kudarcok elhárítása, méltányossági szempontok érvényesítése stb.) lehetséges kockázataira hívják fel a figyelmet.

2.2.3. A felsőoktatási intézmények feladata és felelőssége

Az állam által biztosított *költségvetési támogatást a felsőoktatási intézmények* kapják meg, hallgatólétszám arányosan. (Ez az összeg először 1991-ben vált ismertté minden intézmény számára és egyben kemény költségvetési korlátot jelentett.) Az intézményeknek biztosított forrás kettős célt volt hivatva szolgálni: egyrészt a kiadás ösztönzését, finanszírozását, másrészt a hallgatói térítés csökkentését tette lehetővé. A feltételezések szerint az intézmények az új rendszerben piackutatásra kényszerülnek, hiszen lehetővé vált a szakkönyvek vásárlásának hallgatói támogatása, tehát a szakkönyvek növekvő mértékű bevonása az oktatásba. Az intézmények versenyztetethetnek szerzőket, kiadókat, de maguk is foglalkozhatnak kiadással. A

³ Az első hat évben a minisztérium közvetlenül, folyamatos pályáztatási rendszerben biztosított támogatást a kiadóknak az 1. sz. mellékletben szereplő, pályázati felhívás alapján.

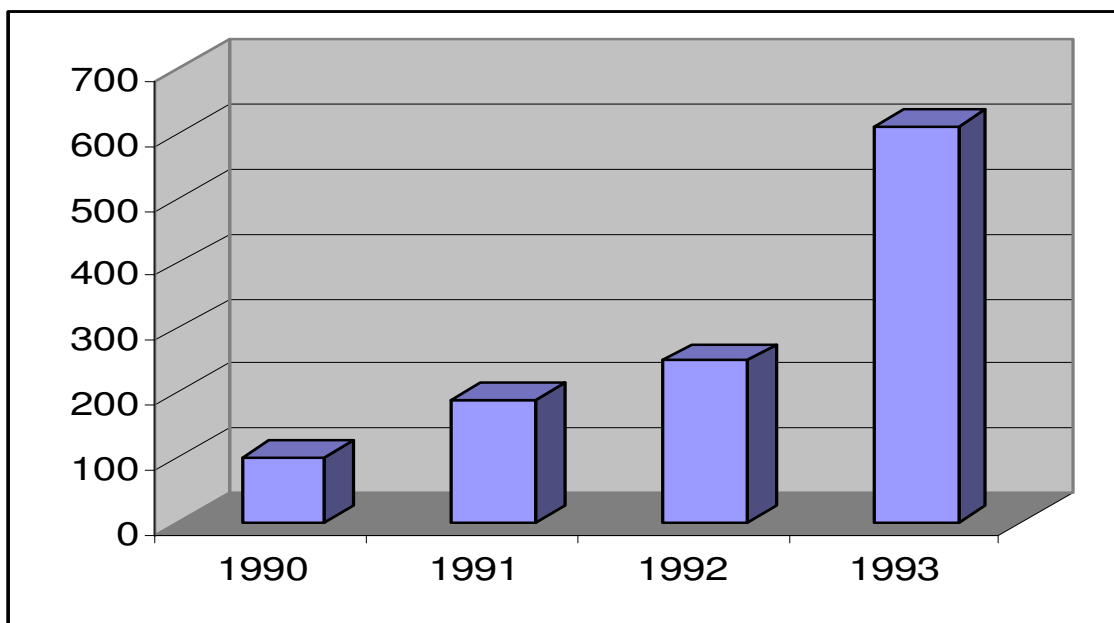
⁴ Már most meg kell állapítani, hogy ilyen – átfogó – szabályozás mai napig nem történt. A szabályozás csak egyes, főleg a támogatási területet érintette.

kormányzat szándékai és az IBD szakértők (*Packendorf, 1993*) tanulmányai szerint megjelenik az érdekeltség az együttműködésre, mind pénzügyi, mind szakmai szempontból, miközben az egészséges párhuzamosság (választási alternatíva), a verseny a rendszer természetes alapja. (*Carlton-Perloff, 2003*) Lehetővé válik a hallgatók differenciált támogatása, lehetséges és szükséges bevonásuk az intézményi koncepció kidolgozásába. A felsőoktatási intézmények szerepének ilyen megközelítése fontos feltételezéssel él. Azzal tudniillik, hogy az intézmények képesek hatékony piaci szereplőként fellépni, vállalkozói magatartást tanúsítani. (*Burton, 1998*) Látni fogjuk, hogy az intézményekkel szembeni ilyen elvárás túlzottnak bizonyult és máig nem dőlt el, hogy az intézmények milyen mértékben saját kockázatra működő piaci szereplők illetve állami (tulajdonosi-fenntartói) szándékok végrehajtói (a reguláció alanyai). (*Boyer, 1988, Lukács-Semjén, 1988*)

2.2.4. Az árak és a költségvetési támogatás az új rendszerben

Az új rendszerben a tankönyvek és jegyzetek *szabadárasak* lesznek. Az ár informál minden szereplőt a tényleges költségviszonyokról. A kiadványok nem csak egy szűkebb hallgatói igény kielégítésére születnek, hanem a legszélesebb szakmai piacot célozzák meg. A szabad árat ez is indokolttá teszi és egyben pótlólagos – piaci – forrásbevonást tesz lehetővé. Növeli továbbá a szakmai kontrollt és ezzel a tankönyvek szakmai igényességét. A *hallgató* a mindenkori állami tehervállalás függvényében vagy pénzben, vagy/és árcsökkentés formájában kap *támogatást*. Az árcsökkentés helyett a pénzbeli támogatás ajánlott. A támogatás mértéke művenként, hallgatónként és intézményenként eltérő lehet a források és a szakmai indokoltság függvényében.

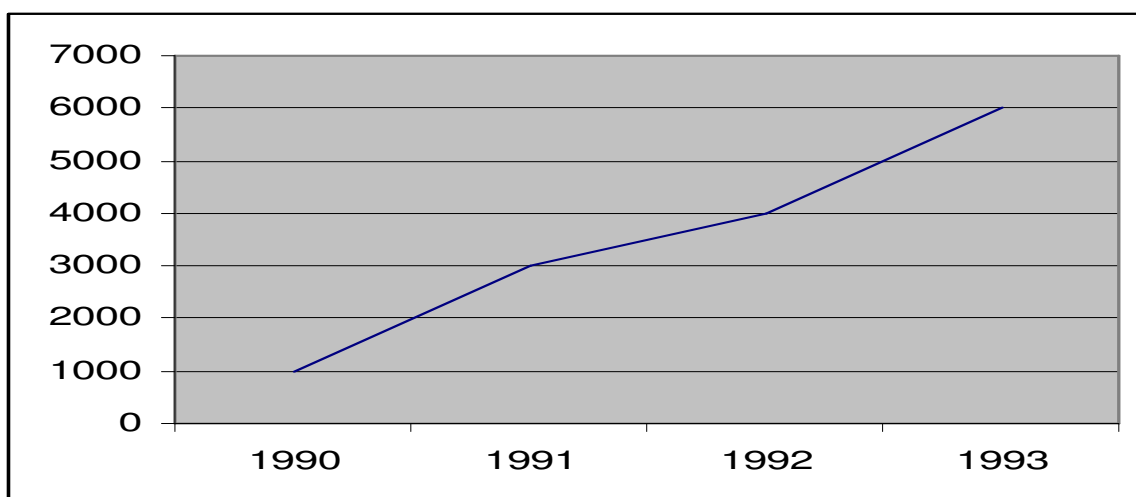
A szabad árak bevezetésével bekövetkezett ugyan egy *árrobbanás* (esetenként akár 10-20-szoros áremelkedés is), de a hallgató tényleges térítési kötelezettségének emelkedése ennél jóval kisebb mértékű lehet. Az 1. sz. ábra jól mutatja az első három évben bekövetkezett árrobbanást.

1. ábra: A tankönyvek és jegyzetek árszínvonalának változása (1990=100)

Forrás: MKM adatok alapján saját számítás és szerkesztés

A 2. sz. ábra azt mutatja, hogy az egy átszámított hallgatóra jutó éves költségvetési támogatás nagyjából követte az árszínvonal változását.

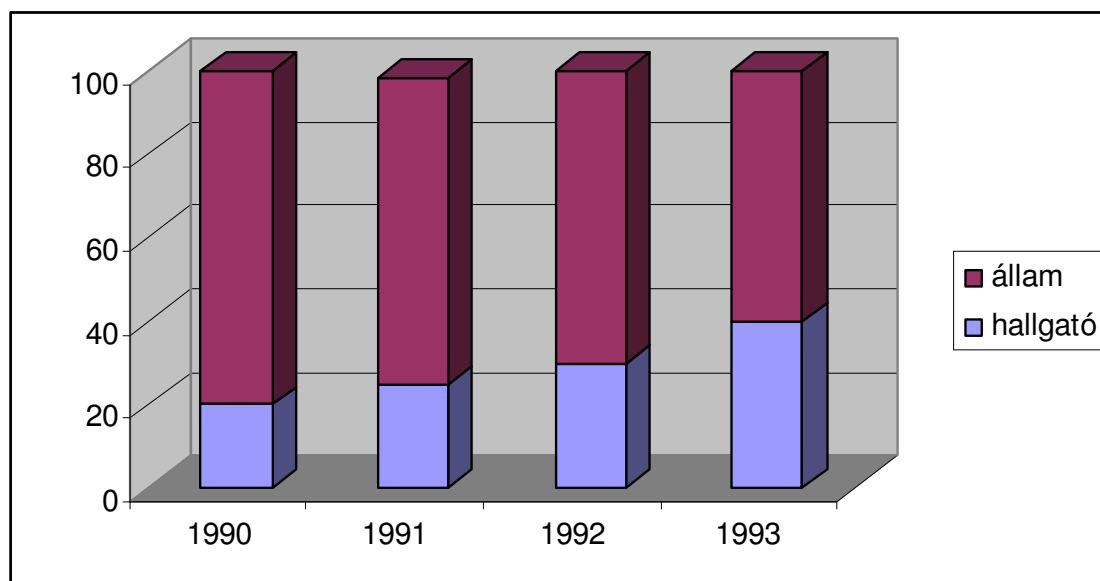

2. ábra: Egy átszámított hallgatóra jutó éves költségvetési támogatás alakulása 1990-1993 között⁵

Forrás: MKM adataiból saját számítás és szerkesztés

⁵ Itt a teljes költségvetési támogatásról van szó, tehát a közvetlen hallgatói támogatáson túl a felsőoktatási intézmények által felhasznált támogatásról is.

Mivel a hallgatók csak a támogatási összeg egy részét kapták meg, ezért a tankönyvek és jegyzetek árából a hallgatót terhelő rész aránya évről-évre emelkedett. Ezt szemlélteti az alábbi ábra.

3. ábra: A hallgató és az állam közötti tehereloszlás arányának változása 1990-1993 között (%)

Forrás: OKM adatok alapján saját számítás és szerkesztés

2.2.5. Kiadók és terjesztők

Figyelembe véve a hallgatói kereslet viszonylagos tervezhetőségét, az állami forgóeszköz finanszírozást, a várható hitelkedvezményt, nem volt alaptalan feltételezés, hogy jelentős számú kiadó fog érdeklődni a tankönyvkiadás iránt. E várakozást a későbbi tények alátámasztották.⁶ Megkezdődött néhány jelentős *egyetemi kiadó* felfejlesztése is. Indokoltnak tűnt az is, hogy a jelentősebb intézményeknek saját, teljes kínálatot biztosító könyvesboltja legyen. Az látható volt, hogy szélesebb értelemben vett *logisztikai probléma* (információ, tárolás, szállítás, terítés, értékesítés) gazdasági megoldása szükséges, de nem könnyen megvalósítható feladat.

2.2.6. A könyvtárak szerepe

Amilyen mértékben a szakkönyvek szerepe megnő az oktatásban, illetve nő a hallgatók tankönyv- és jegyzetvásárlási terhelése, olyan mértékben nő meg a könyvtárak

⁶ Az évente megrendezésre kerülő Felsőoktatási Tankönyvi Konferencia Kiállítás és Börze fénykorában több mint 50 kiadó állította ki és kínálta kiadványait.

szerepe a hallgatók ellátásában. A könyvtár képes biztosítani a hallgatók egyenlő hozzáférését, ami az esélyegyenlőség fontos eleme. Ezért is indokolt a könyvtárak kiemelt kezelése, infrastrukturális fejlesztésük, a megfelelő szintű beszerzések támogatása. Az intézmények – az elképzelései szerint – a többlet költségvetési forrást arra is felhasználhatják, hogy az általuk meghatározott szakkönyvekből megfelelő olvasói és kölcsönzői példányszámot biztosítsanak. A *könyvtárak szerepének növekedése* felvetette a könyvtári hálózat alkalmasságát. A továbbiakban a japán segélyprogram bemutatása során még visszatérünk a könyvtári fejlesztés fontosságára.

2.2.7. Alapítványok és egyéb kiegészítő források szerepe a finanszírozásban

Már kezdetben is több alapítvány biztosított jelentős forrást a tankönyv- és szakkönyvkiadás támogatására. Az új helyzetben az intézmények is szorgalmazzák alapítványok létrehozatalát, illetve fel kell kutatniuk a szóba jöhető alapítványokat.⁷ A felsőoktatási intézmények vállalati-intézményi szférával javuló kapcsolatai is felhasználhatók – különösen a gyakorlati képzéshez kapcsolódó tantárgyak esetén – a tankönyvek tartalmának és finanszírozásának javításához.

A 2004/1991. (HT. 4.) kormányhatározathoz⁸ készült előterjesztés (*Előterjesztés, 1991*) az aktuális és több évtizedig érvényes rendszert a következőképpen jellemzi. A tankönyv- és jegyzetellátás jelenlegi rendje mintegy negyven évvel ezelőtt alakult ki a kiadók és nyomdák államosításával és centralizálásával. Az egységes központi programokhoz, a tantervekhez túlnyomórészt egyféle tankönyv és jegyzet készült. A *tervutasításos eljárás érvényesült* a kiadásban, a terjesztésben és az állami támogatásban egyaránt. Az állami támogatási rendszer csupán évi néhány %-os megújítást tesz lehetővé. A lemaradások felszámolásához az évente megjelenő új tankönyvek arányát **20-30 %-ra kellene emelni.**

⁷ Be fogok mutatni egy sikeres induló gyakorlatot a műszaki könyvkiadás területén.

⁸ A meghatározó jelentőségű határozat a 6. sz. mellékletben található

3. A TANKÖNYVELLÁTÁS ÚJ RENDSZERE – A RENDSZERVÁLTÁS HATÁSA

Az 1990-es, a rendszerváltás kezdetét jelentő évvel a felsőoktatás intézményi és szervezeti rendszerének újragondolása is kezdetét vette, amelynek eredménye a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvényben öltött testet. A rendszerváltás általános eszmei-filozófiai keretein belül, a disszertáció témáját is érintő legfontosabb szempontok illetve célok:

- a döntési jogosítványok erőteljes decentralizációja a felsőoktatási intézményi szintre⁹,
- az intézményi szakmai autonómia növelése,
- piaci elemek megjelenése a felsőoktatási intézmények kapcsolatrendszerében,
- az állam szerepének csökkentése, jellegének megváltoztatása.

Mindezek alapvető intézményi és szervezeti átalakulást jelentettek, lényegében *új normák* kialakítását. Olyan normákét, amelyek betartása a szereplők érdeke. (Ullmann-Margalit 1998) A új normák megtanulása jórészt tapasztalati úton történik, és jelentős időt igényel. Ezt ma már a társadalmi-gazdasági rendszer minden alrendszere és intézménye, így a tankönyvellátási rendszer tekintetében is világosan látjuk.

3.1. Az 1990-ben elfogadott rendszer illetve program és fő elemei¹⁰

Az MKM keretein belül vezetésemmel készült el az előterjesztés a felsőoktatás tankönyv-ellátási rendszerének átalakításáról, amelyet a Miniszteri Értekezlet az 1990. december 28-án fogadott el. (A *felsőoktatási*, 1990) A dátum jól mutatja, hogy a minisztériumi döntés megelőzte a kormánydöntést, lényegében a kormányelőterjesztés (Előterjesztés, 1991) alapját képezte. A ma működő rendszer – elvileg és hivatalosan – lényegében az ott megfogalmazott elvekre épül. A dolgozatban be fogom mutatni ugyanakkor, hogy az elvek milyen ellentmondásokon és buktatókon keresztül, konkrétan hogyan valósultak – illetve esetenként nem valósultak – meg.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a miniszteri előterjesztés alapvetően **deduktív alapon** született. Ennek lényege, hogy a **rendszerváltás általános intézményi és**

⁹ A decentralizáció kérdése intézményi megközelítésben szorosan összefügg a reguláció-dereguláció kérdésével (Boyer, 1988).

¹⁰ A miniszteri értekezlet által elfogadott teljes előterjesztés a mellékletben olvasható.

szervezeti alapelveit adaptáltuk a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerére. Természetesen rengeteg tapasztalat állt rendelkezésre, ezeket azonban – az eltelt idő rövide és anyagi okok miatt – nem lehetett kiegészíteni tudományos igényű és átfogó felmérésekkel, megfelelően rendszerezett nemzetközi tapasztalatokkal. A rendszerváltás során jellemző folyamat valósult meg tehát, először kellett cselekedni és csak azután nyílt lehetőség, már a miniszteri és kormányzati döntések következményeinek, a nemzetközi tapasztalatoknak az *alapos elemzésére*. Ilyen lehetőség kínálkozott az un. japán segélyből finanszírozott tanácsadó program keretében, melyet a későbbiekben ismertek.

3.1.1. A miniszteri előterjesztés kritikai elemei

A miniszteri előterjesztés megállapította, hogy a felsőoktatás tankönyv- és jegyzetellátási rendszerét a felsőoktatás valamennyi szereplője részéről évek óta sok kritika éri. Ilyen kritikai elemek: a hallgatók nem, vagy késve jutnak hozzá a szükséges tananyagokhoz, a gyártási idő rendkívül hosszú, a terjesztés szervezetlen stb.

A problémák megoldására már a rendszerváltás előtt is történtek kísérletek. 1989-ben négy alternatíváról kérdeztük meg az intézményeket:

- az aktuális rendszer fenntartása,
- a támogatás intézményi szintre történő decentralizálása,
- a támogatási rendszer szakmacsoportos – decentralizált – kezelése,
- a teljes állami támogatási összeg hallgatók részére történő kifizetése.

Az intézmények többsége a *támogatás intézményi szintű decentralizálását* támogatta, ami persze nem meglepő és önmagában nem jelentett garanciát arra, hogy ez lesz a leghatékonyabb alternatíva.

A rendszerváltás teremtette ösztönző politikai és szakmai környezet és bizonyos értelemben elvárás nyilvánvaló szerepet játszott abban, hogy megszülethetett a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerét máig meghatározó miniszteri előterjesztés. A dokumentum az aktuális megrendelési, kiadási, terjesztési gyakorlat kritikáját az alábbiak szerint fogalmazta meg.

- „A kiadás és terjesztés monopolizáltsága miatt nem alakult ki egy, az árakat leszorító verseny a különböző kiadók, terjesztők és a nyomdák között.
- Az irreálisan *alacsony hatósági ár* minimális ösztönző hatással sincs a hallgatókra.

- Az árdotációs forma miatt sem a hallgatók sem a megrendelők (felsőoktatási intézmények) számára sem jelenik meg explicit módon a *tényleges termelői ártámogatás*.
- A tényleges költségek és a hatósági ár közötti rés növekedésével gyakorlatilag ellenőrizhetetlenül *nő a dotációigény*, az árdotációs mechanizmus az ismert módon működik, azaz sem a megrendelő, sem a kiadó számára nem jelent kemény költségvetési korlátot, így pazarlásra ösztönöz.
- A felsőoktatási intézményeket a rendszer nem szorította *átgondolt megrendelői tevékenységre*. Az intézmények anyagi kockázatot nem viseltek. Ezt jelzi a raktárakban felhalmozott, - fogyasztói áron számítva közelítően 50 millió forintos – készletállomány” (A felsőoktatási, 1990. 1-2. p.).

3.1.2. Az új rendszer elemei az MKM miniszteri előterjesztésében

Az előterjesztés az új rendszer elemeit abból kiindulva fogalmazta meg, hogy az oktatásról szóló, akkor hatályos 1985. évi I. törvény 108. § (2) bekezdése a tantervek és a tananyagok meghatározása terén a felsőoktatási intézmények autonómiáját fogalmazta meg. Az első önálló felsőoktatási törvény (a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény) előkészítő munkálatai már jelezték, hogy az *intézményi autonómia további kiterjesztése* várható. A tananyagellátás tekintetében az autonómia nemcsak *szabadságot*, hanem felelősséget is jelent. A felsőoktatási intézmények felelősségét azért, hogy hallgatóik megfelelő időben hozzájussanak a megfelelő – a tantárgyi programokban megadott – tananyagokhoz. Az igazi kérdés természetesen az, hogy miképpen – milyen intézményi támogatással – tudnak az intézmények e felelősségnek megfelelni.

Az előterjesztés abból indult ki, hogy kezdetben nem áll rendelkezésre olyan támogató intézményi (piaci kiadói és terjesztői) környezet, amely a felsőoktatási intézmények direkt felelősségét és kockázatát csökkentené. Ezért a koncepció *jelentős átmeneti időszakkal* számolt, amely alatt a kormányzat és valamennyi érdekelt szereplő együttműködésével kellett a komplex, támogató intézményrendszert és szervezeti feltételeket kiépíteni. Az előterjesztés egy programot fogalmazott meg a „tananyagkiadás 1991. január 1-jétől fokozatosan bevezetendő új rendszerére”¹¹ (A felsőoktatási, 1990 9-11. p.).

¹¹ Miniszteri előterjesztés 4. oldal

Az új rendszer lényegét az előterjesztés az alábbiak szerint fogalmazta meg.

1. A *Tankönyvkiadó Vállalat fokozatosan megszűnik* államilag kötelezett kiadóként, termelői ártámogatásban részesülő monopolkiadóként működni. Szerepe – más kiadókkal együtt – a felsőoktatási intézmények megrendeléseitől, illetve az ezen felüli piaci kereslettől függ.¹²
2. A *minisztérium teljes mértékben kilép* a megrendelés, kiadás, terjesztés folyamatából. A kiadók és a felsőoktatási intézmények kapcsolatát az egyenrangúság (piaci megrendelői viszony) jellemzi. A felsőoktatási intézmények megrendeléseinek pénzügyi alapja a korábbi állami ártámogatás (dotáció) intézményre decentralizált része. A felsőoktatási intézmények versenyeztethetik a kiadókat.
3. A felsőoktatási intézmények és a kiadók kapcsolatát is az *egyenrangúság* jellemzi. A felsőoktatási intézmények versenyeztethetik a terjesztőket.
4. A felsőoktatási intézmény maga is végezhet *kiadói*, illetve *terjesztői* tevékenységet, illetve létrehozhat kiadói és terjesztői vállalkozást.¹³ A saját hallgatók részére adható árkedvezmény, külső értékesítés esetén *szabadpiaci ár* alkalmazható. Tankönyv, illetve az intézmény által tankönyvvé nyilvánított szakkönyv megvásárlásához a *hallgatónak támogatás adható*.
5. Az induló 1991-es évben a felsőoktatás tananyagellátásának támogatására mintegy 200 millió forint állt rendelkezésre. Ennek teljes decentralizálása csak fokozatosan valósulhatott meg, alapvetően a tankönyvkiadó *készleteinek ütemezett leépítése*, illetve annak finanszírozási igénye miatt. Az intézményekre decentralizált 180 millió forint felosztását átszámított hallgatólétszám arányosan javasolta az előterjesztés, az intézmények számára megfelelő szabadságot biztosítva az előirányzat felhasználásában. A leosztott összegeknél figyelembe kellett venni egyes intézményeknek már korábban – részben kísérleti jelleggel – juttatott előirányzatokat. A felsőoktatási intézményekhez decentralizált forrást az előterjesztés az alábbi elemekből javasolta biztosítani.
 - a. Kulturális mecenatúra támogatására rendelkezésre álló forrás.

¹² A monopolhelyzetben lévő Tankönyvkiadó Vállalat átalakítása, illetve versenyző piaci szereplővé alakítása az IBD szakértői tanulmányokban is kiemelt javaslatként szerepelt. (Smith, 1992)

¹³ Ez a lehetőség nagy vitákat váltott ki, mivel már kezdetben is észleltük a benne rejlő kockázatot, az intézmények túlzott szerepvállalását és ennek lehetséges negatív hatásait. A már jelzett átmenet szükségessége miatt azonban a kormányzat nem kockáztatta, hogy a piaci környezet fejletlensége miatt – az intézmények korlátozása esetén - súlyos ellátási problémák merüljenek fel. (Ilyenek nem is keletkeztek. Néhány akkor létrejött nagyobb egyetemi kiadó ma is fontos piaci szereplő.)

- b. Felsőoktatási tananyag előállításra a fejezeti céltámogatások között elkülönített előirányzat.
 - c. Világbanki program támogatására elkülönített előirányzat egy része.
6. Kezdeményezni kell a tankönyvek és szakkönyvek **szabad áras** kategóriába kerülését, lehetőleg 1993-tól. Addig is a hatósági árakat dotációt nem tartalmazó önköltség alapon kell megállapítani. Az előterjesztés átlagosan 80-90 %-os áremelési szükségletet prognosztizált.

3.1.3. Az átmeneti időszak szükségessége és ütemezése

Az előterjesztés a tankönyv- és jegyzetellátás decentralizált rendszerének teljes bevezetésére **két éves átmeneti időszakot** határozott meg. Az átmeneti időszak alatt kellett – a régi feltételekkel – „kifuttatni” az 1991-ig megkötött szerződéseket. Ezzel párhuzamosan 1991-től már csak az új feltételekkel lehetett szerződéseket kötni. Itt egyrészt a Tankönyvkiadó Vállalat szerződéseiről, illetve az általa kiadott tananyagok állami ártámogatásáról volt szó. Ezen kívül termelői árkiegészítést kaphattak a korábban kiadói jogot kapott felsőoktatási intézmények, illetve kiadók.

Az átmeneti időszak szükségességét az előterjesztés az alábbi fő okokkal indokolta.

- A piaci áras rendszer bevezetésével szükséges a hallgatókra háruló terhek mérséklése, illetve **fokozatossá tétele**.
- **Méltányos feltételeket** kell biztosítani a Tankönyvkiadó Vállalat számára, hogy a piaci versenyben ne kerüljön hátrányos helyzetbe. Ennek fontos eleme volt a kurrens készletek felszámolása, a szükséges selejtezés, illetve mindezek finanszírozása. 1992. december 1-jével a vállalat minden kötelezettsége megszűnt.
- **Időt** kellett biztosítani a **felsőoktatási intézményeknek**, hogy saját rendszerüket (stratégia, szabályozás, szervezet) kiépítsék, a személyi feltételeket biztosítsák, illetve a megfelelő finanszírozási feltételrendszer rendelkezésre álljon.

Egy 1995-ben elhangzott és később megjelent előadás az átállás kritikus pontjait fogalmazta meg, amelyek ugyancsak az átmenet szükségességét, bizonyos tekintetben akár hosszabb időszakra elhúzódását tették indokolttá. Az előadás szerinti a kritikus pontok az alábbiak.

„Különösen a nem kedvező gazdasági feltételek, - például a magas kamatláb-, körülményei között a kiadók kockázatviselő képessége és hajlandósága csekély.

- A magyar könyvterjesztés meglehetősen *szétesett állapotban* van.
- Az új helyzetben a szereplőknek (felsőoktatási intézmények vezetői, illetékes munkatársai, oktatói, hallgatói, kiadók, terjesztők, könyvtárak) meg kell tanulniuk *megváltozott szerepüket*.
- Magyarországon a hozzáférhető tankönyv- és jegyzetkínálat nagy mértékű cseréje indokolt. Szükséges a nyugaton bevált *sztenderd tankönyvek* fordítása és hozzáférhetővé tétele. Mindez rövid időn belül olyan forrást igényel, ami nem áll költségvetési forrásból rendelkezésre (a kiadók óvatos kockázatviselési hajlandóságát már említettem).
- A vártnál is nagyobb mértékben és hamarabb növekedett meg a könyvtárakkal szemben támasztott igény (aminek a bekövetkezett árrobbanás az egyik lényeges oka).

A tankönyvek mellett gyorsan növekedett az egyéb médiák szerepe (video, cd, multimedia, számítógépes hálózati hozzáférés – műholdas összeköttetéssel)” (Bara-Veres, 1995 9-10. p.).

Az előterjesztés az átmeneti időszak feladatainak konkrét ütemezését az alábbiak szerint határozta meg.

1991. évben

- Biztosítani kell a Tankönyvkiadó Vállalat számára a felülvizsgált (redukált) kiadói tervhez kapcsolódó *termelői árkiegészítést*.
- 300 Ft/fő/átszámított *hallgató támogatást* kell biztosítani a felsőoktatási intézményeknek a decentralizált ellátás finanszírozási szükségleteinek fedezetére.
- Az intézmények – saját döntésük alapján – a hallgatók számára is nyújthatnak – *vásárlási – támogatást*.
- A tényleges költség alapú hatósági árakat 1991. július 1-jei hatállyal kell bevezetni.
- Az új rendszer lényegéről, az egyes szereplők feladatairól 1991. február 1-jéig minden érdekeltet *tájékoztatni kell*.

1992. évben

- Csökken a Tankönyvkiadó Vállalat részére biztosított termelői árkiegészítés, a megtakarított összeget a felsőoktatási intézmények kapják.
- A felsőoktatási intézmények számára **többlettámogatást** kell biztosítani, mivel az új rendszerben a kiadások azonnal, a bevételek csak később jelentkeznek.
- Az árak emelkedésével növelni kell a hallgatói támogatást, törekedve a támogatás reálértékének megőrzésére.

1993. évben

- A Tankönyvkiadó Vállalat **dotációja megszűnik**.
- A felsőoktatásban használt tankönyvek és jegyzetek **szabad árformába** kerüljenek.
- Az intézményi támogatás teljes összegét a hallgatóknak kell megkapniuk. Az intézményi forgóeszköz finanszírozást a **bevételekből** kell biztosítani.
- A hallgatói támogatás reálértékét meg kell őrizni.
- A rendszer bevezetésére az MKM által felügyelt intézményeknél kerül sor. Javasolt hasonló rendszer bevezetése más tárcák intézményeinél is.

Előzetesen megállapítható, hogy az 1990-ben leírt átalakítási koncepció lényegét tekintve megvalósult. A dolgozat további részében fogom bemutatni, hogy az új, piaci alapú decentralizált rendszer milyen intézményi elemekből épült fel a gyakorlatban és milyen változásokon ment keresztül, különös tekintettel az eredeti elképzelésekre és a felsőoktatás egész rendszerében bekövetkezett változásokra.

3.2. Az új rendszer elemei a Kormány 1991. évi határozatában

A közoktatás és a felsőoktatás tankönyv- és jegyzetkiadásának állami támogatásáról valamint a tankönyvek és jegyzetek terjesztéséről a *Kormány 2004/1991. (HT. 4.) sz.* (A Kormány, 1991) határozata rendelkezett. A határozat felvázolta azokat a kereteket, amelyek irányt mutattak az illetékes minisztereknek saját munkaprogramjuk meghatározásához. A kormányhatározat főbb elemeit az alábbiakban mutatom be.

1. 1992. január 1-jével az alap-, közép- és felsőoktatásban a közismereti tantárgyak tankönyveinek **termelői ártámogatását meg kell szüntetni**. A korábbi ártámogatás összegét be kell építeni az MKM, valamint a felsőoktatási intézményeket irányító miniszterek költségvetésébe. A támogatás összegével való gazdálkodás feltételeit és mikéntjét az egyes minisztereknek kellett meghatározniuk.
2. 1992-től a felsőoktatási intézményeket irányító miniszterek költségvetésében kell tervezni a tankönyvek, jegyzetek kiadásának, a **hallgatók tankönyvvásárlásának támogatását**. A létszámarányos támogatási összeg felhasználásáról az irányító minisztereknek, az érdekelt felsőoktatási intézmények bevonásával kell dönteniük. A hallgatói támogatás elosztását a **felsőoktatási intézményeknek működési szabályzatukban** kell szabályozniuk.
3. 1992. január 1-jétől minden tankönyvet és jegyzetet **szabadárassá** kell tenni. Ehhez módosítani kell az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. törvényt. A felelős minisztériumoknak tankönyvi támogatással kell csökkenteniük a családok, a szülők megnövekedő terheit. Az 1992. évi költségvetési törvénytől kezdődően a tankönyvek és jegyzetek állami támogatásának arányát a **szülők teherviselő képességére** tekintettel kell megtervezni. A támogatás a különböző iskolatípusokban és tagozatonként eltérő lehet.
4. Az illetékes minisztériumok célleírányzatot különíthetnek el **kiadóknak kiírt pályázatok** fedezetére, az oktatást közvetlenül segítő kiadványok támogatására. Ez különösen vonatkozik a tankönyvpiac kibontakozásának és megszilárdulásának időszakára. Szabályozni kell, hogy mely esetekben kell, vagy lehet visszatérítendő támogatást folyósítani.
5. A tankönyvek és jegyzetek piaci alapú terjesztését az illetékes miniszterek figyelemmel kísérik, koordinálják, de abba csak szükség esetén, **gazdasági eszközökkel** avatkoznak bele.
6. Meg kell vizsgálni **külföldi erőforrások** – világbanki hitel – bevonásának szükségességét, illetve lehetőségét is. Az erőforrás bevonásának célja a tankönyv- és könyvtárellátás feltételeinek, a könyvtári hálózatnak a korszerűsítése.

A kormányhatározat fenti összefoglalása két dolgot világosan mutat. Egyrészt, hogy az állam a felsőoktatás tankönyvellátásának támogatását – miközben nem kíván kivonulni annak anyagi támogatásából – *egyértelműen piaci alapra kívánja* helyezni. Világos ugyanakkor másrészt, hogy azt átmenet konkrét módjáról és feltételeiről a határozatnak viszonylag kevés mondanivalója van, inkább csak *néhány garanciális elemet* fogalmaz meg (átmeneti idő, költségvetési támogatás tervezése stb.). A határozat végső soron a felsőoktatást irányító miniszterek jogává és felelősségévé teszi, hogy a „rendszerváltást” a felsőoktatási tankönyvi és könyvtári rendszerben végrehajtsák. Mivel a határozat a kereteket igen általánosan határozza meg, lehetővé tette, hogy az *egyes miniszterek eltérő konkrét utat válasszanak* a piaci rendszerre való áttérésben. A dolgozatban két lényegesen eltérő utat mutatok be, amelyet az MKM, illetve a Földművelésügyi Minisztérium (FM) járt.

Fontos még kiemelni a határozatból, hogy a könyvtárak szerepét, annak fontosságát hangsúlyozza ugyan – különösen a világbanki forrásbevonással összefüggésben – a könyvtárak konkrét és változó szerepére vonatkozóan ugyanakkor nem ad konkrét iránymutatást.

A kormányhatározat melléklete számításokat illetve javaslatokat tartalmaz az új rendszer finanszírozási szükségleteire. A javaslat *a finanszírozási igény drasztikus emelkedésével* számol, elsősorban két okból. Mint arra a bevezetőben is utaltam a tankönyvek és jegyzetek drasztikus tartalmi megújítására volt szükség, azok elavultsága miatt. A másik ok a piaci árak bevezetése, a piaci alapú (nyereségorientált) kiadás és terjesztés általánossá tétele. Ez egyrészt a kiadók „feltőkésítését” másrészt a hallgatók támogatását igényelte. A tervezet ennek megfelelően arra tett javaslatot, hogy a felsőoktatási tankönyvellátás támogatására fordított kormányzati támogatás az 1991. évi 365,5 millió forintról 1992-re 757,9 millió forintra, tehát *mintegy kétszeresére* növekedjen.¹⁴

¹⁴ Meg kell jegyezni, hogy az új rendszerre való áttérés 1991. évi indításakor a felsőoktatást (katonai és rendvédelmi intézményeket nem számítva) irányító minisztériumok (FM, MKM, NM) egy hallgatóra vetítve nagyon eltérő támogatási összeget érvényesített. Ennek egységesítése később, amikor az egységes irányítás létrejött komoly nehézségeket okozott és máig nem valósult meg teljes mértékben.

3.3. A világbanki hitel felvételének terve. A japán segélyprogram

A felsőoktatási tankönyvellátásra vonatkozó miniszteri illetve kormányhatározat végrehajtásával párhuzamosan a minisztérium vezetése áttekintette a közoktatási és felsőoktatási tankönyv ellátás, valamint a felsőoktatási könyvtári szolgáltatás rendszerét is. Ennek keretében megfogalmazódott az igény, hogy a három nagy rendszert alaposan át kell világítani és átalakítását – lehetőség szerint – világbanki hitel felvételével kellene ösztönözni, illetve finanszírozni.

3.3.1. A világbanki hitel felvételének céljai

A világbanki hitel felvételének és felhasználásának céljai a minisztériumi dokumentumokban nagyon vázlatosak. A felsőoktatás vonatkozásában az alábbi célokat lehet azonosítani.

- Néhány jelentős *egyetemi kiadó* létrehozása, szakmai és technikai felkészítése.
- A felsőoktatási intézmények nemzetközileg is versenyképes felkészítése az új feladatokra.
- *Pályázati rendszerű támogatás* a fejlett országokban már bevált tankönyvek lefordítására és terjesztésére.
- Pályázati rendszerű támogatás a fejlett országokban már bevált tankönyvek hazai adaptálására.
- Pályázat új magyar nyelvű tankönyvek megírására a kiválasztott szakterületeken.
- Felsőoktatási *tankönyvterjesztési hálózat* kiépítése.
- Könyvtárak ellátása megfelelő példányszámú *alaptankönyvvel*.
- Hallgatók számára hozzáférhető *sokszorosítási kapacitás* kiépítése.

A világbanki hitel felvételének terve és reménye igen ambiciózus becsléshez vezetett a tankönyvi rendszer átalakításának költségvonzatáról. Ezt 2. sz. táblázat jól szemlélteti.

2. táblázat: A felsőoktatási tankönyvellátási rendszer átalakításának költségvonzata 1992-1997 (becslés, millió forint)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Összesen	760	1. 200	1. 500	1. 900	2. 500	3. 000
Lakosság	67	200	350	500	750	900
Költségvetés	600	700	800	1. 200	1. 400	1. 600
Egyéb	13	20	50	60	100	150
Hiány	80	280	300	140	250	350

Forrás: MKM belső tanulmány

A hitelfelvételi igény szorosan összefüggött azzal, hogy a költségvetési helyzet az adott periódusban nem támasztotta alá az ambiciózus terveket.

A hitelfelvételi igény kapcsán az is megfogalmazódott, hogy a fentebb kifejtett hazai tankönyvellátási rendszerkonceptiót *kritikai elemzésnek* kell alávetni, felhasználva a nemzetközi tapasztalatokat. A hitelfelvételt ezért elemzési periódusnak kellett megelőznie, hogy javaslat készüljön arra, pontosan milyen rendszert kellene kiépíteni, amelynek jelentős világbanki forrással történő megtámogatása indokolt és hatékony lehet.

3.3.2. A japán segélyprogram

A hazai helyzet és igények alapos felmérése – a már megtett intézkedéseket is figyelembe véve - a nemzetközi tapasztalatok összegyűjtése, összehasonlító elemzése végül a Japán Kormány segítségével valósult meg. Az ún. „japán segélyprogram” keretében a Japán Kormány jelentős pénzügyi segítséget (87,5 millió yent) ajánlott fel a teljes – tehát a közoktatást is magában foglaló – feladat megvalósítására, egy esetleges hitelfelvétel szakmai megalapozására. Az MKM miniszteri értekezlete (*Bara-Veres* 1995 11-13.p.). programot fogadott el, a japán segély felhasználására, amelynek felsőoktatási komponense a *Tankönyv és Felsőoktatási Könyvtár Fejlesztési Alprogram* (TFKF).

A segélyprogram azt a célt szolgálta, hogy – külföldi szakértők és tapasztalatok bevonásával – áttekintsük a hazai tankönyvi és könyvtári rendszer helyzetét, erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit, veszélyeit. A számos külföldi tanulmányút, ebből születő tanulmány és az International Book Development (IBD) szakértőinek korábbi javaslatai

(Hungary, 1991, Final, 1992, Foster, 1993, McCall, 1992, Packendorf, 1993) alapján formálódott a ma is működő rendszer, azonban nem kis mértékben *eltérően az akkori szándékoktól*, illetve az IBD javaslataitól. Némileg meglepő módon, a fejlett piacgazdaságokból érkező IBD-szakértők a piaci rendszert építő Magyarország számára egy részben bürokratikus, centralizált, regulatív elemeket is tartalmazó rendszer kialakítását és bevezetését ajánlották. Javaslataik összességében azért összhangban voltak a kormány által elhatározott programmal.

A már hivatkozott, 1995. évi konferencián az alábbiak szerint foglaltam össze az IBD legfontosabb ajánlásait, amelyek a fentebb kifejtett intézményi elemek *kritikáját és továbbfejlesztését* is jelentették.

- „A hallgatói támogatás karbantartása, korszerű, piackonform formáinak általánosítása (jogszabályi garanciát megteremtettük).
- Akkreditált könyvesboltok rendszerének elterjesztése.
- Piackonform pályázati rendszer működtetése a hiányzó, széles körben használható alaptankönyvek kiadására (ahol lehetséges sikeres külföldi könyvek fordításával és adaptálásával) a kiadók szakmai felelősségével és kockázatvállalásával.¹⁵
- A felsőoktatási intézmények közvetlen kiadói tevékenységének minimalizálása.¹⁶
- Jobb és lehetőleg szervezett együttműködés a tankönyvírásban a professzorok, tanszékek és karok között. (Packendorf, 1993)
 - Rektori és főigazgatói konferenciák, kollégiumok koordináló szerepének növelése.
- A könyvtárak alkalmassá tétele (technika, állomány, épület) a megnövekedett és megváltozott feladatok ellátására.
- A szükséges jogi korrekciók megtétele (hallgatói támogatás, szerzői jog, stb.).
- Minden szereplő által elérhető, naprakész információ rendszer kiépítése és működtetése.

¹⁵ Néhány kiadó (pl. Panem) a későbbiekben kifejezetten nagy súlyt helyezett a nagysikerű külföldi tankönyvek magyar nyelvű megjelenítésére. A felsőoktatási Pályázatok Irodája által 1998-ban kiadott – a nyertes könyveket ismertető kiadványban – már szép számmal találhatjuk meg külföldi szerzők műveit. (Farkas, 1998)

¹⁶ Egy 1993. évi felmérés szerint a felmérésben szereplő írott tananyag 13 %-a volt tankönyv, 74 %-a jegyzet, 5 %-a szakkönyv és 8 %-a egyéb mű. Az egyes tudományterületek között ugyanakkor igen nagy szórás figyelhető meg. A legmagasabb a tankönyvek aránya az orvostudományi képzésben, a jegyzeteké az agrártudományi képzésben és a szakkönyveké a tudományegyetemi képzésben (társadalomtudományok, természettudományok, bölcsészettudományok, pedagógusképzés). (Bara-Veres, 1995 33-34.p.)

- Különösen a kiadók és terjesztők, valamint a könyvtári szakemberek felkészítése, képzése az új feladatokra.
- Az idegennyelv tudás fejlesztése, külföldi könyvek közvetlen felhasználása (terjesztése a könyvesboltokban, hozzáférés a könyvtárakban).¹⁷ (Bara-Veres 1995 14-15. p.)

3.3.3. A világbanki hitelfelvétel meghiúsulása, majd átfogó program előkészítése

Amint fentebb láttuk, a japán segélyprogram arra is irányult, hogy egy *tankönyv és könyvtárügyet megsegítő világbanki programot* készítsen elő. A világbanki programra a tervezett formában nem került sor, mivel a japán segélyprogram keretében végzett szakértői tanulmányok végső konklúziója szerint, a tankönyvi és könyvtári problémák *csak a felsőoktatás egészének reformfolyamatában kezelhetők*. A megállapítások összecsengenek Coase (1998) új intézményi megközelítésre vonatkozó megállapításaival.

A Magyar Nemzeti Bank 1995. július 10-ei átirata már egyértelműen tartalmazza, hogy a Világbank csak egy átfogó felsőoktatás fejlesztési program előkészítéséről kész tárgyalni, amelynek lehetnek a felsőoktatási tankönyvkiadást és könyvtárakat érintő komponensei.¹⁸

Ennek megfelelően került sor egy általános felsőoktatás fejlesztési világbanki program beindítására, elkészültek az *intézményfejlesztési tervek*, 2000-ben befejeződött a felsőoktatási *intézményhálózat integrációja*, jelentős *könyvtári infrastrukturális fejlesztések* kezdődtek, 2005-től pedig kezdetét vette a felsőoktatás *új több ciklusú képzési rendszerének* bevezetése. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a japán segélyprogramban megfogalmazott követelmények jelentős része éppen az utóbbi években teljesült, illetve az elkövetkező években teljesül. Aktuálissá vált tehát, hogy a lényegesen megváltozott helyzetben ismételten és komolyan foglalkozzunk a felsőoktatás hagyományos és korszerű tananyagellátásával.

A több éves, nagyszámú hazai és külföldi szakember bevonásával megvalósított program a közoktatási és felsőoktatási tankönyvellátás, a felsőoktatási könyvtári rendszer tekintetében még *ma sem teljesen feltárt* és kellően feldolgozott dokumentációt

¹⁷ Egy felmérés szerint 1993-ban a Felsőoktatási Tankönyv- és Jegyzetkatalógusban szereplő 196 kiadóból 67 külföldi (34 %), ugyanakkor a 6367 címből mindössze 19 külföldi kiadó idegen nyelvű műve (2%) (Bara-Veres, 25.p.).

¹⁸ A levelet a 2. sz. mellékletben mutatom be,

eredményezett. A dolgozat további részeiben jelentősen támaszkodni fogok az általam szerkesztett összefoglaló tanulmányban is megjelent dokumentumokra.

3.4. A tankönyvellátási rendszer átalakításának első négy éve. Rövid összefoglalás.

Most egy 1995. évi belső feljegyzés illetve a TFKF zárótanulmány alapján röviden összefoglalom a tankönyvi „rendszer váltás” első 4 évének legfontosabb eredményeit, illetve az azt követő néhány évre kiható következményeit (*Feljegyzés*, 1995).

3.4.1. Professzionális kiadók és a felsőoktatás tankönyvellátása

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületén (MKKE) belül megalakult a *Felsőoktatási Tagozat*. Egyik fő célja a tankönyvkiadók és terjesztők valamint a felsőoktatási intézmények közötti kapcsolatok javítása. A tagozat programja az alábbi fő elemeket tartalmazta.

- Az egyes szakmacsoportok *alaptankönyvekkel* való ellátása a professzionális, független, vállalkozási alapon működő kiadók közreműködésével.
- Elektronikus tankönyvi *információs rendszer* létrehozása.
- Olcsóbb és koncentrált tankönyv készletezési, elosztási, forgalmazási – *logisztikai* - rendszer felépítése, amely kiterjed a szervezeti, technikai, pénzügyi feltételekre egyaránt.
- *Akkreditált* könyvesbolti hálózat felépítése.
- Iskolarendszerű, posztgraduális *kiadói menedzsment képzés* kifejlesztése és elindítása.

A beszámoló készítésekor mintegy 200 olyan kiadót (beleértve a felsőoktatási intézményeket is) tartottunk számon, amelyek a felsőoktatás számára adtak ki tankönyveket. Ebből 55 olyan kiadó volt, amelynek legalább 20 kiadványa volt forgalomban. A piac koncentráltságát jellemzi, hogy mintegy 20 kiadó tartotta kézben a felsőoktatási tankönyvkínálat mintegy 80 %-át. A cél az volt, hogy a felsőoktatást ellátó kiadói kör szélesedjen, a *monopolhelyzetek megszűnjenek*, minél hamarabb eltűnjenek a még mindig létező fehér foltok az ellátás területén. E ponton a minisztérium a *központi kiadástámogatási pályázati rendszerével* igyekezett beavatkozni, amely a kiadók piacra vonzását, versenyeztetését és bizonyos mértékig feltőkésítését szolgálta. A kormányzat tisztában volt azzal, hogy a támogatási rendszer rövidtávon gondolkodó kiadókat is piacra

vonz. A pályázati feltételek kidolgozásánál fontos szempont volt a felsőoktatási iránti elkötelezettség, a korábbi felsőoktatási kiadói sikerek bemutatása. A cél megfogalmazottan az volt, hogy egy hosszú távon gondolkodó felsőoktatási kiadói kör feltőkésítése, felsőoktatáshoz kötése történjen meg.

Az 1995-re elkészült *felsőoktatási tankönyv- és jegyzetkataszter* mintegy 7000 tankönyv- és jegyzetcímet tartalmazott. A kínálat meghatározó része még mindig jegyzet volt, amelyek csak egy-egy intézményben voltak használatosak. A független, professzionális kiadók által kiadott és több intézmény által használt címek száma mintegy 80 volt. Az életképes, saját lábán megállni tudó tankönyvpiac feltételének tekintettük a *jegyzetek arányának drasztikus csökkentését*, a szakkönyv értékű tankönyvek arányának növelését, a színvonalas tankönyvek minél szélesebb körű használatát, ami a rentábilis kiadás egyik alapfeltétele.

A felsőoktatás számára kiadott és használt szakkönyv értékű tankönyvek száma alapján az alábbi kiadókat lehetett 1995-ben kiemelni (zárójelben a címszám).

- Akadémiai Kiadó (21)
- Aula Kiadó (114)
- Churcill Livingston (17)
- Gondolat Kiadó (26)
- Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (36)
- LSI Oktatóközpont Alapítvány (80)
- Medicina Kiadó (94)
- Mezőgazda Kiadó (68)
- Műszaki Könyvkiadó (136)
- Nemzeti Tankönyvkiadó (jegyzetekkel együtt: 2564)¹⁹
- SOTE Semmelweis Kiadó (103)
- Sport Kiadó (21)
- Corvina Kiadó (15)
- Panem Kiadó (15)
- Osiris-Századvég Kiadó (20)

¹⁹ A Nemzeti Tankönyvkiadó még 1995-ben is nagyszámú jegyzetet gondozott, mint a korábbi rendszer örökségét. A többi professzionális kiadó jellemző módon nem foglalkozott jegyzetkiadással. Jegyzeteket a tankönyvkiadó mellett a felsőoktatási intézmények adták ki. A címszám mutatja, hogy még 1995-ben is igen koncentrált volt a felsőoktatási tankönyv- és jegyzetpiac.

A minisztérium *évente mintegy 100 millió forintot* fordított a professzionális kiadók tankönyvprogramjának támogatására. A beszámoló időpontjáig ebből mintegy 90 tankönyv jelent meg. Ehhez kell még számítani a mai napig (a beszámoló időpontjában már három éve) elkülönülten működő és külön bemutatott agrár tankönyvkiadási rendszer keretében megjelentetett tankönyveket, amelyekre évente mintegy 40 millió forint állt rendelkezésre.

3.4.2. Tankönyvi információs rendszer működtetése

Mielőtt az egyes kiadóktól független tankönyvi információs rendszer létrejött volna, a Nemzeti Tankönyvkiadó jelentette meg évente a *tankönyv- és jegyzetkatasztert*, amelynek adatai interneten is lekérdezhetők voltak. A kataszter 5 kötetben, szakterületenként tartalmazta a felsőoktatási intézmények által használt tankönyvek és jegyzetek adatait.²⁰ A japán segélyprogram keretében a Felix and Co. elemezte az információs rendszert. A tanulmány megállapításai alapján a kormányzat arra törekedett, hogy az információs rendszer ne kötődjön egyetlen kiadóhoz, amit a többi kiadó bizalmatlansággal szemlélhet.²¹ A javaslat az volt, hogy a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének szakmai felügyelete alá kerüljön az információs rendszer működtetése. Az EFTAN névre keresztelt kiadvány 1998-ban megjelent (Bod szerk. 1998), az elektronikus változat ma is elérhető interneten (<http://www.iif.hu/db/efta/>). Az adatbázis 1997 áprilisától 2002 januárjáig tartalmaz adatokat.

3.4.3. A hallgatók tankönyvvásárlási támogatása

A már hivatkozott beszámoló (*Feljegyzés*, 1995) megállapítja, hogy 1991-től a felsőoktatási intézmények *normatív jellegű támogatást* kapnak a *hallgatók* tankönyvvásárlásának támogatására. Jelentős előrelépés, hogy 1996-tól a hallgatói támogatást illetve felhasználásának szabályait kormányrendelet garantálja, illetve szabályozza. Az egyetemi és főiskolai hallgatók részére nyújtható támogatásokról és az általuk fizetendő díjakról és térítésekről szóló 144/1996. (IX. 17.) Korm. rendelet (144/1996) majd a 51/2002. (III. 26.) Korm. rendelet (51/2002) szerinti szabályozás fontos eleme, hogy maximálja azt az összeget, amelyet az intézmények tankönyv és

²⁰ Az adatgyűjtés nem kiadóktól, hanem a felsőoktatási intézményektől történt, tehát a ténylegesen használt tankönyveket és jegyzeteket tartalmazta.

²¹ Ilyen jelzések eljutottak a minisztériumba.

jegyzet előállításra használhatnak.²² Az 1996-os rendelet 7. § (2) bekezdés szerint ez az összeg a teljes előirányzat maximum 30 %-a lehet, a 2002. évi szerint pedig a hallgatói juttatási keretösszeg maximum 2%-a (11. § (2) bekezdés).

A felsőoktatási intézményeknek – szerkezeti előirányzatként – átadott hallgatói támogatás már 720 millió forint volt, ami egy átszámított hallgatóra vetítve **7100 forint támogatást** jelentett.²³ Az agrár képzési területen a támogatás kisebb volt (3300 forint egy főre), mivel a már jelzett – az agrártárca által finanszírozott és koordinált - tankönyvkiadás támogatási rendszer keretében még élt az indirekt – áron keresztül történő - támogatás is. Hasonlóan kisebb támogatást kaptak az egészségügyi intézmények, mivel a Népjóléti Minisztérium (*Javaslat*, 1993) az intézményeknek külön jegyzetkiadási előirányzatot biztosított. Összességében elmondható, hogy becsléseink szerint 1995-ben a hallgatók támogatottsága még meghaladta tényleges kiadásaik 50 %-át.

3.4.4. A felsőoktatási könyvtárak támogatása

A TFKF alprogram kétségtelen eredménye, hogy polgárjogot nyert a **könyvtárak célzott támogatása**, mint a biztonságos tananyagellátás feltétele. Az alprogram – a világbanki hitelprogramra vonatkozó döntés előtt is – **jelentős forrásemelkedést** indukált. A könyvtárak 1994-ben 120 millió, 1995-ben további 200 millió forint szerkezetben biztosított (intézményi költségvetésbe beépített) támogatást kaptak. Az előirányzat állománygyarapításra, valamint könyvtári infrastruktúrafejlesztésre volt felhasználható. A támogatás egységességét és következetességét garantálta, hogy 1997-től a könyvtárak normatív és pályázati rendszerű támogatását egyaránt a 7/1997. (II.13.) MKM rendelet szabályozta.²⁴ (A rendeleti szabályozásra a felhatalmazást a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 9/D § (3) bekezdése adta, amely meghatározta az évenként rendelkezésre álló támogatási összeg kiszámításának szabályát is. Ezek szerint: „**A felsőoktatásban tanuló hallgatók és oktatók szakmai könyvekkel, folyóiratokkal történő jobb ellátására évenként minimálisan az éves hallgatói normatíva**

²² Ez a szabály már válasz az első négy év tapasztalataira, amely szerint az intézmények még a várakozásoknál is erőteljesebb hajlandóságot mutattak jegyzetek előállítására, ahelyett, hogy külső kiadók tankönyveire támaszkodtak volna.

²³ Ez a támogatási összeget jelentősnek kell minősítenünk, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az idei – 2008-as – költségvetésben a felsőoktatási intézményeknek átadott tankönyvi támogatás a kulturális és sporttámogatással összevonva alig haladja meg a 11 ezer forintot egy államilag támogatott hallgatóra vetítve. (1995-ben még nem volt költségtérítéssel hallgatói kategória, ma a költségtérítéssel – nagyjából minden második - hallgató nem részesül tankönyvi támogatásban).

²⁴ A rendeletet a 3. sz. mellékletben mutatom be.

alapján számított előirányzat öt százalékát kell többletforrásként előirányozni. A forrás elosztásának rendjét az oktatási miniszter rendeletben állapítja meg.)

A rendelet alapvető elve az volt, hogy a szükséges könyv- és folyóirat mennyiséget illetve annak költségeit leginkább a *felhasználók számából kiindulva lehet meghatározni*. Az így kialakuló fő arányokat kell, illetve lehet korrigálni más szempontok, különösen az intézmények (kiemelten az egyetem) kutatásban betöltött szerepe, ennek speciális szakkönyv- és folyóirat szükséglete alapján. Felmerült, hogy a támogatásban különbséget kell tenni az egyetemek és főiskolák között. Már akkor is látszott azonban, hogy a tendencia az *egyetemek és főiskolák konvergenciája* felé mutat. Az egyetemeken növekvő számban hoztak létre főiskolai karokat, indítottak főiskolai szakokat, a főiskolák számára is megnyílt a lehetőség, hogy egyetemi szakokat indítsanak.²⁵ A főiskolák könyvtári ellátottsága hagyományosan gyengébb volt, ezért egyfajta kompenzáció (kiegyenlítés) akár indokolt is lehetett.

Vita volt arról is, hogy a különböző képzési területek és képzési ágak *eltérő normatíva alapján* kapjanak-e támogatást. Túl azon, hogy nem álltak rendelkezésre a differenciálást megalapozó hiteles adatok, az látható volt, hogy összességében *nincs szignifikáns különbség* az egyes területek egy hallgatóra eső ellátási költsége között. Míg a műszaki és természettudományokban például átlagosan drágábbak a könyvek és folyóiratok, a társadalomtudományokban ezt ellensúlyozta a könyvcímek és folyóiratok nagyobb száma, szélesebb választéka.

A szabályozás arra is tekintettel volt, hogy a törvény szerinti támogatás többlettámogatás. Feltételezte tehát, hogy a könyvtárak az intézmény költségvetésében *alaptámogatással* rendelkeznek, mivel intézményi feladatot látnak el. Ezt a feltételezést alátámasztja, hogy a felsőoktatási intézmények képzési és fenntartási normatíva alapján történő finanszírozásáról szóló 120/2000. (VII. 7.) kormányrendelet 2. § d) pontja szerint a képzési és fenntartási normatíva a könyvtári szolgáltatások finanszírozásának fedezetéül is szolgál. Figyelembe véve ugyanakkor, hogy az egyes intézményekben jelentősen eltért a könyvtárak pozíciója, presztízse, finanszírozási szintje, ezt nem erősíteni, hanem kiegyenlíteni igyekezett. A *normatív támogatás az egységességre*

²⁵ A dolgozatban bemutatott többciklusú képzés bevezetése tovább erősítette ezt a konvergenciát, amennyiben megszüntette a képzés (főiskolai-egyetemi) dualitását. Az első ciklusú (szintű) alapképzést és a második ciklusú mesterképzést az egyetemek és főiskolák egyaránt folytatják. Az eddigi adatok azt mutatják, hogy a főiskolák részéről határozott és nem eredménytelen törekvés mutatkozik mesterszakok indítására.

törekedett, az *indokolt különbségtétel a pályázati rendszerben* volt lehetséges. A pályázat célja azonban nem a normatív leosztás hibáinak korrekciója volt, hanem olyan szempontok érvényesítése, amelyek a normatív leosztásnál nem voltak figyelembe vehetők.

3.4.5. Felsőoktatási tankönyvkiadók menedzsmentjének fejlesztése

A rendszerváltás utáni években Magyarországon különös jelentőséget kapott a piaci körülmények között működő hazai *vállalatok (vállalkozások) menedzsmentjének felkészítése*. (Veres, 1992, 1993) A MKM Országos Vezetőképzési Tanácsot (OVT) működtetett, Vezetőképzésért Alapítványt és annak keretében Nemzetközi Vezetőképzési Információs Központot hozott létre és számos országgal kötött megállapodást a hazai vezetőképzési rendszer fejlesztésére, a fejlesztési folyamat finanszírozására. Ebbe a kormányzati stratégiába illeszkedett, hogy a felsőoktatási tankönyvkiadásban érdekelt és különösen a nagyobb egyetemek bázisán létrejövő kiadók vezetői és munkatársai számára menedzsment kurzusokat kell kifejleszteni és indítani. A javaslat illetve a tervek szerint a programok kifejlesztése az Európai Unió PHARE programja keretében történt volna, az IBD közreműködésével.²⁶

3.4.6. Összegzés

A felsőoktatási tankönyvi rendszer átalakításának folyamata az első, több mint négy évben a TFKF programnak is köszönhetően 1,2 milliárd forintra emelte a felsőoktatás teljes támogatási összegét²⁷. Az összeg több mint 14-szerese az 1990. évi teljes támogatási összegnek.

A rendszerváltás kezdete óta eltelt 18 év, a japán segély program lezárulása óta eltelt több mint 13 év, a felsőoktatási rendszer azóta bekövetkezett lényeges változásai lehetővé és szükségessé teszik, hogy összevegyük:

²⁶ A BKE Közgazdasági Továbbképző Intézetében meg is történt a program kidolgozása. Az már külön dolgot tárgya lehet, hogy a program végülis nem lett igazán sikeres és egy idő után elhalt.

²⁷ Az előirányzat magába foglalta az intézményi költségvetésbe épített hallgatói támogatást, a kiadók pályázati támogatását és a könyvtárak normatív illetve pályázati támogatását.

- az 1991-ben bevezetett és a japán segély program keretében javasolt rendszert, ***levonjuk a szükséges következtetéseket,***
- az 1990-ben, határozatban rögzített és ténylegesen megvalósult hazai rendszert,
- a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének és a felsőoktatás egész rendszerének átalakulását, a közöttük megvalósuló konzisztenciát vagy inkonzisztenciát
- a Magyarországon és más országokban működő rendszereket.

A japán segélyprogrammal kapcsolatban megjegyeztük, hogy végső következtetése nem javasolta a világbanki hitel felvételét. Ennek fő oka, hogy a magyar köz- és felsőoktatási rendszer, mint tágabb rendszer átalakítása nélkül nem lehet és nem érdemes jelentős beruházást végrehajtani sem a tankönyvi, sem felsőoktatási könyvtári rendszerben. Az eltelt idő ezt a megállapítást igazolta, és valóban lényeges intézményi és szervezeti változások valósultak meg a felsőoktatás rendszerében. Ez is indokolja, hogy a ***felsőoktatás tankönyvellátási rendszerét a jelenlegi intézményi és szervezeti keretek között elemezzük,*** illetve e megközelítésből vizsgáljuk, részben a japán segélyprogram keretében javasoltakat, másrészt pedig a ténylegesen kialakult tankönyvellátási rendszert.

4. A FELSŐOKTATÁS JELNLEGI TANKÖNYVELLÁTÁSI RENDSZERÉNEK ÖSSZEHAONLÍTÓ INTÉZMÉNYI ELEMZÉSE

4.1. Nemzetközi kitekintés, összehasonlítás

A Japán Segélyprogramnak köszönhetően számos magyar közigazgatási, kiadói, terjesztői, egyetemi szakember szerezhett *külföldi tapasztalatokat* fejlettebb országokban. Az alábbiakban a már többször hivatkozott Szemelvénygyűjtemény (*Bara-Veres, 1995*) alapján összefoglalom a legfontosabb, számunkra is releváns ismereteket.

Ma már látjuk, hogy az akkor kritikusan szemlélt – döntően piacgazdasági – rendszerek sok tekintetben saját jövőnket mutatták. Tekintve, hogy az egyik meghatározó szempont az *állam* és ennek részeként *a közigazgatás lehetséges és hatékony szerepvállalása*, különös figyelmet érdemeltek az ezzel kapcsolatos európai tapasztalatok és gyakorlatok.²⁸

Az elemzésbe bevont országok: Egyesült Királyság, Törökország, Portugália, Finnország, Görögország, Hollandia. A szakemberek valamennyi országban a tankönyvellátás számos szereplőjével találkoztak: minisztériumi, kiadói, terjesztői felsőoktatási stb. szakemberekkel, esetenként diákokkal is. A szerzett tapasztalatokat minden esetben részletes és dokumentált tanulmányban kellett bemutatni.²⁹

4.1.1. A tankönyvellátási rendszer közös jellemzői a vizsgált országokban

A vizsgált országokban *több volt a közös vonás*, mint az eltérés. A legfontosabb közös jellemzők az alábbiak voltak.

1. A tankönyvellátás rendszere *alapvetően piaci*. Nincs tehát valamifajta állam által központilag fenntartott, finanszírozott rendszer. A rendszer meghatározó intézménye a tankönyvpiac, amelyet nem „létrehoztak”, hanem *természetes fejlődés során* alakult ki. Létezése és működése a szereplők érdekeltségén alapszik. Az egyes országok kormányainak piacsabályozó politikája (versenypolitika stb.) a tankönyvpiac

²⁸ A közigazgatás működésével, hatékonyságával, ennek fontosságával kapcsolatban fontos szempontokat és nemzetközi tapasztalatokat foglal össze *Jenei (2005) Közigazgatás-menedzsment c. művében*. Szemléletmódja, megközelítései jól alkalmazhatóknak bizonyultak a tapasztalatok értékelésénél.

²⁹ E tanulmányok az MKM irattárában ma is megtalálhatók, dolgozatomban felhasználtam őket. A főbb megállapításokat a hivatkozott Szemelvénygyűjtemény tartalmazza.

szempontjából is jelentős. Általában kiemelt figyelmet fordítanak a *szervi jogok védelmére*.

2. A tankönyvpiac létezésének egyik alapja a *kiadók aktivitása*, az általuk létrehozott kínálat. Általában ők a kezdeményezők. A kiadók „bombázzák” ajánlataikkal az egyetemeket, választják ki a *legkiválóbb egyetemi szerzőket*, akikkel hosszú távú együttműködésre törekszenek. A kiadók *naprakész adatbázist* építenek fel az egyetemi képzésekről, a szakokról, a tárgyakról és a kapcsolódó tananyagigényekről. Rendszeresen felkeresik az egyetemi professzorokat, az új könyvekből ingyenes mintapéldányokat küldenek, azokat véleményeztetik³⁰. A kiadón belül a kiadási programért és az egyetemi kapcsolatokért a *fő felelősséget a szerkesztők viselik*. A kiadók jellemzően csak olyan művek kiadására vállalkoznak, amelyek *üzleti sikerrel* kecsegtetnek.
3. Az *egyetemi kiadók* valós, az egyetemtől szervezetileg és üzletileg elkülönült *vállalkozások*.
4. A tankönyvek „kiskereskedelmi” forgalmazását az egyetemek területén, *üzleti alapon működő könyv- és taneszközboltok* végzik. Az árakat a piac határozza meg, ártámogatás nincs. A boltok szoros kapcsolatra törekszenek a kiadókkal és az egyetemekkel egyaránt.
5. Bár – különböző formákban és arányban – a vizsgált országokban is létezik jegyzet, annak súlya messze elmarad a magyarországi arányoktól, jellege pedig lényegesen különbözik. Döntően nem a tankönyvet helyettesíti, hanem azt kiegészíti.
6. A *szerzők* alapvetően *érdekeltek* könyvük piacképességében. Díjazásuk jellemzően royalty rendszerben, tehát az eladott példányszámtól függően történik. A publikációs kényszer is jelentős szerepet játszik abban, hogy az oktatók tankönyvírásra vállalkoznak.
7. A könyvtárak a hallgatók számára megadott tankönyvcímekből magas – az igények kielégítését biztosító – példányszámmal rendelkeznek.

³⁰ A Cambridge University Pressnél mintegy 50 megbízott szerkesztő dolgozik, akik járják az országot, felkeresik az egyes tudományterületek szaktekintélyeit, hogy „kéziratokat gyűjtsenek”. (Bara-Veres, 1995 55. p.)

8. A hallgatók jelentős hányada **nem vásárolja meg a tankönyveket**, hanem a könyvtári szolgáltatásra, az oktatók előadásaira, hallgatói jegyzetekre és másolásra hagyatkozik.
9. A hallgatók általában **nem kapnak célzott vásárlási támogatást**. A kormányzat azt feltételezi, hogy az egyéb (szociális, tanulmányi) pénzbeli támogatást a hallgatók tankönyvvásárlásra is fordítják.
10. A **tankönyvek árstruktúrája** az alábbi iránymutató arányok közelében alakul:
 - a. szerzői részesedés: 10 %
 - b. terjesztői árres: 30 %
 - c. előállítási költség: 20 %
 - d. kiadói rezsi: 30 %
 - e. kiadói haszon: 10 %

A fenti jellemzők legtisztább formában az Egyesült Királyságban figyelhetők meg.

4.1.2. Az általánostól eltérő vagy egyedi jelenségek, megoldások

4.1.2.1. Egyesült Királyság

Kis példányszámú, speciális tankönyveket a kiadók esetenként a „sikerkönyveken” elért nyereség terhére, de leginkább külső – például alapítványi – támogatás révén jelentetnek meg. A **szakkönyvértékű tankönyveket** a kiadók a könyvtárak és a szakemberek számára drágább **kemény kötésben**, a hallgatók számára papírkötésben (paperback) kínálják. Az állam kiemelt gondot fordít az **egyetemi könyvtárak fejlesztésére**, esetenként az egyetem megkapja egy könyv másolásának jogát. A legnagyobb könyvterjesztők (könyvesbolti hálózat) a könyvbeszerzésekhez szerzett egyetemi információkat három kategóriában kéri:

- **„essential book”** (alaptankönyv - ezt elvileg minden hallgatónak meg kellene vennie),
- **highly recommended book** (különösen ajánlott könyv - a hallgatók 50 %-ának vásárlására számítanak),
- **background reading** (ajánlott olvasmány - piaci kereslete a legkevésbé megjósolható).

A kiadók, terjesztők, könyvtárak és egyetemek között általában *hagyományosan kiváló kapcsolat* alakult ki, amelynek alapja az információk szervezett és rendszeres cseréje. A kiadók a szerzővel kötött szerződésben igyekeznek a szerzőt is bevonni a marketing tevékenységbe. Az Egyesült Királyságban – a fejlett piac rendszerének megfelelően – a tankönyvellátási tevékenység erőteljesen és tisztán differenciálódik az egyes szereplők között. A kiadók a szűkebben vett kiadási tevékenységgel – megíratás, szerkesztés – foglalkoznak elsősorban. A nyomdai tevékenységet önálló vállalkozások végzik. A legtöbb kiadó a *tankönyvek szakkönyvi minőségét* is biztosítandó, két szakmai lektorral bíraltatja a kéziratot. Végezetül a szerzőkkel kapcsolatban elmondható, hogy az Egyesült Királyságban a *tankönyvírás megtiszteltetést és szakmai rangot* jelent.

Angliában kiemelt figyelmet fordítanak a kiadói és terjesztői tevékenységgel kapcsolatos képzésekre. A londoni Book House Training Centre a programok széles skáláját kínálja, többek között az alábbiakat:

- bevezetés a könyvkiadásba,
- nyomdai szerkesztés,
- társadalomtudományi művek szerkesztése,
- menedzsment projektek,
- terjesztői feladatok a kiadónál,
- marketing munka a könyvkiadásban,
- elektronikus kiadás,
- jogok és szerződések,

4.1.2.2. Törökország

Talán Törökországban volt megfigyelhető leginkább, hogy *nem a kiadói dominancia* jellemezte a tankönyvpiacot. Kevésbé volt megfigyelhető az országosan egységes, kiadói gondozású alaptankönyvek jelenléte. A legtöbb egyetemen – azonos tantárgyhoz - más-más tankönyvet használnak, az oktatók saját anyagaikat adják elő, azt adják ki kiadóval. (Bara-Veres, 1995 64.p.) Az egyetemek szinte mindegyike foglalkozik tankönyvkiadással. Ehhez az államtól költségvetési támogatást kapnak. Ezt a támogatást csak saját kiadású tankönyvekhez használhatják fel, külső kiadónál megjelent könyvet nem finanszírozhatnak. Az egyetemi kiadású könyvek esetén az állami támogatás révén a tankönyvek olcsóbbak.

4.1.2.3. Görögország

A tananyag és tankönyv meghatározása Görögországban is az egyetemi autonómiai része, ugyanakkor *az állam kurzusonként egy tanyagot megfinanszíroz*. A kiválasztás a tanár, a jóváhagyás az egyetemi testület (oktatói értekezlet) joga. (Bara-Veres, 1995. 71. p.) Görögországban is létezik a magyar gyakorlat szerinti jegyzet, amennyiben az egyetem oktatói saját tantárgyukhoz az adott intézményben használt tananyagként bocsátják a hallgatók rendelkezésére.

4.1.2.4. Hollandia

Hollandiában a *szöveggyűjteményhez* hasonlítható úgynevezett „*blokk-tankönyv*” is létezik. Ez csak egy adott intézményben használatos és egy adott kurzus számára összeállított tanulási segédletet jelöl, jórészt szemelvényekből, tanári „összekötő szöveggel”.

4.1.2.5. Finnország

Az egyetemi hallgatóság körében adottnak tekinthető angol nyelvtudásra alapozva *jelentős az angol nyelvű külföldi alaptankönyvek és szakkönyvek kínálata* illetve aránya. Ezt egészítik ki a tanári jegyzetek, amelyet a hallgatók megkapnak és önkéntes munkával, ebből állítják elő a segédleteket, amelyeket olcsón (önköltségi áron) terjesztenek. A kispéldányszámú tankönyvek és jegyzetek helyett jól bevált és a szerzői jogokat is tiszteletben tartó másolási rendszert alkalmaznak. A hallgatók tankönyvellátásában a *könyvtáraknak meghatározó szerepe* van. Általában professzorokból álló bizottság határozza meg a beszerzendő könyvek listáját. Az intézmények egy részében a hallgatók szervezeten értékelik a használatos tankönyveket és jegyzeteket, az értékelés eredményét nyilvánosságra hozzák, a legjobb tankönyvek szerzőit díjazzák.

4.2. A magyar felsőoktatás tananyag ellátásának jelenlegi „rendszere” –ahova jutottunk

Emlékeztetőül összefoglalom, hogy a jelenlegi rendszer – legalábbis elvileg – az 1990. után kialakított, alábbi – a bemutatott külföldi példák alapján részben sajátosan magyar – pilléreken nyugszik.

- Tankönyv- és szakkönyvkiadók *piaci versenye* – piaci termelői árrendszer.
- Tankönyv és szakkönyvterjesztők *piaci versenye* – piaci fogyasztói árrendszer.
- Állami – piackonform – *kereslettámogatás* a hallgatók tankönyv-jegyzet támogatása révén.
- *Kínálat ösztönző* pályázati rendszer a tankönyvek megíratására és kiadására (utóbb már csak megíratására, illetve elektronikus ismerethordozók fejlesztésére).
- *Könyvtárak* normatív és pályázati *támogatása* – kereslettámogatás.
- Egy – időközben elhalt – elektronikus felsőoktatási tankönyvi információs rendszer.
- Az *agrár szakterületen* egy sajátos karközi együttműködés az Intézményközi Tankönyvi Szakértői Bizottság (ITSZB) a tankönyvírás ösztönzésére, az írás és kiadás támogatására. A karok megegyezése, a megírandó tankönyvekről, szerzőkről, a könyvek használatáról, megpályáztatott kiadók támogatása, a terjesztés megszervezése, amihez elkülönített (mintegy 40 milliós) keret áll rendelkezésre.

4.2.1. Tankönyv- és szakkönyv kiadók piaci versenye – piaci árverseny. Államilag támogatott piaci rendszer.

A felsőoktatásban ma nyilvános terjesztésben hozzáférhető sztenderd tankönyv-szakkönyvek kínálata lényegében a *tankönyv-szakkönyv piacon érdekelt kiadókon* múlik. Az elmúlt mintegy 14 év kormányzati támogatási gyakorlatának is köszönhető, hogy létezik egy olyan kiadói kör, amelynek a tevékenységében lényeges, vagy akár meghatározó szerepe van a felsőoktatásban használt tankönyvek és szakkönyvek kiadásának. E kiadók eltérő történeti múlttal rendelkeznek. Közéjük tartozik a ma is nagy súlyt képviselő *Nemzeti Tankönyvkiadó* mellett az agrár tankönyvkiadásban jeleskedő *Mezőgazda Kiadó*, a *Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó*, az egészségügyi területen a *Medicina Kiadó*, gazdaságtudományi területen a *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, az *AULA Kiadó*, műszaki illetve természettudományi területen a *Műszaki Könyvkiadó*, társadalomtudományi területen a *Balassi Kiadó*, *Osiris Kiadó*. Vegyes profilú jelentős

kiadók még például az *Akadémia Kiadó, a Panem Kiadó*. Számos felsőoktatási intézmény rendelkezik olyan kiadóval, amely nemcsak az adott intézmény igényeinek kielégítésével foglalkozik.

A fentiekben felsorolt és még további kiadók sorsa, rentabilitása lényegesen kötődik a felsőoktatás tankönyv igényeihez, a felsőoktatási tankönyvkereslethez. A kiadók felsőoktatási tankönyvpiaci szerepvállalásában jelentős szerepet játszott, hogy – ahogyan arra fentebb már utaltunk – 1992-től jelentős, évente változó, de többnyire évi több százmilliós támogatást juttatott a kormányzat a felsőoktatási tankönyv és szakkönyv kiadóknak. A vissza nem térítendő támogatás és a szabad piaci árképzés jelentős szerepet játszott abban, hogy a kiadók között *éles verseny alakult ki a támogatásokért*. A tankönyvpiaci keresletet erősítő hallgatói tankönyvtámogatás is közrejátszott abban, hogy a fenti kiadói kör rendszerváltás utáni feltőkésítéséhez a kormányzat is hozzájárult.

A jelentős, de évről évre hektikusan változó kormányzati támogatás a felsőoktatás tankönyv- és szakkönyvellátását *támogatásfüggővé tette*. Az évente kiadott címek és példányok – a támogatás összegétől függő - hullámlása jelzi ezt a tényt. A támogatási rendszer abbamaradása – különösen a közepes vagy annál kisebb kiadók esetében akár a kiadó létét is veszélybe sodorhatja.

A kiadók szempontjából a két legnagyobb rizikó faktor a *piac kis mérete illetve a fizetőképesség korlátozottsága*. Az állami támogatás elsősorban a fizetőképesség korlátait oldotta, hiszen a kiadást olcsóbbá téve lehetővé tette, hogy a *támogatás részben fogyasztói árcsökkenés* formájában jelenjen meg.

A kiadóknak ugyanakkor *kemény piaci munkát* kellett, illetve kellett volna végezniük, hogy meggyőzzék a felsőoktatási intézményeket, különösen az érintett tantárgy oktatóit, hogy a kiadott tankönyvet válasszák. Egy tankönyv-szakkönyv sorsa a kis piac mellett azon múlik, hogy sikerül-e az intézmények széles körében *kötelező vagy ajánlott irodalom* minősíttetni, ami lényegében az egyes tanszékek és oktatók jogköre. A magyar kiadók e piaci munkában nem rendelkeztek megfelelő hagyományokkal, gyakorlattal, hiányzott és még ma is hiányzik a megfelelő terjesztői kör. A kis- és közepes kiadók a költséges marketing munkához szükséges személyi és pénzügyi feltételekkel sem rendelkeznek.

Nem lehet szó nélkül hagyni azt a körülményt sem, hogy a piac kis mérete miatt különösen indokolt **kiadói (és terjesztői) összefogás nem igazán működik**. Egy kiadó vezetője ezt a következőképpen fogalmazta meg. „Szakmai provincializmus és féltékenység, valamint személyes indítékok – a szereplők kis létszámából és a kis játéktéréből adódóan – nem működik az összefogás, illetve a többségéve.”

4.2.1.1. Piaci és/vagy bürokratikus koordináció

A felsőoktatásban hagyományos **tanszékek és vezető oktatók közötti verseny** valamint az **együtműködési kultúra és hagyományok gyengesége** miatt a különböző karokon számos esetben indokolatlanul párhuzamos tankönyveket használnak, csökkentve ezzel a példányszámot, emelve a könyvek piaci árát, veszélyeztetve a rentabilitást. (A kooperatív és nem kooperatív viselkedés szabályait és feltételeit részletesen kifejti *Carlton-Perloff* (2003)).

Az agrárszakterületet kivéve lényegében **nem működik a karok és tanszékek közötti egyeztetés**, koordináció intézménye sem. Ennek következménye, hogy ma a felsőoktatásban a lehetségesnél és szükségesnél kisebb arányban vannak általánosan elfogadott és használt sztenderd tankönyvek. Sok esetben még akkor is házi készítésű jegyzetből, saját oktató által írt tankönyvből tanulnak a diákok, amikor professzionális kiadó által kiadott, minden szempontból jó minőségű, „keményfedelű” tankönyv vagy szakkönyv áll rendelkezésre. E jegyzetek „táplálkoznak” ugyan – ha van ilyen – létező tankönyvekből, de sokszor azok „lebutított”, „zanzásított” változatai (egy kiadó megfogalmazása szerint). A **sztenderdizáció hiánya** különösen éles ellentmondásban van a kreditrendszer (200/2000.) bevezetésével. A kreditrendszer működésének egyik döntő feltétele az oktatási tartalmak sztenderdizáltsága, legalábbis egy meghatározott mértékig.

A tankönyv- és szakkönyv kiadók támogatási rendszerének fontos eleme, a **külföldi sikeres tankönyvek** hazai kiadása, szükség esetén adaptálása. Néhány kiadó (pl. Panem, Medicina) erőfeszítéseket tett ezen a területen, azonban a jelentősebb előrehaladáshoz nem elegendő a kiadók törekvése, ha azt a felsőoktatás részéről nem támasztja alá megfelelő fogadókészség.

Felmerül az a kérdés is, hogy a magyar piac méretéhez képest **nem túlságosan megosztott-e** a piac kiadói oldalról is. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az

egységesülő európai felsőoktatási térben milyen jelentős kiadók működnek. Természetesnek kell vennünk, hogy az elkövetkező években a külföldi – európai, sőt világméretben működő - kiadók szerepe növekedni fog. Ezt erősíti az a tendencia is, hogy az oktatásban az idegen nyelv, különösen az **angol nyelv szerepe növekedni fog**. Ez – magyar kiadás nélkül is – elérhetővé teszi az európai sikerkönyveket. A piaci verseny természete – természetesen – nem zárja ki, hogy a domináns nagy kiadók holdudvarában illetve mellett – részben hiánypótló szereppel – kisebb kiadók is megéljenek.

Felmerül a kérdés, hogy a jelenlegi piaci megosztottság, a koordináció hiánya a tankönyvellátás piaci rendszerének tudható-e be. Meggyőződésem, hogy nem magával a tankönyvpiaccal, hanem annak működésével, egyes szereplők nem megfelelő viselkedésével, érdekeltségével van a baj, ami részben **a felsőoktatás jelenlegi intézményi rendszerével** függ össze. A tankönyvpiac sajátossága – amit kis mérete még tovább erősít –, hogy a kereslet oldali döntéseket nem egyedül a végső felhasználó – a diák hozza meg, hanem egy köztes szereplő, a tanár meghatározó szerepet játszik. Ezért a kiadói marketing tevékenységnek is elsősorban **a tanárt kell megcéloznia**³¹. Sőt, a kiadó szempontjából a tanár kettős szerepben jelenik meg. Nemcsak „vevője”, hanem termelője (írója) is a könyvnek. A tankönyvpiac kiegyensúlyozott rentábilis működése tehát döntően azon a mechanizmuson múlik, ahogyan a **kiadók és a releváns tanári kör együttműködik**.

Megfogalmazhatjuk tehát, a tankönyvpiac sajátosságát, hogy a **piac intézménye** sajátos **kooperációval**, egyfajta tárgyalási intézménnyel egészül ki.³² Ennek a kooperációnak a lényege, hogy a kiadó és a tanárok közötti **együttműködés ex ante**, tehát a mű megszületése előtt létre kell jöjjön. A mű megszületésekor – a tankönyv megírásakor – már garanciát lehet teremteni arra, hogy a könyvre – valamilyen mértékben – szükség lesz. A közoktatásban jellemző központi – adminisztratív, bürokratikus – tankönyvvé nyilvánítás helyett tehát a felsőoktatásban a felsőoktatási intézmények szakmai autonómiáján alapuló mechanizmus működik. Ennek a mechanizmusnak a része a kiadók és az oktatók közötti együttműködés, megállapodás. Ez a nem piaci elem azonban csak viszonylagos garanciát teremt. A piaci döntést ugyanis végső soron a két fő vásárló, a diák és a könyvtár hozza meg.

³¹ Emlékezzünk a szinte általános nyugat-európai tapasztalatokra.

³² A tárgyalás intézmények részletes leírása: Veres, 2007b

Ha van koordináció és egységesítés, az csakis a szereplők **önkéntes** elhatározásán és szándékán alapulhat. Az persze kérdés, hogy mely szereplő, vagy szereplők lesznek azok, akik – nyilván érdekeik alapján – a kezdeményező lépéseket megteszik. Az látható, hogy a jelenlegi rendszer, a **kiadók próbálkozása az egységesítésre**, az együttműködés „kieröltetésére” nem elég sikeres. Törékeny „egyensúly” egy indokolatlanul megosztott piacon, indokolatlan túlkínálat mellett jön létre. Elfedve azt, hogy még mindig számos tárgyból nincs igazi alaptankönyv, sokszor még egy intézményen belül is több tankönyvet használnak azonos tantárgyhoz. Megítélés kérdése, hogy az állami támogatás dicsérhető, vagy megróható a törékeny „egyensúly” fenntartásáért.

A fent vázolt helyzetben a többciklusú képzés bevezetése igazi vízváltó lett. Mégpedig azért, mert – ha tényleges tartalmi megújulást akarunk – viszonylag rövid időn belül radikálisan meg kell újítani a felsőoktatási tankönyv és szakkönyv kínálatot. Ennek végrehajtása a jelenlegi gyakorlat mellett **megfinanszírozhatatlan**.

4.2.1.2. Tankönyvellátás és az ICT

A kiadói oldal, a felsőoktatás tananyagokkal való ellátása számára az utóbbi években nagy kihívás a technikai-technológiai megújulás szükségszerűsége, az **e-learning iránti igény kiszolgálása**. E téren mostanáig nem történt áttörés. Az OKM támogatási rendszerében egyre nagyobb figyelmet kapott a tananyagok elektronikus elérhetősége, illetve új, multimédiás, interneten elérhető anyagok elkészítése. Az új tananyagkínálatban már kiemelt szerepet kell kapnia az új médiumoknak. Nagy kérdés, hogy ebben milyen szerepet kapnak, kaphatnak, vállalnak a jelenlegi tankönyv- és szakkönyv kiadók. Az elektronikus médiák készítése, kínálata, használata jelentősen eltér a hagyományos tankönyvektől. Ez a tankönyvellátás régi szereplőit leértékelheti, és új szereplőket hozhat a piacra. Új lehetőségeket nyit meg az oktatók előtt és persze kényszereket is jelent. A hagyományos oktatás keretei is fellazulnak, megjelent a blended oktatás fogalma, a **hagyományos és e-learninges formák és módszerek igény szerinti kombinálása**. Lehetségessé vált az egyéni hallgatói igények kielégítése, a „**tömeges testreszabás**”, a „**személyes tömegszolgáltatás**”. (Kovács, 2005, Szabó-Kocsis, 2002). Ez a kiadóktól az oktatók felé mozdítja el a domináns és kezdeményező szerepet. Az oktatók azonban ma még nem felkészültek a kihívás fogadására. Szakmai, módszertani, szervezeti és anyagi támogatásra van szükségük

4.2.1.3. Az OM felsőoktatási tankönyvkiadás-támogatási rendszerének leírása

Bár 1991-re a hazai tankönyvellátási rendszer tankönyvkiadás támogatási pillérét is kidolgoztuk, a tankönyvkiadás, illetve a kiadók támogatása komoly mértékben, nyílt pályázati rendszerben csak az **1994-1998-as kormányzati periódusban** indult meg. A felsőoktatási törvény néhány évig normatív módon határozta meg, hogy mekkora összeget kell fordítani évente a tankönyvkiadás, illetve a könyvtárak támogatására (a *felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény* 9/D § (2) bekezdése a tankönyvkiadás támogatására³³, 9/D § (3) bekezdése pedig a könyvtári támogatásra³⁴ vonatkozóan határozta meg a számítási módot.³⁵ 1997-től a az Ftv. 9/D valamint 9/E §-ai alapján, a programfinanszírozás szabályai szerint került sor pályázat kiírására. A törvényi garanciának köszönhetően **a rendszerváltás utáni időszak legmagasabb összegét** fordította a kormányzat a tankönyvkiadás támogatására 1997-ben. A Felsőoktatási Pályázatok Irodájának (FPI) 1997-2001 közötti időszakra vonatkozó kiadványa (Az *Oktatási*, 2002 7. p.) 7. oldalán szereplő 2. sz. ábra jól mutatja, hogy az 1997. évi rekord pályázati összeg után 1998-ban és 1999-ben már csökkent az összeg, az azt követő években pedig drasztikusan visszaesett. Az ok a költségvetési takarékoság kapcsán az Ftv-ben szereplő, fentebb hivatkozott garanciák kikerülése a törvényből. A felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény már nem tartalmazott a tankönyvellátás finanszírozására vonatkozó garanciát. (2005/160) 1999. után minden évben komoly „harcot” kellett folytatni a tankönyvkiadási előirányzat tartásáért, sőt a csökkentés mérsékléséért.

A pályázati alapú támogatási rendszerhez kapcsolódó **független szakmai kuratóriumok** működését a *11/1996. (X.9.) MKM rendelet* 3. sz. melléklete szabályozta.³⁶ A kuratórium tagjait a művelődési és közoktatási miniszter kéri fel. A pályázati kiírást és

³³ Először 1997-ben „a korszerű, színvonalas tankönyvkiadás költségvetési többlettámogatásának évenkénti mértéke nem lehet kevesebb a képzési normatíva három %-ánál, mely pályázati rendszerben kerül elosztásra.” Ebből 1997-re 680 millió forint adódott, ami meghaladta az előző három évben tankönyvkiadás támogatására fordított teljes előirányzatot.

³⁴ Először 1997-ben: „a felsőoktatásban tanulók hallgatók és oktatók szakmai könyvekkel és folyóiratokkal való jobb ellátására évenként minimálisan az éves hallgatói normatíva alapján számított előirányzat öt százalékát kell többletforrásként előirányozni”. Ez 1997-ben 500 millió forint volt, jóval meghaladva minden korábbi előirányzatot.

³⁵ Sajnálatos, hogy ez a szabály nem sokáig élt. Az egyre inkább terjedő gyakorlattal összhangban az éves költségvetési törvénnyel előbb átmenetileg, majd véglegesen kikerült ez a szabály a felsőoktatási törvényből, tehát minden évben „harcolni” kellett az előirányzatért.

³⁶ Lásd a 4. sz. mellékletben!

a pályázatok lebonyolítását az FPI³⁷ illetve jogutódjai végzik. A pályázati kiírás és lebonyolítás szabályait a miniszter által jóváhagyott koncepció alapján kell meghatározni. A kuratórium döntését *független szakértők* bírálata és javaslata alapján készített pontozásos rangsor alapján hozza meg. Pályázatot a kiadók nyújthatnak be, a szerzővel kötött megállapodás alapján a kiadás mellett terjesztési garanciát is vállalva. A *támogatás vissza nem térítendő*, nem haladhatja meg az ÁFA és terjesztési költség nélkül kalkulált kiadási költségek 50 %-át. Egy évre vonatkozó legmagasabb tankönyvkiadási pályázati összeg 600 millió forint volt. A pályázati rendszer – rendszerváltás előtti bürokratikus támogatási rendszerrel összevetve - legfontosabb jellemzője az volt, hogy a szervezetfinanszírozás helyett – a kormányzati kudarcok csökkentésére - a feladatfinanszírozáson (*Kertész, 2006*) alapult. A szabályozás igyekezett tekintettel lenni arra is, hogy az *Olson, (1977)* által leírt kis létszámú privilegizát csoportok ne juthassanak indokolatlan előnyökhöz. Mint a rendszer egyik szereplője közvetlenül is tapasztalhattam, hogy kiadóktól sem volt idegen az un. járadékvadászat. (*Stiegler, 1989*) A pályázati rendszer alapelvei - a fentiekén túl – az alábbiak voltak és – többségében - lényegében a mai napig maradtak is.

- *Magyarországon bejegyzett kiadók* pályázhatnak, beleértve ebbe a felsőoktatási intézményeket, illetve azok önálló kiadóit is
- Egy-egy szakterület által *széles körben használható* új alaptankönyvek kiadása élvez előnyt, amelyek a kreditrendszerhez kapcsolódóan egy-egy tantárgy országosan egységes követelményrendszerét testesítik meg.
- Újabb kiadások akkor támogathatók, ha a korábbi kiadást jelentősen átdolgozták.
- Támogatást kaphatnak az oktatásban tankönyvként, segédkönyvként felhasználható *szakkönyvek, szótárak, lexikonok* is.
- Pályázni lehet *elektronikus oktatási lehetőségek* fejlesztésére is, tankönyvekhez kapcsolódva vagy önálló taneszközként.
- Előnyben részesülnek azok a kiadók, egy-egy szakterület tananyagellátásában már korábban is jelentős szerepet vállaltak.

³⁷ Az Iroda SZMSZ-ét az MKM 1997. szeptember 18-ai miniszteri értekezlete tárgyalta. Az SZMSZ tervezete az Iroda létrehozását a 107/1995. (XI.4.) Országgyűlési határozatban megfogalmazott célkitűzésekkel, valamint a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 9/D, 9/E valamint 10/A §-aiban a programfinanszírozási előirányzatokra vonatkozó előírásokkal indokolta. 1998-ban a felsőoktatási tankönyvkiadási pályázati előirányzat 450, a könyvtári támogatás 500, a hallgatói támogatás 892 millió forint volt. A felsőoktatási tankönyvellátás támogatása tehát 1milliárd 892 millió forint volt, messze meghaladva minden korábbi támogatási szintet. A Felsőoktatási Pályázatok Irodája 1998-ban kiadott reprezentatív kiadványa 2002 kiadó 1269 pályázatából 256 támogatott művet mutatott be. (*Farkas, 1998*) Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a 2000. évi tankönyvi pályázati kiírás már csak 150 millió forintos pályázati összeget tartalmaz.

- Előnyben részesülnek azok a szerzők, akik korábbi tankönyv-, szakkönyv írói tevékenységükkel bizonyították rátermettségüket.
- Előnyben részesülnek a **hiánypótló kiadványok**.
- A pályázat beadásakor a kéziratnak nem kell szükségszerűen rendelkezésre állnia, ugyanakkor a szerződésben kikötött határidő miatt azon kiadók előnyben vannak, akik már rendelkeznek kézirattal.
- A pályázat a kiadás minden költségelemét támogatja, különös tekintettel a szerzői, lektori és nyomdaköltségekre.
- A támogatás feltétele, hogy a kiadók a könyv felsőoktatási használatát illetően minél több, a használatra vonatkozó **intézményi szándéknyilatkozatot** dokumentáljanak.
- A kiadóknak azt is be kell mutatniuk, hogy **miként juttatják el** a kiadványokat a felsőoktatási intézmények oktatóihoz és diákjaihoz.
- A kiadóknak vállalniuk kell, hogy a támogatási összeg terhére – azzal nem feltétlenül megegyező mértékben a **fogyasztói árat csökkentik**.
- A pályázatokat szakterületi bontásban két-két szakértő bírálja el a pályázati kiírás, illetve a Kuratórium által meghatározott szempontok szerint. A szakértő bírálók által adott pontszámok alapján – a kialakult sorrendet figyelembe véve – a **Kuratórium tesz javaslatot** az egyes szakterületeken támogatandó kiadványokról, ügyelve a szakterületi arányokra a kiadványok költségességét és az érintett hallgatói létszámot figyelembe véve. A támogatásról a miniszter dönt.
- A kiadók pályázati felelősségének erősítése érdekében a kiírás és a támogatási szerződés **szigorú szankciókat** tartalmaz a nemteljesítés esetére. Ez a további pályázati lehetőségből meghatározott időre történő kizárást jelent.

A pályázati rendszer eredményeképpen az **elmúlt 11 évben több mint két és fél ezer tankönyv/szakkönyv** cím jelent meg, jelentősen megújítva ezzel a felsőoktatási tankönyv-szakkönyv kínálatot.

3. táblázat: A tankönyvkiadás támogatása pályázati rendszerben (1997-2005)

	Felsőoktatási Tankönyv és Szakkönyv-támogatási Pályázat			
	Beadott pályázatok száma	Támogatott pályázatok száma	Pályázat keret-Összege (millió Ft)	Megítelt támogatás összege (millió Ft)
1997	1222	512	600	595
1998	1269	284	450	452
1999	1145	276	450	450
2000	704	292	150	150
2001	780	185	150	150
2002	602	387	300	297
2003	893	303	300	300
2004	1119	299	400	400
2005	657	-	100	150
NKTH			100	
Össz.:	8391	2538	3 000	2 944

Forrás: OKM költségvetési adatok, illetve *Oktatási*, 2002. 7. p.

Az utóbbi 8 évben – miközben a periódus elején jelentősen csökkentek a kormányzat által biztosított források – kísérlet történt a pályázati rendszer átalakítására. A módosítások egyrészt figyelembe kívánták venni egy meghatározott kiadói kör megerősödését, másrészt a csökkenő források hatékonyabb felhasználását célozták meg. A módosítás fontosabb elemei:

- A vissza nem térítendő *támogatás* átlagos mértékének csökkentése, illetve erőteljesebb *differenciálása*.
- Csak a szerzői díj finanszírozása – lényegében *új tankönyvek írásának ösztönzése*.
- A tankönyvi igények megalapozása tekintetében a *könyvtári vélemények figyelembe vétele*.
- A támogatás konkrét formáját tekintve, a könyvtárak számára – előzetes igényfelmérés alapján – a kiadóktól történő állami felvásárlás.

A fenti változtatások közül az utóbbi kettő nem vált be, mivel bebizonyosodott, hogy a **puha költségvetési korlát negatív hatása** itt is jelentkezik. A – lényegében ingyen – könyvekre a könyvtárak részéről irreális és kellően nem strukturált igény érkezett be. Ez a támogatási forma meg is szűnt.

4.2.1.4. Az agrár tankönyvkiadás és terjesztés sajátos támogatási rendszere

A felsőoktatás egységes ágazati irányításának megvalósulásával (a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvénnyel) az agrártárca a mezőgazdasági tankönyvkiadási támogatási kerete az OM kezelésébe került. A két tárca miniszterei között megállapodás jött létre, hogy az átadott keret terhére egy **karközi együttműködésen és koordináción** alapuló tankönyvkiadás támogatási és terjesztési rendszer valósul meg. Ez a rendszer a mai napig működik, bár a nominális támogatási keret változatlansága miatt jelentősen csökkent hatóköre.

A rendszer lényege, hogy valamennyi agrárkar, az OM és az agrártárca képviselőiből álló ITSZB döntései alapján történik:

- a karok és tanszékek által kezdeményezett tankönyvcímek, tematikák illetve szerzőik elfogadása,
- a támogatási összeg meghatározása,
- a kiadók kiválasztása,
- a terjesztés és finanszírozás szervezése,
- a folyamat utólagos értékelése.

A fenti rendszer eredményeképpen talán éppen az agrártankönyvi állomány megújulása volt a **legradikálisabb**. Valóban széles körben születtek meg az alapképzéshez kapcsoló és valamennyi kar által használt alap (sztenderd) tankönyvek. Nincs elégséges alapunk, hogy a minőségről is megállapításokat tegyünk. Annyi látható, hogy a **karközi konszenzus alapja a minél szélesebb szerzői közösség**, amely egységességet csak nagyon **határozott és kompetens szerkesztés** mellett garantálhatja. A széles, többnyire teljes körű kari szerzői érdekeltség igen széles hallgatói piacot garantált a könyvek számára.

Ebben a rendszerben - a tiszta piacihoz képest – lényegesen **csökkent a kiadók piaci jellegű szerepvállalása**, a piaci elvek érvényesülése. Ennek egyik következménye a finanszírozott példányok bizonyos mértékű raktári felhalmozódása. A rendszernek - eredményes működése mellett - kétségtelen dilemmája, hogy az agrártankönyv és szakkönyvellátást nagymértékben függővé tette a sajátos rendszertől és „megkímélte” a piaci viszonyoktól. Meg kell még említeni a piaci szempontból sajátos „árdiszkriminációt”, egyes kiadók monopol, illetve oligopol helyzetét, intézményi oldalról az explicit, kiadói oldalról az implicit kooperációt. (Általános vonatkozásai: *Carlton-Perloff*, 2003)

Az ITSZB által irányított rendszer és az OM által irányított kiadástámogatási rendszer között időközben **sajátos együttműködés** alakult ki. Ennek lényege, hogy – különösen az elkülönített, nominálisan változatlan, agrártámogatási forrás leértékelődésével – az agrártankönyvek fokozottan jelentkeztek az OM pályázatán is. Az ITSZB, az OM pályázat vonatkozásában szakmai javaslattevő szerepet kapott, a Kuratórium lényegében elfogadta szakmai ajánlásait. Tekintve, hogy az agrártankönyvek egy része az ITSZB rendszerben, más része pedig az OM által finanszírozott rendszerben kapott támogatást, az agrártankönyvek állami támogatottsága pl. az agrárszakos hallgatók arányához képest, némileg felül reprezentált lett.

4.2.1.5. Az egészségügyi tankönyvkiadás rendszerének átalakítása

A *felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény* megteremtett egységes irányítás az egészségügyi felsőoktatási intézményeket is az oktatási tárca irányítása alá helyezte. Az addig irányító Népjóléti Minisztérium Pénzügyi Főosztálya az „utolsó pillanatban”, 1993. augusztusában terjesztette vezetői értekezlet elé a javaslatot „a felsőoktatási intézmények tankönyvkiadási rendszerének módosítására” (*Javaslat*, 1993). Miközben általános - konkrét érveket nélkülöző - kritikát gyakoroltak az oktatási tárca piacosítási, intézményi önállóságra alapozott gyakorlata fölött, az előterjesztés lényegében a korábbi minisztériumi ellátási felelősségből kiinduló gyakorlatnak megfelelő megoldást javasol. Az addig monopolhelyzetben lévő Medicina Kiadó mellett a Semmelweis Orvostudományi Egyetem bázisán a Semmelweis Kiadó létrehozására tettek javaslatot.

Az egészségügyi tankönyveket 1991-ig a minisztérium a Medicina Kiadótól rendelte meg, terjesztését a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat végezte. Az egyetemi hallgatók

az önköltség 10 %-át el nem érő áron vásárolhatták meg a tankönyveket. A különbözetet a minisztérium dotáció formájában biztosította.

A minisztérium érzékelte az 1991-től változó – nehezebbé váló - helyzetet, aminek egyik okát – a piaci viszonyok általánossá válásával párhuzamosan a Medicina Kiadó valamint a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat esetében egyaránt a monopolhelyzettel való fokozott visszaélésben jelölte meg. A másik okként az előterjesztés a Kormány 2004/1991. sz. határozatát említi, különös tekintettel a hatóság ártámogatás megszüntetésére, a piaci árak bevezetésére, ezzel párhuzamosan a hallgatói támogatás előírására.

Az egészségügyi tárca is beleütközött abba a dilemmába, amivel az oktatási tárca már korábban szembenézett: a *piac nem tudja azonnal átvenni az „ellátási felelősséget”* a kormányzattól. Kell tehát egy átmeneti idő, amíg a felsőoktatási tankönyvellátást rá lehet bízni a piacra.³⁸ A „jobbnek” gondolt megoldás az lett, hogy létrehoztak egy újabb (egyetemi) kiadót, a terjesztést pedig az intézmények „hatáskörébe utalták”. A többletfeladatok ellátására az intézményeknek többlet költségvetési forrást biztosítottak. A Semmelweis Kiadót – miután egyetemi bázison jött létre – részben megkímélték a piaci versenytől, költségeinek egy része elrejtethetővé vált az egyetem költségvetésében. Az egyetemi hallgatók számára 3000 Ft/év, a főiskolai hallgatók számára 1000 Ft/fő tankönyvvásárlási támogatást biztosítottak. A tankönyveket a minisztérium rendelte meg a kiadótól (!), a kiadandó tankönyvekről az egyetemek és a hallgatói önkormányzat képviselőiből álló Kiadói Tanács döntött. E rendszert átmenetinek szánták.

Nem meglepő, hogy a „rendszer” eklektikus, a valódi piaci elemeket nélkülöző volta miatt megbukott, illetve semmilyen önfejlődési potenciált nem hordozott. A minisztérium a Semmelweis Kiadót az 5 orvosegyetem közös vállalkozói kiadójává kívánta alakítani, de a többi egyetem elzárkózott. Maga az előterjesztés így jellemzi a helyzetet: „Így jelenleg egy felemás rendszer működik, mely lényegében egy centralizált (bár az egyetem részvételével kialakított) tankönyvrendelésből, egyetemi (korlátozott érdekeltségű) terjesztésből, és egy minden anyagi terhet és kockázatot viselő minisztériumi finanszírozásból tevődik össze” (*Javaslat*, 1993). Azt hiszem ez kiváló jellemzése a „rendszernek” illetve a helyzetnek.

³⁸ Ne feledjük – és a dolgozat többek között éppen ezt igyekszik bemutatni és bizonyítani – hogy ez az átmeneti idő bizonyos tekintetben nagyon hosszú lehet és még napjainkban is tart. A kérdés csak az, hogy hagyjuk-e a piacot teljes mértékben érvényesülni és csak ott avatkozunk-e be, ahol feltétlenül szükséges.

Az előterjesztés – az 1991-1993. közötti kudarcot megállapítva és elismerve az egységes felsőoktatási irányítást 1994. évtől bevezető *1993. évi LXXX. törvény* súlya alatt – huszáros megoldást javasol. Az addigi minisztériumi tankönyv támogatási előirányzatot megemelve, azt építsék be az egyes orvosegyetemek költségvetésébe. Ezt a hallgatói önkormányzat támogatta, az intézmények nem képviseltek egységes álláspontot. A probléma megoldását tehát a minisztérium a következő évtől a felsőoktatási intézményekre és a Semmelweis Kiadóra bízta, vagy inkább hárította. A dolgozatból kiderül, hogy 1994. január 1-jétől az egészségügyi képzés tankönyvellátási rendszere az egységes, az *oktatási tárca által kidolgozott elvek szerint* alakult.

4.2.1.6. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Felsőoktatási Tagozatának³⁹ (MKKE FT) tevékenysége és szerepe az átalakulásban

Az oktatási tárca a felsőoktatási tankönyv- és szakkönyvellátási rendszer kialakításakor igyekezett intézményes kapcsolatokat kialakítani a tankönyv és szakkönyvpiac szereplőivel. Ennek keretében – a tárca által is támogatott – MKKE FT jelentette az intézményes, folyamatos és rendszeres kapcsolatot a minisztérium és a piaci szereplők között.

Az Oktatási Minisztérium (OM), az FPI és az MKKE FT rendszeresen értékelte a pályázati rendszert, a felsőoktatási tankönyvellátás rendszerét. Ma már hagyománynak tekinthető rendezvénysorozat indult, a *Felsőoktatási Tankönyvi Konferencia, Kiállítás és Börze*, amely minden év őszén megrendezésre kerül a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. E rendezvényen rendszeresen részt vesz az oktatási miniszter vagy magas rangú képviselője is. Sor kerül az érintett szereplők találkozására, az eltelt év értékelésére, javaslatok megfogalmazására. A rendezvény látványos része a kiállítás és börze (vásár), amely reprezentálja a színes kiadói kört és az 1994. óta támogatással megjelent sok száz színvonalas tankönyvet és szakkönyvet. A konferencián minden évben visszatérő és az adott időszakban különösen aktuális problémák szerepelnek napirenden.

Az 1999. évi rendezvényen például az alábbi témák kaptak kiemelt hangsúlyt:

³⁹ A tagozat neve később: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete Felsőoktatási Tankönyv és Tudományos Szakkönyv Tagozat-ra változott.

- a tankönyvkiadás támogatás 3 éves tapasztalatainak összegzése,
- a könyvtár és a könyvtáros szerepe a tankönyvpiacra,
- a tankönyvpiac, mint a magyar könyvpiac része,
- a hallgatók véleménye a tankönyvellátási rendszerről,
- az elektronikus információszolgáltatás országos rendszere, mint a könyvtártámogatás egy lehetséges alternatívája,
- szabadon felhasználható jogok a multimédiában és a tankönyvkiadásban.

4.2.1.7. Az OM által működtetett felsőoktatási tankönyvkiadás támogatási rendszer bírálata

A fentiekben vázolt átalakulások és valamennyi eredmény ellenére **törékenynek minősíthetjük** a jelenlegi felsőoktatási tankönyvellátást, a kiadás és kiadástámogatás rendszerét. Ennek okait és tényeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

- A kiadók közreműködése nagymértékben függ a támogatás mértékétől. A támogatás jelentős csökkenése vagy megszűnése rövid időn belül súlyos gondokat okozhat a tankönyvellátásban.
- A támogatási összeg csökkenő tendenciája miatt az utóbbi időben csökkent a tankönyvek és szakkönyvek megújításának üteme, **a tankönyvállomány ismét öregedni kezdett.**
- Bár pontosan nem ismerjük mértékét, jelentősnek tételezzük az **immobil raktári készletek** felhalmozódását, mivel korábban a támogatás összege arányos volt a példányszámmal és a kiadók nagyobb példányszám vállalásában voltak érdekeltek.
- Sok esetben van **párhuzamos tankönyv** – azonos profilú tanszékek és karok azonos szakon is gyakran más tankönyvet használnak.
- Még mindig nem sikerült az alapképzésben, kellő mértékben **kiszorítani a tankönyvhelyettesítő jegyzeteket.**
- Nem kielégítő a külföldi sikeres tankönyvek hazai fordítása, adaptálása.

- Nagyon *kevés az e-learninget támogató*, igazi multimédiás tananyag.
- A jelenlegi támogatási rendszer *inkább, utólagos* – követő – támogatásként működik, illetve működött a legutóbbi időkig, sok esetben azt támogatta, ami egyébként is létrejött, vagy létrejött volna.
- A támogatási rendszernek *nincs elégséges irányító, ösztönző funkciója* a tekintetben, hogy mire lenne szükség.
- A *többciklusú képzési rendszer* 2006. évi általános bevezetése (289/2005) tömegesen helyezheti „hatályon kívül” az elmúlt években állami támogatással ezres nagyságrendben kiadott tankönyveket és szakkönyveket. A támogatási rendszer – a jelenlegi formájában és paraméterekkel – nem felkészült arra, hogy rövid időn belül tömegesen biztosítsa az új tartalmú és rendszerű – részben multimédiás – tananyagokat.

A tanulságos kudarc miatt szólni kell a minisztérium 2000. évi tankönyvi pályázatának – fentebb már említett - sajátos kísérleti jellegéről is. A pályázati kiírás kísérletet tett arra, hogy a kiadás támogatását a könyvtárak támogatásával kombinálja. A koncepció már megszületésekor vitatott volt a minisztériumban is. Én személy szerint nem értettem vele egyet, mivel szembefordult az előző 10 év piacépítési gyakorlatával és *a bürokratikus koordináció elemeit hozta vissza*. Az alábbi jellemzőkből ez mindjárt kiviláglik.

- A pályázati kiírás – a korábbiak szerint – a kiadókat célozta meg.
- Célja ugyanakkor a *könyvtárak* tankönyvekkel, szakkönyvekkel, szótárakkal, lexikonokkal, segédanyagokkal való *ellátása* volt.
- A benyújtott pályaművekre (kiadványokra) a *könyvtárak igényeit gyűjtötték össze*.
- A nyertes kiadványokból – a pályázati összeg terhére - a *minisztérium* az összegyűjtött könyvtári igényekre alapozott példányszámot *vásárolt* a kiadóktól.
- A könyvtárak *ingyen megkapták* az általuk igényelt, a kuratórium által megítélt – a minisztérium által a kiadóktól a piaci ár 60 %-áért megvásárolt – könyveket.
- A könyvtárak a számukra felesleges példányokat – igény esetén – ezen az áron eladhatták volna a diákoknak.

Ebben a koncepcióban *minden benne volt, ami rossz* emlékü. Puha *költségvetési korlát* (könyvtári igények anyagi következmények nélkül), kvázi *mesterséges ár* (bolti ár 60 %-a), *adminisztratív elosztás* a könyvtárak között, az állam ismét megjelenik piaci kvázi piaci szereplőként, a szükséglet nem piaci (kereslet) alapon, hanem adminisztratív igényfelmérés alapon jelenik meg.

A koncepció kritikusaik jóslata bejött. A rendszer bürokratikus nehézsége mellett a puha költségvetési korlát a könyvtárak oldaláról „végtelen” keresletet indukált. A rendszer kudarcba is fulladt és a pályázati rendszer visszatért a korábban bevált elvekhez. A támogatási rendszer differenciáltabbá, a támogatási szint pedig alacsonyabbá vált, a támogatás pedig a tankönyvek fejlesztését (írását), tehát a szerzőt és ezzel közvetve a kiadót is támogatta.

4.2.1.8. Ki ír ma tankönyvet Magyarországon?

A fentiekben a tankönyv- és szakkönyvkiadás problémája mögött tulajdonképpen rejtve maradt egy alapvető kérdés: *vállalkoznak-e a legkiválóbb egyetemi oktatók* tankönyvírásra, illetve felkészültek-e arra, hogy didaktikai szempontból is kiváló tankönyveket írjanak. Az, hogy a jelenlegi rendszer leírásában ez háttérben maradt, nem véletlen műve. Az elképzelt piaci alapú tankönyvellátási rendszerben ugyanis a tankönyvszerzők nem jelentek meg önálló szereplőként, hanem mintegy a *kiadók belső problémájának tekintettük* a tankönyvírást. Azt tételeztük, hogy a piac elegendő kényszer a kiadók számára, hogy felkutassák és megnyerjék a legjobb szerzőket. Azt is természetesnek vettük, hogy tulajdonképpen a kiadók – a szerkesztés – ügye, hogy didaktikai szempontból is kiváló művek szülessenek.

Nos, ma már megállapíthatjuk, hogy várakozásaink nem minden tekintetben teljesedtek be. Az arra hivatott tanárok nem elhanyagolható része ma (még) nem, vagy csak esetlegesen található a tankönyvek szerzői között. Különösen hangsúlyozni kell a „tankönyv”⁴⁰ fogalmat, mert a szakkönyvek írását inkább ambicionálják az egyetemi szerzők. Nézzük, hogy milyen feltételek teljesülése esetén, milyen motivációk hatására várható, hogy egy egyetemi oktató tankönyvszerzőként jelentkezzen.

⁴⁰ Tankönyvön olyan – nyilvános szakmai kontrollnak (lektorálásnak) is alávetett - szakkönyvet értünk, amely meghatározott didaktikai szempontokat is kielégít.

1. **Szakmai-pedagógiai ambíció**, a szakmai ismeretek széles szakmai körökben, az új generációk számára történő átadásának igénye.
2. Kari, tanszéki keretek között a hallgatók tankönyvekkel való ellátásának „**kényszere**”.
3. **Publikációs kényszer** (tudományos, oktatói előmenetel feltételeként).
4. Kiegészítő **jövedelemszerzés**.
5. Megfelelő szakmai-didaktikai kvalitások megléte.

Vegyük sorra a fenti szempontokat. A szakmai-pedagógiai ambíciót a legkiválóbb tanárok esetén nem vonhatjuk kétségbe. Ezen ambíció kielégítésének azonban két okból is **jobban megfelelnek a nem tankönyv jellegű szakkönyvek**. Ezek hagyományos szakmai, tudományos presztízse messze meghaladja a tankönyvékét. Ugyanakkor a didaktikai szempontok mellőzhetősége miatt a kifejtésben a szakmai-tudományos szempont kizárólagosan érvényesülhet, ami a szakmai presztízss mellett jelentős idő- és energiamegtakarítást is jelent az oktatónak. Ezt a szempontot erősíti az elmúlt évtizedben a **tömegoktatásból és a többes foglalkoztatásból** adódó oktatói terhelésnövekedés.

A **hallgatók tananyagellátása** valóságos kényszer, amely különösen a mindenkori tanszékvezetők szintjén jelentkezik – különösen, ha kötelező alaptárgyról van szó. A jól megírt, szakkönyv értékű tankönyv helyett azonban két másik – „**olcsóbb**”, **egyszerűbb út kínálkozik**. Az egyik a szakkönyvek igénybe vétele, a másik pedig jegyzetek írása. Az első esetben – a hallgatók hátrányára – a szakkönyv nem illeszthető hiánytalanul az oktatási programba, a didaktikai szempontok mellőzése miatt a hallgatók számára indokolatlan tanulási nehézségek jelentkezhetnek. A második esetben – tapasztalataink szerint – mind szakmai mind didaktikai szempontból alacsonyabb igényességű („olcsóbb”) mű születhet. Ezen túl, a jegyzet nagy hátránya, hogy egy adott intézmény keretei között mozog, nincs külső – lektori, szerkesztői, felhasználói – szakmai kontroll. A sok párhuzamos, eltérő tartalmú, szerkezetű, valamint igényességű jegyzet nem biztosítja azonos szakon az egységes követelményeket.

Ami a publikációs kényszert illeti, érdekes helyzettel találkozunk. Különbséget kell tennünk a Ph.D fokozat bevezetése előtti és utáni időszak között. A korábbi (kandidátusi) időszakban bizony a belterjes jegyzetek is kielégítették a fokozathoz elvárt publikációs igényeket. Az akadémiai doktori fokozathoz ugyanakkor jobban „illett” a szakkönyv, mint a tankönyv. A **Ph.D fokozatszerzés bevezetése**, az egyetem hatáskörébe helyezése, az egyetemi diploma utáni közvetlen doktori tanulmányok **kifejezetten hátrányosak** a

tankönyvírás szempontjából. A publikációs kényszer – már csak életkor miatt sem – vonatkozik (vonakozhat) nagy lélegzetű szakkönyvekre, tankönyvekre. Az adott **doktori iskola konkrét követelményrendszerétől** függ, hogy milyen publikációs elvárásai vannak. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a **Ph.D** fokozathoz kapcsolódó publikációk inkább cikkek és tanulmányok. Megfelelő oktatási tapasztalatok birtokában nem is várható a fiatal doktorjelöltektől, hogy színvonalas tankönyveket írjanak, erre egyébként idejük sincsen. A fokozat megszerzése után – az akadémiai doktori címre pályázók kivételével – határozottan hanyatlik a publikációs kényszer. Az oktatói karrier alapvető feltétele pedig a PhD-vel megteremtődött.

A kiegészítő jövedelemszerzés az elmúlt évtizedben és jelenleg sem jelent igazi addicionális motívumot Magyarországon. Egy **színvonalas tankönyv** megírásához szükséges idő és energia a magyar piac mérete mellett – piaci feltételeket, árakat tételezve – **alig megfizethető**. Az oktatókat ösztönző szerzői honorárium – a piac kis mérete mellett – olyan mértékben megdrágítaná a tankönyveket, hogy azok profitabilitása (értékesíthetősége) a kiadók számára kérdőjeles, néhány nagy példányszámban eladható könyvet kivéve (nagy létszámú szakok esetén). A magyar szerzők és tankönyvek nemzetközi versenyképessége kapcsán meg kell említeni, hogy a jelentős külföldi alapművek szerzőit **szakmai teamek** segítik. Ez nem csak a tankönyv első kiadására, hanem annak utógondozására is vonatkozik.

Az OKM által működtetett támogatási rendszer – többek között – éppen a **honorárium vonatkozásában jelentett segítséget**, mivel lehetővé tette magasabb honorárium fizetését anélkül, hogy azt az árban meg kellett volna jeleníteni. Meg kell még említeni, a ma már elterjedt royalti intézményét. Ez érdekeltté teszi a tankönyv szerzőjét a piaci sikerben (szerzői honorárium az értékesítéssel arányos). Ellentmondása, hogy a piaci siker (lásd fentebb leírtak) csak részben függ a szerzőtől, továbbá a piac kis mérete itt is bekorlátozza az elérhető sikert (bevételt). Az utóbbi években az OKM támogatási rendszere éppen abba az irányba fejlődött, hogy kifejezetten a tankönyvek szerzőit támogassa (szerzői díj finanszírozása). Ennek ösztönző hatása egyértelműen pozitív. Egyébként az oktatók – láthatóan – **inkább vállalkozási tevékenységgel** és **többes oktatói tevékenységgel** igyekeztek kiszámítható többlet jövedelemhez jutni.

Végezetül szólni kell a magyar felsőoktatás egy igen nagy hiányosságáról. Ez pedig a **didaktikai szempontok nagyfokú elhanyagoltsága**. Ez igaz az oktatási tevékenységre

ugyanúgy, mint a tankönyvírásra. Anakronisztikus, hogy a felsőoktatásban – a tömegoktatás korában – bármiféle didaktikai, módszertani, pszichológiai felkészültség nélkül lehet oktatni. Ennek káros hatása, a tanítás hatékonyságára gyakorolt negatív hatása súlyos presztízs vesztesége a felsőoktatás ügyének és anyagi tekintetben sem lebecsülhető károkat okoz.

Hogyan tudnának kiváló tankönyveket írni azok a tanárok, akik ehhez a legcsekélyebb módszertani felkészültséggel sem rendelkeznek.⁴¹ Ezt a problémát felismerve kezdeményeztük – a 90-es évek közepén – kiadói kurzus indítását a BKE-n. A kurzus – egy szakirányú szak specializációjaként – el is indult a fentebb felsorolt egyéb okok miatt végülis fokozatosan elhalt. Ez a továbbképzési kurzus – a kiadók piaci felkészítése mellett – tartalmazta a tankönyvszerzők megfelelő módszertani felkészítését is. Meggyőződésem, hogy a fentiekben, a többciklusú képzési rendszer színvonalas tankönyvekkel történő ellátásának igen fontos – feloldandó – korlátjait említettem. Ezek között még egyszer kiemelném a módszertani feltételek és oktatás megteremtésének elkerülhetetlenségét.

4.2.2. Tankönyv- és szakkönyvterjesztés, a tankönyv- és szakkönyvterjesztők piaci versenye

4.2.2.1. A kereslet meghatározódás sajátosságai

A hazai tankönyvellátási rendszer egyik neuralgikus pontja a tankönyvek és szakkönyvek kiadói és a fogyasztók közötti kapcsolat megteremtése, a *tankönyvek megismertetése és eljuttatása a célközönséghez*. E folyamat egyik eleméről, a kiadók és a tanszékek, oktatók sajátos kapcsolatáról már szoltunk. A tankönyv tehát sajátos áru, amelynek keresletét részben nem a végső fogyasztó (a diák) határozza meg, hanem egy – lényegében adminisztratív jellegű – oktatói döntésen alapul. A keresletet meghatározó döntés lényegében az egyes tantárgyak kötelező, illetve ajánlott irodalmában tárgyasul.

A kiadók számára fontos, hogy hatást gyakoroljanak a fenti döntésekre, ugyanakkor az is, hogy a döntések megszületése után arról információt kapjanak. Nincsenek kellő ismereteink arról, hogy a kiadók milyen széles körben és milyen rendszerességgel

⁴¹ Ez természetesen döntően nem az oktatók hibája, hanem a velük szemben támasztott hiányos követelményrendszeré és a felkészítés hiányáé, amely részben kormányzati, részben intézményi feladat és felelősség. A probléma megoldásában nem lehet figyelmen kívül hagyni a kiadói felelősséget sem.

építették ki ezeket a kapcsolatokat. Szakértő tanulmányutak során tapasztalhattuk ugyanakkor, hogy ez a kapcsolatrendszer a nagyobb piaci hagyományokkal rendelkező országokban jobban működik. Ennek feltétele, hogy a **kiadók jelentős anyagi és szellemi forrásokat fordítanak a tanszékek felé irányuló marketing tevékenységre**, ami – vélhetően – meg is térül számukra.

A magyarországi kiadói hálózat törekszik arra, hogy rendszeresen beszerezze, illetve nyomon kövesse a felsőoktatási tanszékek tantárgyi tematikáit, a kötelező és ajánlott irodalom jegyzékek alakulását. Az aktív marketing tevékenységet tehát szükségszerűen ki kell egészíteni a kereslet folyamatos nyomon követésével. A decentralizált, nagy költségekkel járó marketing rendszer súlyos áldozatokat kíván a kis és közepes kiadóktól, amelyek esetenként heroikus erőfeszítéseket tesznek, hogy piacukat kézben tartsák illetve megőrizték.

Meg kell fogalmaznunk azt a szükségszerűséget, hogy a kiadók marketing tevékenysége – a közös érdek alapján – bizonyos **koordinációt igényelne**. A koordináció egyik célja a marketing költségcsökkentése lenne, másik a kiadók esélyegyenlőségének javítása. Kézen fekvőnek tűnik az a gondolat, hogy az MKKE FT jelentős feladatot vállalhat ebben a koordinációban. Az általános piaci tendenciákkal összhangban természetesen az együttműködés és a verseny valamifajta egyensúlyának kellene kialakulnia, ami biztosítja, hogy a hatékonyabb, jobb művekkel, jobb áron, időben jelentkező kiadók a piacon is sikereesebbek legyenek. Felmerül, hogy a marketing tevékenység terén a **kiadók és a felsőoktatási karok, tanszékek egyfajta hálózati szerveződése lenne indokolt**, amelyet jelentősen támogathatna ma már az információs infrastruktúra. (Erről később még szólnunk az információs rendszernél.)

4.2.2.2. Akkreditált könyvterjesztői hálózat?

A 90-es évek elején még jellemző un. jegyzetellátók, jegyzetboltok helyét mára – nagyrészt – már a **tankönyv- és szakkönyv boltok „hálózata”** váltotta fel. Ez ugyanakkor semmiképpen sem működik jól szervezett hálózatként. Sokféle érdekeltségű és különböző méretű, valamint tulajdoni formájú boltok, terjesztők kusza együtteséről van szó. Jelentős – tankönyveket is áruló – könyváruházaktól kis egyetemi tankönyv-jegyzetboltokig terjed a paletta. Ha az átlag terjesztők helyzetét szeretnénk jellemezni, akkor megállapíthatjuk, hogy a tanszéki tankönyv és szakkönyv listák

(irodalomjegyzékek) szkülájja és a kiadók kínálati nyomásának karübdisze között hányódnak. Egy-egy könyvesbolt igyekszik egy-egy felsőoktatási intézmény közelébe (kegyeibe?) férközni. Ennek révén reméli, hogy piaci szegmensként ki tudja hasítani – más terjesztőkkel szemben – az adott intézmény hallgatóinak keresletét. Ma már ilyen, elsősorban egy adott intézmény hallgatói és oktatói keresletét kielégítő könyvesbolt a legtöbb felsőoktatási intézményben megtalálható. Az így kialakult „rendszernek” az alábbi hibáit lehet azonosítani.

- Egy felsőoktatási *intézmény falai közé zárt* könyvesbolt ellentmond a terjesztők közötti szabad piaci versenynek, amennyiben határozott előnyre tesz szert a falakon kívüli terjesztőkkel szemben.⁴²
- Az intézményen kívüli terjesztők számára igen *bizonytalanul érzékelhető a kereslet*, az eleve kisméretű piacon megoszlik, ezért a terjesztők jelentős része csak marginálisan, sőt esetlegesen foglalkozik tankönyvek és szakkönyvek terjesztésével.
- A kiadók – a korábban tárgyalt közvetlen kapcsolatrendszer kiépítése során – maguk is diszkriminatív módon viszonyulnak a terjesztőkhöz, sok esetben éppen a *kiadók kerülnek a meg a terjesztőket*, amelyeket túl kockázatosnak és költségesnek ítélnék.

A fenti problémák kezelésére - a 90-es évek közepén végzett felmérések, nemzetközi tanulmányok tapasztalatai alapján – fogalmazódott meg az un. *akkreditált tankönyv és szakkönyv terjesztő boltok hálózatának* létrehozása. Ennek lényege, hogy a piacon jelen lévő terjesztők pályázati úton nyerhették volna el az akkreditált könyvesbolti rangot. Az akkreditáció meghatározott intézményhez, vagy intézményekhez kötődően történt volna. A cím elnyerésének meghatározott pályázati feltételei lettek volna, az alábbiakban csupán példaszerűen sorolom fel ezeket.

- Meghatározott szakterületen a tankönyvek és szakkönyvek tartási kötelezettsége, *teljes körű kínálat* biztosítása.

⁴² Később tárgyalandó tankönyvi utalványok beválthatósága, irodalom jegyzékek megszerezhetősége, fizikai közelség, közvetlen és rendszeres kapcsolat az oktatókkal, stb.

- Az intézmények által rendelkezésre bocsátott *irodalom jegyzékek* érdemi figyelembe vétele.
- A vásárlói kereslet rendszeres *viSSZajelzése* az intézmény számára.
- Külföldi – *idegen nyelvű* – szakkönyvek és tankönyvek kínálatának biztosítása.
- *Egyéb* – főképpen az oktatáshoz kapcsolódó – *szolgáltatások* és termékek kínálatának biztosítása (tanszerek értékesítése, másolás, katalógus, jegyzetellátás stb.).
- Hálózati kapcsolat más terjesztőkkel, *logisztikai háttérhez* kapcsolódás.
- A tankönyvi *utalványok* és egyéb készpénz helyettesítők beváltásának garantálása.

Az akkreditáció természetesen határozott időre szólt volna, meghatározott időközönként meg kellett volna újítani, amikor a korábban kívül rekedtek ismét esélyt kaptak volna a körön belül kerülésre.

A fenti elképzelés a gyakorlatban *nem valósult meg*. A kormányzat a piacelvű szabályozásra tekintettel nem kívánta magára vállalni és a bürokratikus koordináció felhasználásával megoldani a problémát. Szóba jöhető szereplők a kiadók illetve a felsőoktatási intézmények lettek, illetve lehettek volna. A koordináció közöttük eddig kialakult szintje nem volt elégséges a feladat megoldásához. A fentebb leírt kvázi, egyes intézmények általi, akkreditáció – bár formailag mutat hasonlóságokat – inkább a rendszer korlátjait testesíti meg. A terjesztéssel kapcsolatban különösen élesen jelentkezik egy *intézményi és szervezeti elem* hiánya a felsőoktatásban. Szükség lenne a kormányzat és az intézmények közötti szinten az autonóm intézmények egységes és hatékony képviselőjére, közös igényeket kielégítő szolgáltatások nyújtására alkalmas szervezetre. Az intézményi elem, e szervezet intézményi, kormányzati valamint más szereplőkhöz fűződő kapcsolatának szabályozását jelentené.⁴³

4.2.2.3. A tankönyvterjesztés, mint logisztikai probléma

⁴³ A Magyar Rektori Konferencia szervezetének és funkcióinak fejlesztése lehetne az egyik út a hiány betöltésére.

Külföldi tapasztalatok alapján bátran állíthatjuk, hogy a tankönyvellátás, a tankönyv kereskedelem *igen komoly logisztikai probléma* is. Különösen igaz ez, egy viszonylag kisméretű piacon. Semmiképpen nem tekinthető modern és főleg társadalmi szempontból gazdaságos rendszernek, amikor kereskedelmi szempontból minden kiadvány külön életet él, amikor a kínálat teljesen elszigetelt szegmensekre esik sok-sok könyvesbolt polcán, vagy kiadói raktárakban porosodik. A potenciális vevő nem ismeri a tényleges fizikai kínálatot (hely, mennyiség, ár stb.). Így – miként azt *Kornai* (1980) klasszikus művében leírta – *a hiány és felesleg* egyidejűleg és nagymértékben van jelen a piacon.

Egy koncentrált logisztikai rendszer alapvetően képes kezelni ezt a problémát. Ezen a pontos megint a MKKE FT-t kell említenünk, amelyre lényeges feladat hárulna a probléma kezelése terén. A koncentrált logisztikai rendszer lényege lenne, hogy a kínálat fizikai elhelyezése koncentráltan – egy, de legalábbis kevés helyen – történne. A fizikai kínálat elektronikus leképezése egy valós frissítésű információs rendszeren keresztül lekérdezhető, kereshető lenne valamennyi szereplő által (kiadók, terjesztők, tanárok, diákok, tankönyvszerzők stb.). A rendszer – elektronikus megrendelések, igénylések alapján – biztosítaná a gazdaságos kiszállítást, a folyamatos visszajelzést a kiadók felé. A jól működő piacon tehát a logisztikai ellátó rendszer – *maga is piaci szereplőként* – fizikailag és információs szempontból is rugalmas és hatékony kapcsolatot teremtené a kereslet és kínálat, a kiadók, kereskedők, tanárok, diákok, szerzők között. Egy ilyen rendszer minőségi ugrást és életesélyt biztosítana a magyarországi viszonylatban is kis és közepes kiadóknak.

4.2.3. Interaktív információs rendszer szükségessége

Elfogadva *Hayek* (1965) véleményét az árinformációk fontosságáról és meghatározó szerepéről, hangsúlyozni kell, hogy az árinformáció alapján történő gazdasági cselekvés jelentős *tranzakciós költségekkel* is jár. A magyar tankönyvpiac sajátosságait – mindenek előtt méretét – figyelembe véve a piaci árinformációkat ki lehet és ki kell egészíteni a keresletre és a kínálatra vonatkozó ex ante információkkal is. A 90-es évek első felében, amikor a tankönyvellátás jelenlegi rendszere kialakult, fontos pilléreként fogalmazzuk meg egy információs rendszer kialakítását. EFTAN (Bod 1998) néven – pályázat révén – meg is valósult egy működő felsőoktatási tankönyvi információs rendszer.⁴⁴ Ez – egyebek

⁴⁴ Az EFTAN létrehozása és sorsa fentebb – más összefüggésben – már szóba került.

mellett, a kiadók közlése alapján – elsősorban a tankönyvi és szakkönyvi kínálatról adott tájékoztatást, például:

- tankönyvi címek,
- kiadvány legfontosabb adatai, rövid tartalmi ismertető,
- kiknek ajánlott,
- rendelkezésre álló példányok,
- hozzáférhetőség,
- ár,
- megrendelhetőség, szállítás.

A rendszer még él (lásd: <http://www.iif.hu/db/efta/>), de 2002. óta nem frissül. Ennek számos oka van, többek között a kiadók egy részének vélt vagy valós ellenérdekeltsége (külön utasság – közlegelők problémájának analógiájára). Az is bebizonyosodott, hogy – hasonlóan más esetekhez – egy információs rendszer létrehozása egyszerűbb, mint a fenntartás biztosítása. Bátran állíthatjuk, hogy egy működő *információs rendszer* és egy jól működő *logisztikai rendszer egymást feltételezi*. Mivel a logisztikai rendszer nem alakult ki, szükségszerűen elhalt a koncentrált információs rendszer fejlesztése is.

Természetesen azt nem mondhatjuk, hogy a modern információs technológia érintetlenül hagyta a rendszert. A kiadók, gyakorlatilag kivétel nélkül nyújtanak elektronikus információt az interneten keresztül. A kereső programok bizonyos mértékig elvégzik az „integrációt” is. Aki ugyanakkor gyorsan, hatékonyan és teljes körűen szeretne tájékozódni – próbát tehet – homályban fog tapogatózni és lényeges információk rejtve maradnak előtte.

Ha a terjesztőket vesszük szemügyre, akkor a kiadóknál siralmasabb képet találunk. A hallgatók számára releváns terjesztők ma még – az interneten keresztül – nem adnak kielégítő, és főleg teljes körű információt.

4.2.4. Piackonform támogatási rendszer, hallgatói tankönyv/jegyzettámogatás

Ahogy az fentebb bemutattam, a felsőoktatás tankönyv- és szakkönyvellátási rendszerének átalakítása 1990-ben kezdődött. Az azt megelőző rendszer, döntően a monopolhelyzetben lévő állami tankönyvkiadó vállalatokra, illetve az ártámogatására

épült. Az ártámogatás természetes következménye volt, hogy az árak rendkívül alacsony szinten voltak, akár jelképesnek is mondhatók és mintegy „megalapozták” a bürokratikus koordináció logikája (Kornai 1983) szerint működő „jegyzetellátást”.

A tankönyvi rendszer piaci átalakítása felvetette azt a kérdést, hogy *mi történjen* azzal a *dotációval*, amit addig a Tankönyvkiadó Vállalat kapott? Az – érdeemben – egy percig sem merült fel, hogy a tiszta piaci rendszerre történő átállás egyik napról a másikra megvalósulhat. Ez már csak a piaci árak és a kereslet közötti áthidalhatatlan ellentmondás miatt sem volt lehetséges. Az ártámogatás megszüntetése ugyanis – sok más piaci árhoz hasonlóan – az árak ugrásszerű emelkedésével járt. Ezért született az a döntés, hogy az árrobbanás által érintett hallgatókhoz kell átcsoportosítani az állami támogatást, normatív hallgatói tankönyv-jegyzet támogatás bevezetésével.

A normatíva mértékének meghatározásakor két korláttal szembesültünk. Az egyik, az ártámogatásra rendelkezésre álló, átcsoportosítható előirányzat volt. Ezen kívül a fentebb már kifejtett kiadói, kínálati támogatás (ösztönzés) szükségszerűségét és ennek forrásigényét kellett tekintetbe vennünk. Elvileg – végülis - azt a követelményt fogalmaztuk meg, hogy – egy kalkulált hallgatói tankönyv/jegyzet csomag piaci árával számolva – *az állam a mindenkori minimális hallgatói kiadás 50 %-át vállalja* át. Másképpen fogalmazva, a hallgatókat a minimálisan szükséges tankönyv/jegyzet kiadás maximum 50 %-a terhelje.

Az 1991-től bevezetett hallgatói tankönyv/jegyzettámogatási rendszer a mai napig működik, ami az akkori döntés helyességét igazolhatja. Azt azonban semmiképpen sem mondhatjuk, hogy a megvalósulás minden szempontból megfelel az akkori elképzeléseknek. Vegyük sorra a felmerülő kérdéseket, megoldandó problémákat:

- A támogatási normatívát a mindenkori árviszonyoknak megfelelően évente felül kellett volna vizsgálni és szükség szerint korrigálni.
- Meg kellett volna vizsgálni a normatíva szakmacsoportonkénti (képzési területek, képzési ágak szerinti) differenciálásának indokoltságát.
- A normatíva felhasználásának szabadsága, esetleges megkötések.
 - A felhasználás technikai formái: utalvány, kártya, készpénz stb.

- Esetleges terjesztői hálózati korlátok.
- A támogatás egy részének átcsoportosítása intézményi jegyzet előállításra, ennek korlátozása.

Vizsgáljuk meg most az egyes kérdésekre adható válaszokat.

4.2.4.1. A hallgatói támogatási normatíva alakulása

Ami a támogatási normatívát illeti, megállapíthatjuk, hogy mértékét tekintve az eredeti elképzelés nem teljesült. Részben az egymás után következő kormányok eltérő hozzáállása, részben a mai napig jelentős költségvetési problémák miatt. Már azt is nagy eredménynek tekinthetjük, hogy maga **a rendszer fennmaradt**. Ebben persze jelentős szerepe van annak is, hogy a hallgatói képviselet oldaláról jelentős támogatást kapott a rendszer fenntartása. Ha azonban megvizsgáljuk, hogy érvényesült-e a maximum 50 %-os hallgatói terhelés, akkor megállapíthatjuk, hogy ez talán csak a rendszer bevezetésének első néhány teljesült.

Ha a mai feltételekkel egy gyors kalkulációt végzünk, akkor a következő eredményt kapjuk. Amennyiben egy évben 10 tantárggyal számolunk, tantárgyanként 1-1 tankönyvet vagy jegyzetet veszünk és átlagosan 3 ezer forinttal számolunk, akkor 30 ezer forint/év hallgatói kiadással szemben éveken keresztül, a legutóbbi időig, 7 ezer forint/fő hallgatói tankönyvi normatívát biztosított a kormányzat.⁴⁵ Azt sem feledhetjük, hogy ennek egy – jogszabályban korlátozott részét – az intézmények jegyzet előállításra használhatják.

⁴⁵ Az utóbbi két évben a kormányzat megemelte ugyan a támogatást, de a 11 ezer forintos hallgatónkénti összeg magában foglalja a sport és kulturális támogatást is.

4. táblázat: A hallgatói normatíva és a tankönyv- és jegyzettámogatás alakulása (Ft) 1998-2006

Év	Hallgatói normatíva	Tankönyv- és jegyzet-támogatás ⁴⁶
1998	70 000	6 000
1999	70 000	7 000
2000	70 000	7 000
2001	70 000	7 000
2002	78 400	7 000
2003	91 000	7 000
2004	91 000	7 000
2005	91 000	7 000
2006	91 000	7 820
2006. szept. 1.	116 500	11 650

Forrás: OKM költségvetési adatok (Oktatás, 2006)

4.2.4.2. A normatíva esetleges differenciálása szakcsoportonként – az indokoltság vizsgálata

A hallgatói tankönyvi normatíva⁴⁷ bevezetésétől kezdve viták tárgya volt, hogy a hallgatók tankönyv és jegyzet vásárlási kiadásai különböznek-e szignifikánsan az egyes szakterületeken. A probléma felvetés azon a megfigyelésen alapult, hogy az *egyes tankönyv címek példányainak ára szignifikánsan eltér*, például társadalomtudományi és mondjuk természettudományi, orvosi terület vonatkozásában. Alaposabban megvizsgálva a kérdést ugyanakkor arra kellett jutnunk, hogy nem elegendő az egyes tankönyvek árának összehasonlítása. Ezt a szempontot ki kell egészíteni azzal, hogy milyen széles az egyes tantárgyak körében használt tankönyvek, jegyzetek, szakkönyvek és különösen ajánlott irodalmak köre. Nos, ennek a szempontnak a figyelembe vételével arra jutottam, hogy a több alternatívát megengedő és feltételező társadalomtudományi területen szükségszerűen gyorsabban cserélődnek a címek, szélesebb a kötelező és ajánlott irodalmak köre. A két szempont együttes mérlegelése alapján az adódott, hogy a különböző szakterületi hallgatókat terhelő kiadások *nem mutatnak olyan stabil és szignifikáns különbséget*, amely alapján indokolt és megnyugtató különbséget tudnánk tenni az egyes szakterületi normatívák között.

⁴⁶ 2006. évtől a sport és kulturális tevékenység normatívájával együtt.

⁴⁷ Tényleges normatíváról csak az utóbbi néhány évben beszélhetünk, amikor a költségvetés törvény évente rögzíti az egy államilag támogatott hallgatóra jutó támogatást. A korábbi években a törvény az előirányzatot határozta meg, amelyből utólag a hallgatói létszámmal való visszaosztással „képeztünk normatívát”.

4.2.4.3. A normatíva felhasználásának szabadsága, esetleges megkötések

A hallgatói tankönyvi normatíva felhasználásával kapcsolatban is felmerült a jövedelmek felhasználásával összefüggő **általános konvertibilitási probléma**. A támogatási rendszer indulásakor – a régi rendszer hatása alatt – erőteljesen ragaszkodtunk ahhoz, hogy a hallgatók „kezét minél inkább megkössük” a támogatás felhasználása tekintetében. Ez szigorú korlátozást jelentett, különösen a felhasználás helyét és a vásárolható tankönyveket, jegyzeteket illetően. A korlátozás elvi, nyilvánvalóan kevésbé liberális indíttatása mellett erőteljes kínálat oldali okokat is megfigyelhetünk. A korlátozással terelni lehetett a keresletet kiadói és terjesztői szempontból egyaránt. Megfigyelhető volt, hogy a **felhasználás elsődleges helye az intézmény keretében működő könyvesbolt lett**, a kiadványok tekintetében pedig preferenciát élveztek a – részben frissen létrehozott – intézményi tankönyv, szakkönyv és jegyzetkiadók. A piaci körülmények változásának és a hallgatói nyomásnak engedve, idővel a korlátozások enyhültek, sőt szaporodott azon intézmények száma, amelyek egyenesen készpénzben adták oda a hallgatónak – a belső kiadásokra lefölezött – tankönyvvásárlási támogatást.

A hallgatói tankönyvtámogatás **technikai formája és a felhasználás szabadsága** természetesen szorosan összefügg. Az un. tankönyv-és jegyzetvásárlási utalvány, amit először a legtöbb intézmény alkalmazott a legkötöttebb, a készpénzes változat a legszabadabb formát képviselte. A kettő közötti átmenetként jelentkeztek a modernebb kártyás megoldások, amelyek az új technikai lehetőségeket képviselték. E forma azonban csak magában rejtette a szabadabb felhasználást, hiszen a szabadság foka az elfogadó helyek számától és a kártyák programozásától függött.

A fenti szempontokat figyelembe véve ismételt átgondolást igényel, hogy **indokolt-e a hallgatói normatíva felhasználásának korlátozása**. Ez lényegében egy adminisztratív, piaci versenyt befolyásoló, illetve korlátozó elemet jelent a felsőoktatás tankönyvellátási rendszerében.. A hallgatók jó minőségű tankönyvekkel, következetes oktatói követelményrendszerrel és egyéb „marketing” eszközökkel is terelhetők. Érdemben megfontolható a külön normatíva fenntartása, ennek keretében az egységes támogatás fenntartása is. Felmerülhet a hallgatói előírányzat egyszeri megemlése, majd karbantartása. Megfontolható egy chipkártyás rendszerben a széles körben felhasználható

könyvvásárlási keret kártyára vitele. Álláspontomat a felvetett kérdésekben a javaslatok között ismertetem.

4.2.4.4. A támogatás egy részének átcsoportosítása intézményi kiadásra

A hallgatói támogatási rendszer tisztaságát és piackonformitását sajátosan korlátozó tényező volt kezdetektől az a lehetőség, hogy a felsőoktatási intézmények *az előirányzatot „lefölözhatték”*, az előirányzat egy részét tankönyv és főleg belső jegyzet előállítására használhatták fel. Ily módon visszavetült a régi rendszer árnyéka, amennyiben a hallgatók mintegy természetben kapták meg a támogatást. Ez a gyakorlat jelentős egyenlőtlenséget okozott az egyes felsőoktatási intézmények között, de legfőbb negatívuma talán volt, hogy valóságos *intézményi kiadási és kiadó alapítási lázat* indukált (megteremtve ezek induló finanszírozási feltételeit). A kormányzat ezt ambivalensen szemlélte, mivel a rendszerbeli átállás jelentős bizonytalanságot és kockázatot hordozott kormányzati szempontból is. Az intézményi kiadói ambíciók nyugtatóan is hatottak a kormányzatra, amennyiben az intézményi felelősségvállalás megnyilvánulásaként is értelmezhattük őket. A legnagyobb félelem az volt, hogy a piaci rendszerre átállással *nem jelentkeznek-e súlyos ellátási gondok*, hiszen a kormányzat direkt ráhatása és felelőssége is megszűnt.

A tankönyvtámogatás egyes intézményekre történő meghatározásakor a felsőoktatási intézményeket értesítő levél évente meghatározta azokat a szempontokat, amelyek alapján a felsőoktatási intézményeknek az előző évi támogatásról be kellett számolni. Az intézményi támogatást alapvetően hallgatói támogatásnak szánta a kormányzat, de – a fentebb kifejtettek alapján és egy idő után jogszabályi korlátok között – az előirányzat egy része közvetett formában is felhasználható volt.

A felsőoktatási intézményeket az 1995. évi támogatásról értesítő levél is meghatározta azokat a szempontokat, amelyek alapján az intézményeknek határidőre be kellett számolniuk. Ezeket a szempontokat az alábbiakban ismertetem.

- A hallgatóknak esetlegesen *készpénzben kiosztott* támogatás összege.⁴⁸

⁴⁸ A megfogalmazás jelzi, hogy az intézmények akár készpénzben is kioszthatták volna akár a teljes támogatási összeget. A levél „esetlegesen” kifejezése arra utal, hogy a kormányzat ezt semmiképpen sem preferálta és kivételes esetnek tekintette.

- A *készpénz helyettesítőben* (utalvány, vonalkódos kártya, stb.) nyújtott támogatás összege, a támogatás formája.⁴⁹
- A jegyzet-, illetve tankönyvkiadásra *közvetlenül felhasznált támogatás* összege, ezzel kapcsolatban a támogatás (kedvezmény) érvényesítésének mértéke és módja a hallgatók felé.⁵⁰
- Más felsőoktatási intézményektől, *külső kiadóktól vásárolt* tankönyvek és jegyzetek száma és értéke (a hallgatói támogatásból erre fordított összeg).⁵¹
- A *tankönyv- és jegyzetértékesítés formája* (saját könyvesbolt, szerződéses bolt, stb.), a hallgatói támogatásból esetlegesen a terjesztésben felhasznált összeg.⁵²
- Más kiadók által kiadott tankönyvek és jegyzetek költségeihez való pénzbeli hozzájárulás.⁵³

Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy az intézményi kiadói aktivitás *pozitív és negatív következményekkel egyaránt* járt. Ténykérdés és eredménynek minősíthető, hogy az elmúlt 14 évben, a felsőoktatásban a tankönyvellátás megszűnt a média örökzöld témája lenni. Az új rendszer tehát kezdetektől biztosított egy olyan minimális ellátottságot, illetve ellátási garanciát, ahol a problémák nem érték el országosan a „botrányos” kritikus tömeget. Kicsit cinikusan úgy is lehetne fogalmazni, hogy a piacosítással *a problémákat decentralizáltuk*, azok nem tudtak országos problémává aggregálódni.

Az országos kihatású hibás kormányzati döntések helyébe *eseti és helyi hibás döntések* léptek, amelyek kezelése is helyi szinten lett lehetséges, ezzel a média számára

⁴⁹ A kormányzat azokat a hallgatói támogatási formákat preferálta, amelyek garantálták, hogy a hallgatók ténylegesen tankönyv- és jegyzetvásárlásra költik a támogatási összeget.

⁵⁰ A kormányzat feltételezése az volt, hogy amennyiben a felsőoktatási intézmény maga állít elő tankönyvet, jegyzetet a saját hallgatói felé, az árban a felhasznált támogatási összegnek megfelelő kedvezményt biztosít.

⁵¹ Ez a pont arra utal, hogy a kormányzat egyrészt szorgalmazta a tankönyvek és jegyzetek minél szélesebb körű használatát. Ennek megvalósulásában a felsőoktatási intézmények együttműködésében bízott.

⁵² Látható, hogy 4-5 évvel az új rendszer bevezetése után a kormányzat még úgy gondolta, hogy a felsőoktatási intézményeknek a terjesztésben is közvetlen, meghatározó szerepük lehet. (A támogatás egy része akár a terjesztésben is felhasználható volt.)

⁵³ A kormányzat a halmozódó tapasztalatok birtokában egyre inkább a független szakmai kiadók súlyának növekedését pártolta. Ez a pont már ebbe az irányba mutat, amikor az intézményt egyfajta finanszírozó társként értelmezi.

kevésbé jelentett érdekes (politizálható) problémát. Az is pozitív következmény, hogy az intézményi kiadóalapítási láz elültével, a profi kiadói verseny éleződésével egy **szükségszerű szelekció következett be** az intézményi kiadói fronton. Néhány kiadónak sikerült megerősödni, nemzeti piaci jelentőségre szert tennie a tankönyv és szakkönyv piacon egyaránt (AULA Kiadó, BME Kiadó, Semmelweis Kiadó stb.). Mások beálltak egy korlátozott belső szerepre, elsősorban a jegyzetkiadás területén, ezzel részben piacstabilizáló, részben tűzoltó szerepet tölthettek be.

A hallgatói tankönyvtámogatás leföldözésének ugyanakkor több kifejezetten negatív következménye is lett. Jelentősen megkurtította a konvertibilis piaci keresletet, **megrövidítve a hallgatókat** is vásárlóerő és szabad döntés tekintetében. Jelentősen hozzájárult ahhoz is, hogy kínálati oldalon nem történt meg a szükséges **elmozdulás** a korlátozottan forgalomképes és nyilvános jegyzetektől a nyílt piaci forgalmazású, szakmailag kellően ellenőrzött **tankönyvek irányába**. A jegyzet mind a mai napig ambivalensen értékelhető tananyagforma a magyar felsőoktatásban. Miközben korlátozza az „igazi” tankönyvek elterjedését, ugyanakkor azok hiánya esetén a „megoldást”, a hiánypótlást jelenti. A jegyzetek létjogosultságát – mint láttuk, a hazaitól eltérő értelmezésben – egyébként az általunk megismert országokban sehol nem kérdőjelezte meg a piaci tankönyvi rendszer. A rendszer az intézményi, tanszéki, oktatói autonómia sajátos terméke, sőt feltétele. Bizonyos gyorsan változó területeken, magasabb, speciális kurzusokon adekvát forma. A gond természetesen akkor van, ha ott és akkor is jegyzetet használnak, ha és amikor lenne, vagy indokolt lenne tankönyv, sőt szakkönyv használata.

Az európai felsőoktatási térségi szemléletben (*Hrubos*, 2003), kiemelve az átláthatóságot, a kooperációt és a versenyt elvét, ugyancsak sajátos ellentmondással szembesülünk. Az átláthatóság, átválthatóság, normativitás, az ECTS stb. az **európai szinten sztenderd tankönyvek iránti szükségletet** hívják életre. A verseny ugyanakkor lehetővé és szükségessé teszi, hogy az intézmények kísérletezzenek, egyedül, más hozzanak létre, mint a többiek. Ez a más természetesen a tananyagokra is vonatkozik. Egy jól megírt, új tartalmú jegyzet is lehet egy ilyen formája a versenyelőnyt jelentő innovációnak.

4.2.5. A felsőoktatási könyvtárak, mint a rendszer szereplői

A felsőoktatási tankönyvpiac sajátos szereplői a könyvtárak. A könyvtárak **kereslet és kínálat oldali sajátosságokat egyaránt felmutatnak**. A kiadók felé jelentős keresleti szegmenset jelentenek, ugyanakkor a hallgatók felé a kínálat megjelenítői, tehát a kiadót és a végső fogyasztót kapcsolják össze. Ilyen formán kereskedelmi, elosztói, logisztikai funkciókat is ellátnak. Mindezt színezi, hogy a könyvtárak, mint piaci szereplők magatartása és döntései szorosan kötődnek az oktatói preferenciákhoz, döntésekhez (leadott tankönyvi, kötelező és ajánlott irodalmi listák), miközben **finanszírozásuk a bürokratikus koordináció (Kornai, 1983) keretében történik. (120/2000)**. Finanszírozásuk tehát bizonyos mértékig elszakad a végső fogyasztói (hallgatói) igényektől és döntésektől. A felsőoktatási tankönyvpiaci rendszer legkevésbé piackonform szereplői éppen a könyvtárak. Ha közelebbről megvizsgáljuk a felsőoktatási könyvtárak tankönyvellátásban játszott szerepét, nyilvánvaló jeleit és következményeit látjuk a fenti ellentmondásnak.

4.2.5.1. A felsőoktatási könyvtárak szerepének szükségszerű növekedése

A felsőoktatási tankönyvellátási rendszer átalakításakor már kezdetben nyilvánvaló volt, hogy sem az átállás, sem a kialakítandó piaci rendszer nem képzelhető el a könyvtárak szerepének átértékelése, növelése nélkül. Ennek főbb okai az alábbiak voltak.

- A piaci viszonyokból következő árrobbanás a hallgatók egy része számára ténylegesen **megkérdőjelezi az előírt tankönyvek finanszírozhatóságát**.
- A képzések nyitottabbá válása, a szakmai liberalizáció, az oktatás és tanulás szabadságának törvényi garantálása **kitágította a tananyagként használt irodalmak körét**, aminek magánfinanszírozása még kevésbé volt elképzelhető.
- A kiadványok teljes körű hallgatói megvásárlása társadalmi szinten sem tekinthető gazdaságosnak, hiszen nem feltétlenül szükséges a kiadványok egy részének hosszú távú megőrzése. Éppen a **gyorsabban avuló kiadványok esetében** gazdaságosabb, ha azok – a könyvtár, mint közvetítő révén – a releváns időszak alatt minél több hallgatót kiszolgálhatnak.

- A könyvtár, mint sajátos köztes szereplő (lásd fentebb) a hallgatók és a kiadók felé egyaránt fontos információs forrást, marketing eszközt jelent. A könyvtár egyben a **kereslet és kínálat olyan koncentrációját** is megtestesíti – amit a korabeli (90-es évekbeli) hazai technológiai feltételek mellett semmilyen más eszköz nem pótolhatott.

4.2.5.2. Könyvtári funkciózavarok az elmúlt 18 évben

Az elmúlt 18 év változásainak sajátos tükrői és elszenvedői a felsőoktatási könyvtárak. A könyvtárak funkcióinak összetettsége, intézményi és intézményen kívüli – közkönyvtári – szerepe, a karok szerinti differenciáltság újra és újra felvetette a „**gazda**”, **vagy inkább gazdátlanság** problémáját. Ez különösen a finanszírozás területén éleződött ki, abban nevezetesen, hogy kinek, milyen alapon és mértékben kellene finanszíroznia a felsőoktatási könyvtárakat. Az alábbiakban a tankönyvellátással kapcsolatos gondokat veszem sorra.

- Részben információs zavarok, részben finanszírozási korlátok miatt a könyvtárak nem tudták zavartalanul kiszolgálni a hallgatói igényeket. **Jelentős immobil könyvkészletek halmozódtak fel**, miközben kurrens (a hallgatók és a kutatók által keresett) könyvekért sorba kellett állni.
- Elsősorban finanszírozási okból a könyvtárak a tanulási környezet és a szolgáltatások szempontjából **nem tartottak lépést a hallgatói igényekkel**.
- Nem alakult ki a könyvtárak olyan **értékelési rendszere**, amely a működési funkciók szempontjából rendszeresen visszajelzést adott volna a könyvtári és intézményi vezetésnek.
- Sok esetben váltak a könyvtárak az egyetemi-főiskolai szervezeti rendszer **periférikus szervezeti egységévé**: háttérbe szorult finanszírozásuk, ellenőrzésük, értékelésük, érdemi bevonásuk az intézmény szakmai fejlesztésének folyamatába.
- Az intézményi könyvtári fejlesztési politika elhanyagolásának egyik következménye, hogy a **könyvtári rendszer szervezetenként szétdarabolódott** (intézményi, kari, tanszéki

könyvtárak), az egyes egységek között nem alakult ki kellő információs és logisztikai kapcsolat, ami tovább súlyosbította a **fölösleg és hiány egyidejű jelenlétét**.

- A fent vázolt helyzetben kemény kihívásként jelentkezett az új nyomtatási és információs technológiák rohamos terjedése, ami – gyakran nem legális eszközökkel – lehetőséget adott a **piac és a könyvtárak kikerülésére** egyaránt.

4.2.5.3. A felsőoktatási könyvtári rendszer szükségszerű megújítása

A japán segélyből finanszírozott vizsgálatok is azt támasztották alá, hogy a hazai felsőoktatási könyvtári rendszer minden elemében - épület, berendezés, szervezettség, technológia, finanszírozás stb.- jelentős megújulásra szorul. E megújulásnak azonban csak a **felsőoktatási rendszer egészét érintő reformfolyamaton** belül van értelme. E folyamatban jelentős lépésnek tekinthetjük a felsőoktatási intézményhálózat 2000. évi integrációját, az intézményfejlesztési tervekkel alátámasztott világbanki programot, legújabbán pedig a Magyar Universitas Programot (Veres, 2004) középpontjában a többciklusú képzési szerkezet bevezetésével.

Egyes kiemelkedő fejlesztéseket elismerve, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy – az IBD által készített tanulmány (Hungary, 1991) óta – nem született olyan elemzés, stratégiai anyag, amely átfogó elemzés alapján, egységes elvek szerint tett volna javaslatot a felsőoktatási könyvtári rendszer fejlesztésére. Egy ilyen elemzés középpontjában természetesen egy funkcionális elemzésnek kell állnia, amely a felsőoktatás intézményrendszerén belül – az adott kor igényeiből kiindulva – határozza meg a csak a könyvtárak által ellátható funkciókat, azok mértékét, formáit, finanszírozását. Ezen elemzésben **döntő szempont az ICT terén bekövetkezett és várható fejlődés**. Mivel dolgozatomnak nem tárgya, csak annyit jegyzek meg, hogy a fizikailag is jelen lévő könyvek tárolása, bemutatása, rendelkezésre bocsátása mellett a könyvtárak információ feldolgozó, rendszerező és szolgáltató szerepének jövőbeni növekedése jelezhető. Ilyen irányú – komplex funkciójú – fejlődés jelének tekinthető a budapesti Hallgatói Információs Központ (HIK), mint intézményfüggetlen modell és néhány intézményben (például a Szegedi Tudományegyetemen) létrejött hasonló funkciójú komplex szervezetek.

4.2.5.4. Az elmúlt évek könyvtári támogatási rendszereinek értékelése

Az 1991. után kialakuló könyvtári támogatási rendszer természetesen az akkori igényekből és feltétekből indult ki. Ilyen módon – akkor – valóban alkalmas volt néhány – fentebb is jelzett – probléma kezelésére.

A támogatási rendszernek két eleme volt, illetve van ma is.

- Normatív könyvtártámogatás.
- Pályázati könyvtártámogatás.

Mindkét támogatási forma szabályait 1997-től miniszteri rendelet, a 7/1997. (II.13.) *MKM rendelet* szabályozta. A pályázati rendszer a már ismertetett szabályok szerint működött, a kérelmeket kuratórium bírálta el szakértői bizottságok javaslata alapján. A kuratórium javaslatát az alábbi prioritások figyelembe vételével tette meg.

- Az integrálódó intézmények központi könyvtárainak felkészítése a nagy létszámú felhasználói rétegek kiszolgálására.⁵⁴
- Könyvtári társulások közös szolgáltatásai.
- Különösen drága szakfolyóiratok és szakkönyvek beszerzése.
- Speciális, egyedi könyvtári gyarapítási igények (lehetőségek) támogatása.⁵⁵
- Új szakindítások szakirodalmi és információs háttérének megalapozása.
- Posztgraduális képzés szakirodalmi háttérének megteremtése.
- Humán- és társadalomtudományi területen kialakult történelmi, szakirodalmi hiátusok megszüntetése.

⁵⁴ Az 1998-ra vonatkozó pályázati koncepció már figyelembe vette, hogy a felsőoktatási intézmények 2000. január elsejével megvalósult integrációs folyamata felgyorsult.

⁵⁵ Ilyen eset volt például, amikor váratlanul nagy értékű örökséget ajánlottak fel könyvtárak részére megvásárlásra. A könyvtári beszerzést segítette, illetve kedvezményezte a könyvtári dokumentumok beszerzésének ÁFA mentességéről szóló 45/2000. (IV. 7.) kormányrendelet. (45/2000)

- A magyar kultúra külföldi terjesztésében meghatározó szerepet játszó egyes külföldön működő intézmények támogatása.

A támogatás mértéke kezdetektől lényegesen elmarad a tényleges igényektől és semmiképpen nem alkalmas a könyvtárak tényleges problémáinak kezelésére. Tulajdonképpen – elvileg – semmi nem indokolja, hogy a felsőoktatási intézmények ne a normatív képzési támogatás keretében kapják meg az így kiosztott összegeket is. A helyzet ahhoz hasonló, mint amit a hallgatói támogatási rendszernél tapasztaltunk. A *kormányzat nem bízott* a szereplők saját megfelelő viselkedésében, motivációiban, ezért *források „pántlikázásával”* igyekezett döntésüket befolyásolni, döntési szabadságukat korlátozni. A könyvtárak esetében nem bízunk abban, hogy az intézmények saját költségvetésükből megfelelő támogatásban részesítik őket.⁵⁶ Mint fentebb kifejtettük, ennek volt is némi alapja. Előre tekintve azonban ez az álláspont hosszú távon nem tartható.

4.3. Az írott és elektronikus felsőoktatási tankönyv-média kínálat megújítása az új képzési szerkezet igényei szerint- néhány javaslat

Dolgozatom következő részében áttekintést adok arról a folyamatról, amelynek keretében a magyar felsőoktatási rendszer alapvető változásokon megy át. E változás európai és globális folyamatok által determinált, számos hazai és nemzetközi kihívásra adott válaszként is értelmezhető. Meggyőződésem, hogy a sikeres átalakítás, a magyar felsőoktatás vonzerejének hazai és nemzetközi erősítése, versenyképességének javítása a tankönyvellátási rendszer átalakítását is feltételezi. Az alábbiakban először – mintegy előzetesen – a tankönyvellátás átalakításával kapcsolatos alapelveket fogalmazom meg. Olyan javaslatokat veszek sorra, amelyek az eddigi elemzés alapján igazolódtak és – nagy valószínűséggel – elkerülhetetlen teendőket jelentenek a rendszer valamennyi szereplője számára. Ezt követően mutatom be és elemzem a felsőoktatási rendszer minőségelvű átalakításának folyamatát és követelményrendszerét. Megalapozni és bizonyítani kívánom ezzel a tankönyvellátási rendszer átalakításának, javításának elkerülhetetlenségét és a felvázolt irány helyességét.

⁵⁶ Emlékezzünk arra, hogy az intézmények a képzési és fenntartási normatíva részeként kapták meg a könyvtári támogatást, de nem elkülönítve és összegszerűen nevesítve. A tényleges könyvtári felhasználás ezért az intézmény döntésén múlt és múlik. (120/2000)

4.3.1. Alapelvek

1. A tankönyvellátási rendszer problémájának megközelítése a *teljes felsőoktatási rendszer kontextusában* lehetséges.
2. A továbbfejlesztésben a *meglévő rendszerből kell kiindulni*, arra kell alapozni.
3. Rendszeres *piacfelmérést kell végezni*.
4. Nemzetközileg is kompatibilis *sztenderd* tankönyvekre van szükség, különösen az alapképzésben.
5. A különböző szereplők közötti *szakmai kooperáció elengedhetetlen*. (Frey, 1999)
6. Kormányzati és intézményi támogatásra egyaránt szükség van. Ennek elemei:
 - a hallgatók támogatása,
 - a hallgatók érdekeltté tétele,
 - kiadók pályáztatása,
 - szerzők érdekeltté tétele,
 - akkreditációs feltételrendszerbe illesztés,
 - oktatói követelményrendszerbe illesztés,
 - szereplők módszertani támogatása.
7. Logisztikai probléma piackonform megoldása.
8. A szerzői-jogi probléma kezelése.
9. Az elektronikus médiák szerepének növelése, módszertani, szerzői jogi, minőségi garanciáinak megoldása.

4.3.2. A felsőoktatás minősége - társadalmi és munkaerő-piaci relevancia

Az alábbiakban sorra veszem a *magyar felsőoktatás átalakításának minőségelvi átalakításával összefüggő* hazai és európai folyamatokat, összefüggéseket. Teszem ezt azért, mert a felsőoktatási tankönyvügy megújítása csak e folyamatok kontextusában és ezekkel harmonizálva lehetséges.

A Bologna folyamat keretében – Bolognától Londonig – arról állapodtak meg a résztvevő (aláíró) országok felsőoktatást képviselő vezetői, hogy közös elhatározással és elvekkkel részt vesznek és együttműködnek az európai felsőoktatás komplex modernizációs folyamatában, az Európai Felsőoktatási Térség (EFT) megteremtésében. A komplexitást nem csupán a felsőoktatás különböző, kölcsönösen összefüggő aspektusait, hanem a felsőoktatás és a szélesebb társadalom és gazdaság összefüggéseit,

kapcsolatrendszerét is jelenti. Európai szinten az európai felsőoktatási, kutatási, szociális, gazdasági és kulturális térség komplexitásáról beszélhetünk. Azt állítjuk tehát, hogy az európai térség felsorolt aspektusai kölcsönösen összefüggő rendszert alkotnak. Szükséges ezért, hogy modernizációjuk is szerves egységként, a szinergiák kihasználásával, harmonikus rendszerben történjen, mert a felsőoktatás, kutatás és fejlesztés (innováció) elé tűzött célokat is csak ekkor tudjuk elérni.

4.3.3. Melyek EFT fő célkitűzései?

- Egy *versenyképes* Európa megteremtése. Versenyképesség globálisan és valamennyi társadalmi dimenzióban.
- Szociális és demokratikus értékeken alapuló Európa fejlesztése, amely képes egyensúlyt teremteni a *méltányossági* (szociális) és a *hatékonysági* (gazdasági) elvek és szempontok között.
- A nemzeti és európai állampolgárság harmonizálása, hogy az emberek Európában gondolkodjanak, nemzetileg és helyileg cselekedjenek, élve a nemzeti, európai és globális mobilitás lehetőségével. Az embereket rá kell ébreszteni, hogy *lehetőségeik* és *felelősségük* is túlmutat mindenkori lakóhelyükön, országukon, a helyi (nemzeti) cselekvés felelőssége európai és globális is egyben.⁵⁷

Magyarország a Bologna deklaráció aláírói között van, valamennyi találkozón részt vett. Figyelembe kell ugyanakkor vennünk, hogy problémáink, eredményeink, és megoldásaink nem szakíthatók el a több mint 40 éves szocializmustól, a felhalmozott hátrányoktól.

4.3.4. Nemzeti, globális és európai kihívások

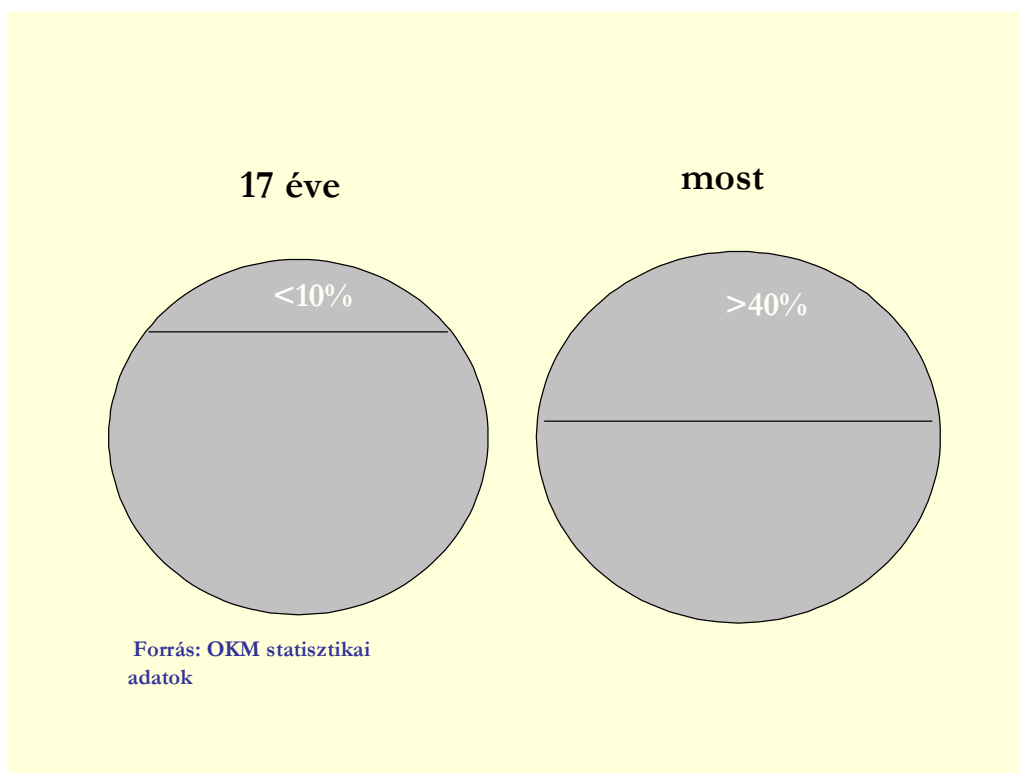
4.3.4.1. Rendszerváltás és a felsőoktatás tömegesedése Magyarországon

1990-től az elmúlt 18 év Magyarországon a felsőoktatás tekintetében is sok szempontból a felzárkózás jegyében telt. Tudnunk kell ugyanakkor, hogy hazánknak és a magyar felsőoktatásnak több képzési területen is jó híre volt Európában és a világban. A

⁵⁷ Teichler (2005) rámutat ugyanakkor arra is, hogy a mobilitás sajátos kockázatokkal is járhat, felmerül a kérdés, hogy a nemzetközi verseny éleződése nem vezet-e a kulturális értékek, különbözőségek tiszteletének, a kohézióknak az elhalványulásához.

felsőoktatási részvétel, az infrastruktúra minősége és mennyisége, a képzési szerkezet és tartalom, a képzési módszerek, az oktatói és hallgatói mobilitás egyes képzési területek és képzési ágak szakmai tartalma ugyanakkor **jelentősen elmaradtak Európa átlagától és a világ élvonalától**.

Utólag is természetesnek tekinthetjük, hogy a rendszerváltás eddig eltelt időszakában, az európai felzárkózásban a felsőoktatás tekintetében előbb a mennyiségi, majd a szerkezeti szempontok kaptak prioritást. A sok évtizedes lemaradással a felsőoktatási beiskolázásban a rendszerváltáskor úgy szembesültünk, hogy a piacgazdasági átmenet által a diplomások iránt támasztott keresletet sem az új diplomások, sem a korábban diplomát szerzettek nem tudták kielégíteni. A diplomások aránya a lakosságon belül messze elmaradt a fejlett országok átlagától. Értelemszerű ennek fényében, hogy a felsőoktatás nyitása, a beiskolázási arányok drasztikus növelése az átmenet kulcskérdésévé és elsőrangú prioritássá vált. Az 4. és 5. sz. ábrák jól szemléltetik ezt a hatalmas mennyiségi fordulatot.

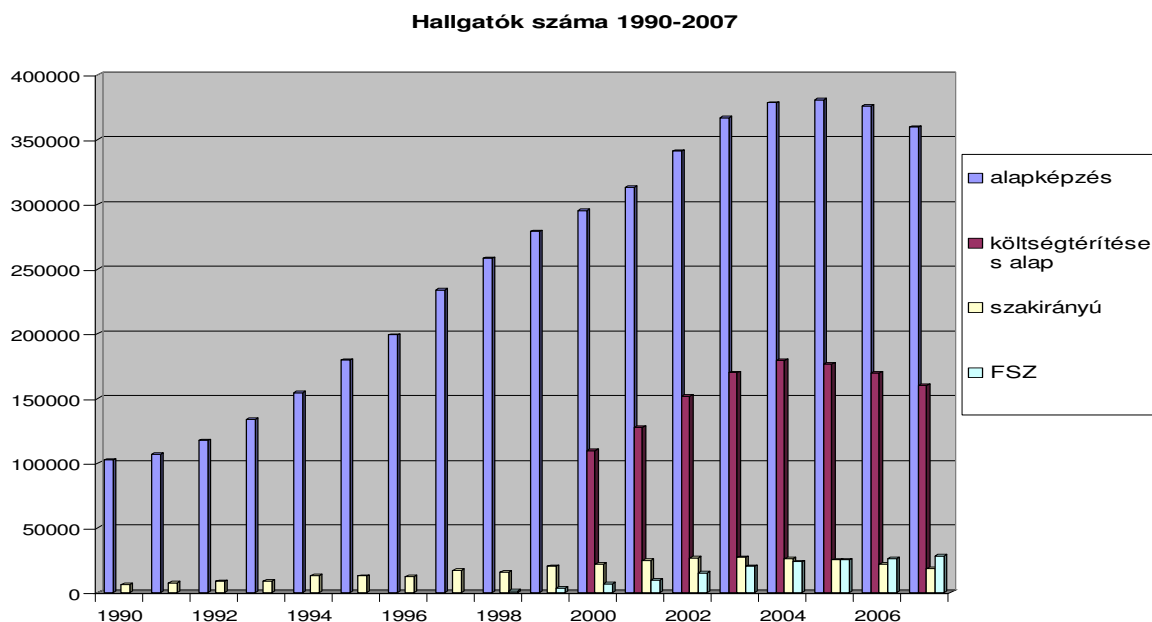

4. ábra: Felsőoktatási felvételi arány a releváns korosztályhoz viszonyítva

A felsőoktatásban tanuló diákok száma az elmúlt 17 évben több mint *megnégyszereződött*. Ha megvizsgáljuk a bekerülés feltételeit, akkor bekerülési és finanszírozási oldalról egyaránt egy sajátos, *duális rendszert* érhetünk tetten. Bár a felvételi szelekció alapvetően a középiskolai és egy ideig a felvételi vizsgán nyújtott teljesítményen alapult, a rendszerváltás után 10 évvel explicit módon is megjelent az úgynevezett *költségtérítéses hallgató*, a felvételnél pedig az *államilag finanszírozott és költségtérítéses ponthatár*. Költségtérítésesként azok a felvételizők juthattak be, akik az adott intézményben és szakon nem érték el a korlátozott számú államilag finanszírozott képzési helyre megállapított felvételi ponthatárt, de elérték a minden felvételizőre megállapított bekerülési minimum ponthatárt. Mondhatjuk tehát, hogy a felsőoktatási szelekció duális jellegűvé vált, a *teljesítményen és a fizetőképességen* alapult és alapul jelenleg is. A rendszer eredménye, hogy a felsőoktatásban ma – nagyjából fele-fele arányban – jelen van e két hallgató típus, annak összes – szakmai, motivációs, pedagógiai, méltányossági stb. – következményével. Hrubos és szerzőtársai egyenesen arra hívják fel a figyelmet, hogy „Ez a körülmény azzal a nyilvánvaló veszéllyel fenyeget, hogy az egyetemek belemennek a hallgatói létszám (főleg a költségtérítéses létszám) mértéktelen növelésébe, amiből egyenesen következik a túlzásfoltosság, és az oktatás színvonalának esése. (Hrubos et al. 2003, 64. p.) Talán a legfontosabb ellentmondás, hogy – bár az eltérő státusú hallgatók teljesítménye később eltérően alakulhatott és alakult is a felvételi teljesítményükhöz képest – az államilag finanszírozott és a költségtérítéses hallgatói státus között nem volt érdemi átjárás. A tömegképzés kihívást jelent a finanszírozás korábbi rendszerével szemben. A legfontosabb megoldandó problémák a támogatott és költségtérítéses hallgatói státus viszonyán túl: kik és milyen mértékben viseljük a felsőoktatás költségeit, milyen mértékben és elemeiben legyen normatív az állami támogatás, hogyan viszonyuljon egymáshoz a hatékonysági és teljesítményelv, továbbá hogyan lehet a finanszírozással a minőségi teljesítményre ösztönözni. E kérdések melyekkel többek között Polónyi (1996, 2002, 2004 illetve Polónyi-Tímár 2006) foglalkozott, számos tekintetben a tankönyvellátási rendszerre is vonatkoztathatók.

Az 5. sz. ábra jól szemlélteti a látványos fejlődést és hallgatók összetételét részben finanszírozás szerint, kiegészítve a rövid ciklusú felsőfokú szakképzés és a szakirányú továbbképzés adataival. A *felsőfokú szakképzési programok* először 1998-ban indultak,

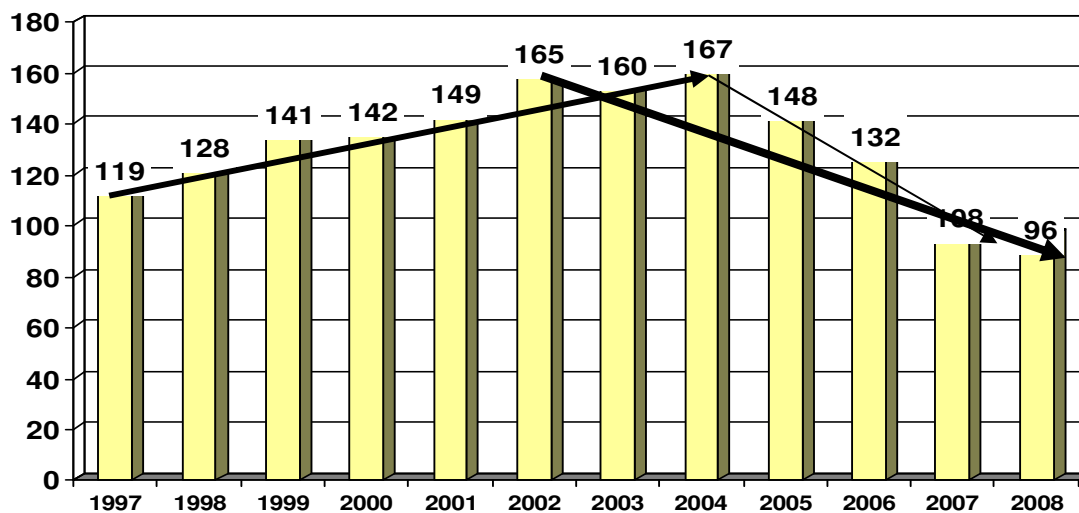
már a tömegesedésre is egyfajta diverzifikációs válaszul. A képzés szimbolikusan is kifejezte a felsőoktatás funkciójának változását, az akadémiai képzéstől a munkaerő-piaci vezérelte szakképzés felé történő elmozdulást. A *szakirányú továbbképzést* sajátos, felsőoktatási felnőttképzésként értelmezhetjük. (Veres, 2004) A korábban diplomát szerzetteknek kínál munkaerő-piaci esélyeket javító speciálisabb szakmai képzést.

5. ábra: Hallgatók száma 1990-2007
 Forrás: OKM adatok, saját szerkesztés

A fenti ábra is azt sugallja, hogy mára *elértük, sőt meghaladtuk a mennyiségi fejlődés csúcspontját*. A bekerülési arányt tekintve sikeres volt a felzárkózás. A diplomások lakosságon belüli arányát tekintve természetesen még éveket vesz igénybe a felzárkózás.

Meg kell jegyezni, hogy az abszolút létszámban látható fordulatot elsősorban az erősen *negatív demográfiai folyamatok* determinálják. Még ha tartjuk is a releváns korosztályhoz viszonyított felvételi arányt, a felvett hallgatók számának csökkenie kell. Az alábbi ábra azt mutatja, hogy ha eltekintünk az érettségi alapján történő felvétel, illetve az emelt szintű érettségi bevezetésének hatásaitól, a jelentkezők számának csökkenő trendje már tulajdonképpen 2002. óta, tehát hat éve tart.

6. ábra: A felsőoktatásba jelentkezők száma (1000 fő)

Forrás: OKM statisztikai adatok, saját szerkesztés

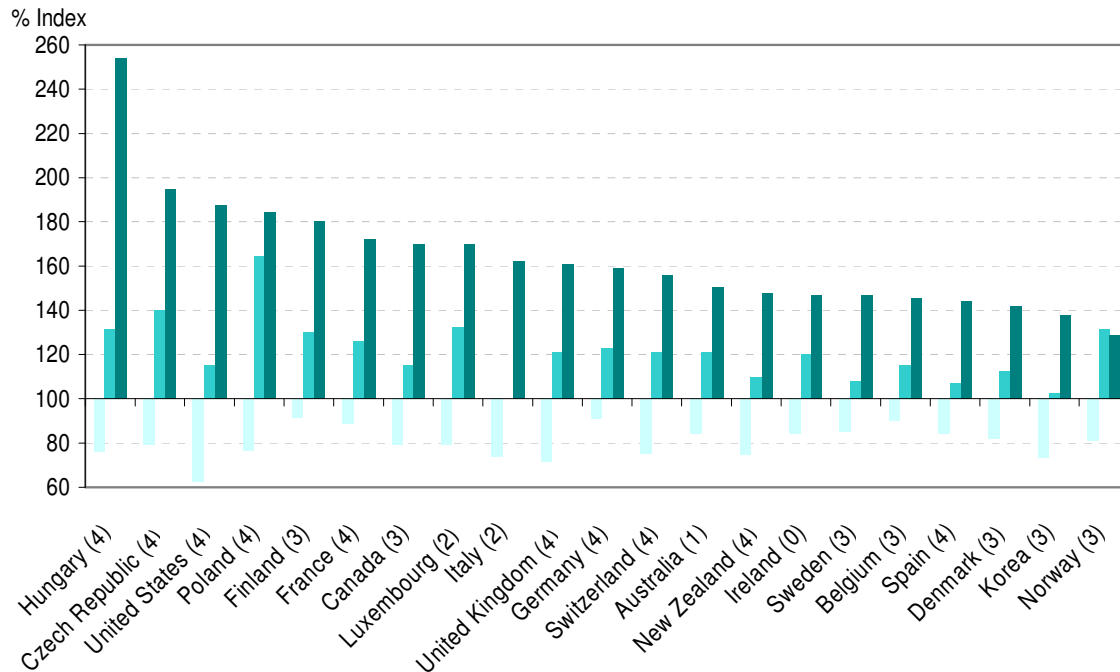
A több mint másfél évtizedig tartó mennyiségi fejlődés következménye az is, hogy a **diplomások munkaerő-piaci helyzete is megváltozott**. A frissen végzettek egy éven belüli **munkanélküliségi rátája** emelkedni kezdett. Ezzel együtt megnőtt az átlagos munkahely keresési idő. A bemutatott tendenciákra a magyar oktatáspolitikának csak egy válasza lehetett. A növekedésről a **minőségre**, a beiskolázás és kibocsátás **szakmai szerkezetére**, a képzés konkrét szakmai **tartalmára**, a tanítási és tanulási **módszerekre**, a társadalmi és gazdasági **kapcsolatok erősítésére**, a **rugalmasságra** kellett a hangsúlyt helyezni. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy európai összevetésben a tömegesedés nem idézett elő rendkívüli munkaerő-piaci helyzetet. A diplomások – beleértve a friss diplomásokat is – munkanélkülisége még mindig kedvezőbb bármely más munkavállalói csoportnál, beleértve az elérhető jövedelmet is. (Galasi, 2002) Figyelembe véve ugyanakkor, hogy ma már nagyjából minden második pályakezdő a felsőoktatásból kerül ki, a munkaadók fokozottan érdekeltek a felsőoktatás kibocsátásának szerkezetében és minőségében. (Györgyi, 2007) A munkaadói szervezetek egyre gyakrabban fogalmaznak meg kritikai észrevételeket a pályakezdő diplomások felkészültségéről, kompetenciáik hiányosságairól. A tankönyvellátást, a tananyagok tartalmát is érintő dilemma, hogy a felsőoktatás milyen mértékben próbáljon rövidebb távon igazodni a munkaerő-piaci igényekhez (speciálisabb képzés) vagy a rugalmasságot, konvertálhatóságot helyezze előtérbe (általánosabb, alapozó képzés). (Vámos, 2000)

A vázolt feladatrendszer alapvető kormányzati és intézményi szemléletváltást igényel. Mindeközben nem lehet figyelmen kívül hagyni a magyar társadalomban megfigyelhető rendkívül erős ***diploma centrikusságot***, amit a nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő ***képzettségi prémium*** igencsak alátámaszt. A 7. ábra mutatja, hogy nincs még egy ország a bemutatottak között, amely akárcsak hasonló mértékben díjazná a diplomát a középfokú végzettséghez viszonyítva.

**Foglalkoztatásból származó viszonylagos jövedelem (2004)
A képzés szintje szerint a 25-64 éves korosztályban (középfokú végzettség = 100)**

- Alsó középfok
- Felsőoktatás B-típus
- Felsőoktatás A-típus + haladó kutatási program

Férfiak

7. ábra: Foglalkoztatásból származó viszonylagos jövedelem (2004)

Forrás: OECD INES

Most vegyük sorra azokat a kihívásokat, amelyekkel a minőségi és szerkezeti átalakulás során szembesülnünk kell.

4.3.4.2. Rendkívül erős regionális és globális piaci verseny

Az EFT egyben egy *regionális felsőoktatási versenytérként* is értelmezhető. A magyar felsőoktatási rendszernek és az egyes felsőoktatási intézményeknek állnia kell ezt regionális és egyre inkább globális versenyt. Mit is jelent – többek között – a felsőoktatási intézmények versenye?

- Verseny az *emberi és fizikai erőforrásokért* (oktatók, kutatók, egyéb személyzet, pénz, épületek, berendezések stb.), mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt.

- Verseny a *diákokért*, lehetőség szerint a legjobbakért is.
- Verseny a – legjobb – *munkahelyekért*, a munkaadók versenye a *legjobb diákokért*.
- Verseny a *minőségi programok, tananyagok, tankönyvek*, taneszközök, módszerek terén.
- Verseny a működési *hatékonyság* tekintetében.

A felsőoktatási intézmények a versenyben, mint *szolgáltatók* vesznek részt. Szolgáltatásaiknak és inputjuknak is *ára* van. Az árak függenek a *minőségtől* is. A jó minőséghez szükséges minőségi inputokat (erőforrásokat) csak akkor tudják finanszírozni az intézmények, ha szolgáltatásaikat is minőségként ismerik el és ennek megfelelően magasabb áron, finanszírozzák a “vevők”.

Nem feledkezhetünk el a *diákok, az oktatók, a kutatók* valamint a *munkaadók* közötti versenyről sem. A versenyben tartósan nyerő pozíciót csak *nyerő stratégia* eredményezhet, ami csak *minőség- illetve minőségfejlesztési stratégia* lehet, amelyet minden szereplőnek értelmeznie kell a saját kompetencia szintjén, ki kell dolgoznia és meg kell valósítania.

4.3.4.3. A hazai, a regionális és a globális piac folyamatos és gyors változása

A minőségstratégia szorosan kötődik az életen át tartó tanulás stratégiájához. A munkaerő-kínálat oldaláról ez a változásokhoz való folyamatos és időben történő alkalmazkodást jelenti *formális, informális és nonformális* tanulás által. A minőségstratégia ezért csak jövőorientált stratégia lehet. A stratégia csak akkor lehet sikeres, ha a felsőoktatásban érdekelt szereplők kooperálnak is egymással, stratégiáikat tehát egyeztetik. (Frey, 1999) A tanulás és a munka hagyományos viszonyrendszerét (“átmenet a tanulásból a munka világába”) felváltja a “dualitás”, a munka és tanulás *párhuzamossága*, folyamatos kölcsönhatása. Szervezeti oldalról ez a párhuzamosság mindenképp előtti a felsőoktatási intézmények és a munkaadók folyamatos és stratégiai együttműködését jelenti. Ez biztosíthatja az EU-ban is egyre gyakrabban hangsúlyozott foglalkoztathatóság (*employability*) növelését, a biztonságot a rugalmasság révén (*flexicurity*). A felsőoktatási intézmények új missziója, hogy piacorientáltan, és rugalmasan szolgálják ezt a társadalmi szükségletet. Az EU Lisszaboni Programja már e szemlélet jegyében határozza meg az oktatás és ezen belül a felsőoktatás társadalmi szerepét.

4.3.4.4. Az ICT forradalma

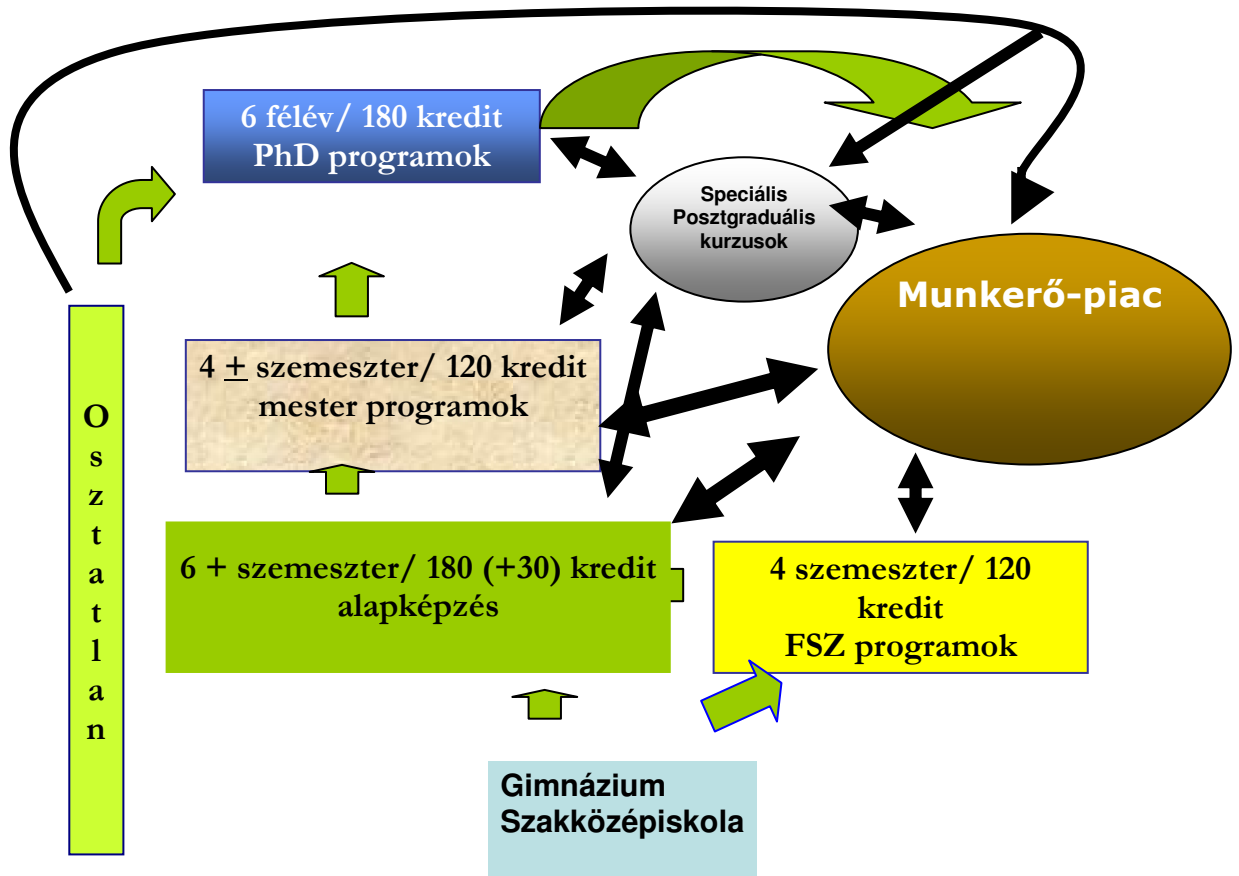
Az ICT **új technikai alapokra** helyezi a társadalmat, a gazdaságot és a felsőoktatást egyaránt. Az ICT következményei közé tartozik – többek között - a felsőoktatási szolgáltatások termelékenység, hatékonysági valamint tartalmi és strukturális **változási potenciáljának növekedése**. Éppen e technológia gyorsítja fel a felsőoktatási piac globális integrációját és fokozza a globális versenyt.

Az ICT lehetővé teszi a szolgáltatási színvonal javítását, egyben **szélesebb hozzáférést** is ahhoz. Ugyanakkor kockázatokat is hordoz éppen a minőség tekintetében, ami a minőségbiztosítás és ellenőrzés korábbinál **szofisztikáltabb** módszereit igényli.

4.3.4.5. A Bologna-folyamat és következményei

Az un. Bologna-folyamat **komplex**: regionális, szerkezeti, tartalmi és intézményi megközelítése az európai felsőoktatás modernizációjának. Az elv és cél az EFT megteremtése. Ez **minőségi versenyt és mobilitást**, a kooperációt segítő kompatibilis képzési szerkezetet, intézményeket, képzési tartalmat és módszereket igényel. Az európai régió globális versenyképessége szorosan összefügg a szolgáltatások, az oktatók, kutatók és az erőforrások mobilitásával. Az Európai Kreditátviteli Rendszer (European Credit Transfer System - ECTS), az európai minőségbiztosítás, a kiegyensúlyozott finanszírozási feltételek, az áttekinthető és egységes szerkezet, a tartalmi és módszertani megújulás szorosan kapcsolódnak a versenyképességhez. A 8. sz. ábra jól szemlélteti, hogyan segíti az új képzési szerkezet a tanulás és a munka világának dualitását és összekapcsolását. A felsőoktatási képzési rendszer számos belépési és kilépési pontjának egyike sem jelent zsákutcát. Valamennyi kilépési pont esetén a munkaerő-piac és a további tanulmányok közötti választás lehetősége áll fenn. A képzési rendszer egyes színjeiről kilépéskor és azt megelőzően is horizontális és vertikális mozgás (mobilitás) és a korábbi tanulmányok (legalábbis elvi) beszámítási lehetősége adott. A rendszer a munkavégzés és a tanulás párhuzamosságát is biztosítja. A struktúra elvi rugalmasságának gyakorlati működési számos feltételtől függ. Ennek egy eleme a tananyagok és tankönyvek kompatibilitása.

Többciklusú felsőoktatás

8. ábra: A többciklusú felsőoktatási rendszer szerkezete

4.3.4.6. A többciklusú képzés eltérő tankönyvigényei

A többciklusú képzési rendszer egyik funkciója a *hallgatói és munkavállalói mobilitás*, az életen át tartó tanulás segítése. A mobilitás ma értelemszerűen nemzetközi mobilitást is jelent. Az élet át tartó tanulás szakmai és gazdasági értelemben is kikényszeríti a korábbi tanulmányok, korábban megszerzett ismeretek és kompetenciák beszámítását. E két követelmény következményekkel jár a tankönyvellátási rendszerre is. A horizontális és vertikális mobilitás az ismeretek és kompetenciák tekintetében is építkezést jelent. Ez pedig csak akkor lehet sikeres, ha megvan az *ismeretek és kompetenciák kompatibilitása*. E kompatibilitás tekintetében fontos szerepet játszanak a hagyományos és új e-learninges tananyagok. A magasabb képzési szinten mást és másképp kell „adni”, ugyanakkor az előző szinten kell a hatékony ismeret elsajátítást megalapozni. A felsőoktatás különböző szintjein használt tankönyveknek ezért „tudniuk kell egymásról”. A felsőfokú szakképzésből maximum 60 kredit beszámítható az alapképzésbe. (200/2000, 3. § (3) bekezdés) Az alapképzési szakok egy-egy mester szakba teljesen mértékben beszámíthatók. Ez az

ismeretek és kompetenciák tartalma felől való megközelítés. A magasabb szint tehát ráépül: kiegészít, elmélyt, szélesebb, összetettebb kontextusba helyez. Ilyen megközelítésben beszélhetünk egy adott tantárgy – FSZ, alapképzési, mester, Ph.D – ***tankönyv-szakkönyv családjáról***.

A különböző szintek kompatibilis tankönyveinek-szakkönyveinek van ugyanakkor egy ***didaktikai megközelítése*** is. Értelemszerűen nemcsak mást, de másképp is kell tanulnia egy felsőfokú szakképzésben és egy mesterképzésben részt vevő hallgatónak. Csak példászerűen mutatom meg, hogy milyen eltérések lehetnek a különböző képzési szintek adekvát tankönyvei között.

Az alapképzés tankönyveivel kapcsolatos néhány szempont:

- didaktikai szempontok –motiváció, gyakorlás, tanulásvezérlés – kiemelt jelentősége,
 - tömegképzés
 - valódi tankönyvek kellene,
 - didaktikai megközelítés is: magyarázat, szemléltetés, gyakorlás,
 - kevésbé avuló ismeretek, készségek, kompetenciák fontossága,
- országos és nemzetközi relevancia – sztenderdizáció indokolt,
- munkaerő-piaci relevancia is fontos,
 - készség és kompetencia alapú képzés,
 - ismeretek alárendelése a kialakítandó kompetenciának,
 - tanulásvezérlés, gyakoroltatás.

A mesterképzés tankönyveivel kapcsolatos néhány szempont:

- szakkönyv és egyéb irodalom ill. forrás fontos szerepet játszik,
- adott intézmény oktatóinak speciális kiegészítő – részben módszertani – anyagi fontosak lehetnek,
 - tankönyv/szakkönyv/segédkönyv versenyeszköz is lehet,
- idegen – angol – nyelvű irodalom akár domináns lehet,
- európai kompatibilitás is fontos.

4.3.5. Mit jelent a minőség a felsőoktatásban?

Ha a felsőoktatás minőségéről beszélünk, nem gondolhatunk csak a felsőoktatási intézmények minőségére. A minőség egy ***komplex jelenség és fogalom***, amit különböző

szinteken, személyi, szervezeti és intézményi szempontból is értelmezni kell. Így beszélhetünk egy nemzeti (szabályozási, finanszírozási stb.) rendszer, egy felsőoktatási intézmény, egy kar, tanszék, az egyes szereplők és az erőforrások minőségéről. Ezek egymással természetesen szorosan összefüggnek. A Bologna-folyamat arra is ráirányította a figyelmet, hogy a felsőoktatási rendszer regionális szinten is értelmezhető, beszélhetünk tehát egy régió (például EFT) felsőoktatásának minőségéről is.

4.3.5.1. Rendszerszint – a rendszer minősége

A *rendszerszint* a felsőoktatásban ma elsősorban *nemzeti* szintet jelent. A nemzeti rendszer minőségének alapja a *felsőoktatás nemzeti jogi keretrendszere*. A jogrendszernek a minőség szempontjából különösen fontos eleme például: a szervezeti rendszer, a tulajdoni rendszer és a kapcsolódó fenntartói jogok és kötelezettségek, a finanszírozási rendszer, a kormányzati (irányítás, menedzsment) rendszer, minőségbiztosítási rendszer, felvételi rendszer, az intézmény és program akkreditáció rendszere. A felsorolt elemek nagymértékben determinálják a rendszer átláthatóságát, hatékonyságát, rugalmasságát, társadalmi és munkaerő-piaci relevanciáját.

4.3.5.2. Felsőoktatási intézményi szint – a szervezet minősége

A felsőoktatási intézmények a nemzeti szint részeként működnek, értelemszerűen a nemzeti szint determinációs keretei között. A kihívás ebben az értelemben az, hogyan tudják maximálisan *kihasználni* a nemzeti keretek által nyújtott *potenciális lehetőségeket*.

Az intézményi működés minősége a versenyképesség szintjével mérhető, mely az alábbiakat jelenti:

- hatékony *döntéshozatali* szerkezet és minőség menedzsment,
- *vonzerő* a legjobb tanárok, kutatók és diákok felé,
- magas szintű *forrásvonzó* képesség,
- költséghatékony, szakmailag jól fókuszált *allokációs* mechanizmus,
- a szolgáltatási szerkezet, tartalom és módszerek *rugalmas* változtatása,
- hatékony nemzeti és nemzetközi *marketing*,
- A legjobb hazai és nemzetközi partnerek vonzása, *tartós szakmai kooperációk*.

4.3.6. Minőségelvű intézmények és szervezetek rendszer szinten

2006-tól minden felsőoktatási intézmény mellett un. *Gazdasági Tanácsot (GT)* kell létesíteni. A bizottságba részben az intézmény, részben az oktatási miniszter delegál tagokat. A tagok egy része külső, a gazdasági életben is aktív szereplő. Bár az eredeti elképzelések szerint a GT stratégiai döntéshozatali jogosultsággal is rendelkezett volna, az Alkotmánybíróság kétszeri visszautasítása után ma “csak” javaslattevő, véleményező funkciója van a szenátus felé, továbbá részleges munkáltatói jogokat gyakorol a rektor felett.

Az új többciklusú képzési rendszer szakjainak meghatározásába és a programok kidolgozásába a korábbinál nagyobb, de még mindig nem elégséges mértékben bevonták a gazdaság szereplőit is. Az új programok kompetencia alapúak, az intézmények felé a *sztenderd kimeneti kompetencia* követelményeket rendeletben határozzák meg. Az intézmények saját képzési programjukban határozzák meg a kompetenciák kifejlesztésének módját. (Falus, 2006)

A 2006-tól elindított *új felvételi rendszer* – az akkrediált intézményi kapacitás és a képzési területenként meghatározott államilag támogatott létszám keretei között – a jelentkezőket teljesítménye és preferencia sorrendje szerint osztja el az intézmények között. Minél magasabb a jelentkező középiskola teljesítménye, annál nagyobb eséllyel jut be az első helyen pályázott intézménybe. A pontozási rendszer többlet ponttal díjaz bizonyos többlet teljesítményeket (nyelvvizsga, korábbi szakképzési tanulmányok, emelt szintű érettségi stb.). E rendszer növeli a legjobb pályázók és intézmények találkozási esélyét. A képzési területek létszám arányait a kormány a munkaerő-piaci visszajelzések és a jelentkezési arányok figyelembe vételével határozza meg.

A képző intézmények és a gazdálkodó szervezetek kapcsolatának fejlesztését szolgálja az un. *szakképzési hozzájárulás intézménye*, amelyet 2001. óta a felsőoktatási intézmények is igénybe vehetnek. Ez ma már mintegy 6 milliárdos hozzájárulás a gyakorlati képzés fejlesztéséhez (tárgyi eszközfejlesztés, munkaerő-piaci képzés, szakmai gyakorlat).

A felsőoktatási intézményeknek kötelező jelleggel *karrier tanácsadást* kell működtetniük, végzős *hallgatóik pályáját követniük* kell, az eredményekről a kormányzat és a nyilvánosság felé adatokat kell szolgáltatniuk.

Minden felsőoktatási intézménynek *minőségbiztosítási illetve minőségfejlesztési* rendszert kell működtetnie, melyhez a kormányzati minőségpolitika ad keretet. A törvény által meghatározott *oktatói követelményrendszer* alapján valamennyi intézménynek meg kell határozni saját konkrét és részletes követelményrendszerét.

2007-től az állam, mint fenntartó *3 éves finanszírozási szerződést* köt az állami felsőoktatási intézményekkel. A szerződés jogi lehetőséget kínál arra, hogy az állam és az intézmények a mennyiségi és minőségi célokat (indikátorokat) egyeztessék, a finanszírozás közvetlenebb kapcsolatba kerüljön a kitűzött fejlesztési célok elérésével. A szerződések megalapozottsága és minősége, a betartás és betartatás szigorúsága döntően meghatározza az új rendszer hatékonyságát. Az indikátorok között szerepelhetnek a tankönyvellátás és a tankönyvírás színvonalával kapcsolatos mutatók is.

A felsőoktatás minőségelvű megközelítése, a minőségnek európai, sőt globális térben történő értelmezése nem hagyhatja érintetlenül a *felsőoktatás tankönyvellátási rendszerét* sem. Ebben az esetben e rendszer minőségéről és kompatibilitásáról kell beszélnünk. A felsőoktatási tankönyvellátási rendszer minősége többek között az alábbiakat jelenti:

- szakmai tartalmak nemzetközi kompatibilitása,
- nemzetközi kínálat hozzáférhetősége,
- hazai szerzők nemzetközi versenyképessége,
- hazai kiadók és terjesztők nemzetközi versenyképessége,
- hazai és nemzetközi minőségi kínálat hozzáférhetősége az oktatók és hallgató számára egyaránt,
- a fenti célokat szolgáló hazai jogi szabályozási és finanszírozási rendszer megteremtése.

A továbbiakban a fentiek szellemében vizsgálom meg a hazai fejlesztés lehetséges irányait.

5. A JÖVŐ KIHÍVÁSAI ÉS VÁLASZOK A FELSŐOKTATÁS ÚJ KÉPZÉSI SZERKEZETÉVEL ÖSSZHANGBAN

A felsőoktatás tankönyvellátási rendszerét az információs társadalom, vagy *Drucker* (1998) megközelítésével a következő információs forradalom nyújtotta lehetőségek és követelmények figyelembe vételével kell kialakítani. Messzemenően tekintettel kell lenni arra, hogy az új ICT nem egyszerűen új technikai lehetőségeket, hanem a szereplők teljesen új viszonyát jelentheti más szereplőkhöz, a tágabb rendszerekhez, végső soron a globális rendszerhez és intézményekhez. Az eszközök használatának meghatározó célja kell, hogy legyen, az érték- és jóléletteremtés.

5.1. A legfontosabb kihívások

A képzés szakmai tartalma és a kimeneti kompetenciák szempontjából elengedhetetlen, hogy megváltoztassuk a *tantervfejlesztés hagyományos, akadémikus* logikáját. Az érdekeltek, a gazdaság szereplőinek bevonásával szakmailag felkészült és képzett tantervfejlesztők bevonásával *kari szinten* kell a programokat és a tanterveket fejleszteni. A karoknak – a kimeneti kompetenciákból kiindulva - mintegy *megrendelői* szerepben, a tanszékeknek és az oktatóknak, pedig a megrendeléstől és a megrendelőtől függő *szolgáltató* szerepben kell részt venniük a folyamatban.

A képzést a jelenleginél sokkal inkább gyakorlati alapra kell helyezni, a tanításról a tanulásra és pedagógiailag a *tanulás menedzselésére* helyezve a hangsúlyt. Az aktív, tanulás alapú tömegképzés magas és más *pedagógiai, módszertani követelményeket* támaszt az oktatókkal szemben, amelyekre őket fel kell készíteni. A külföldi *részképzés*, a külső *szakmai gyakorlat* a képzés szerves részét kell, hogy képezze. A kompetencia alapú, tanulás központú felsőoktatás mérési és számonkérési rendszerét is adekvát módon kell megváltoztatni. A hangsúlyt a lexikális jellegű, szemeszter végi számonkérésről, a *folyamatos feladat megoldásra*, annak értékelésére kell helyezni.

Talán a legnagyobb és részben strukturális jellegű kihívás, a felsőoktatási intézmények vezetésének, *menedzsmentjének modernizálása*. A vezetésnek két feladat egyidejű megoldására kell alkalmasnak lennie. Az egyik a *gazdasági*, a másik a *szakmai* értelemben vett *hatékonyság*. A fentebb kifejtettek értelmében ezt hatékony minőség menedzsmentnek is nevezhetjük, ami versenyképességet jelent a *költséghatékonyság* és

szakmai hatékonyság (a képzési igények gyors, rugalmas kiszolgálása) értelmében. E feladatot a szakmai és gazdasági kérdések ésszerű elválasztásával és menedzselésével, a menedzsment funkciónak megfelelő vezető kiválasztással, a vezetők képzésével, gazdálkodási kérdésekben az **egyszemélyi felelősség** érvényesítésével lehet elérni. A testületek döntéshozói szerepét csökkenteni, tanácsadói és ellenőrzői szerepét pedig erősíteni kell. A menedzsment struktúra ilyen irányú átalakítása természetesen a jelenlegi GT-k szerkezetét és funkcióját sem hagyná érintetlenül. Az állami intézmények vonatkozásában egy ilyen szerkezeti változás az állam, mint tulajdonos és fenntartó szerepének újragondolását (*Lukács- Semjén, 1988*) is szükségessé teszi, nem kezelvén tabuként az állami tulajdont és nagyobb súlyt helyezve az állam megrendelő, szabályozó, finanszírozó és ellenőrző szerepére.

A magyar felsőoktatás 2006. szeptember 1-jével – néhány kivétellel – általánosan bevezette, a Bologna rendszerű, többciklusú képzést. (289/2005) Ez Magyarországon a teljes felsőoktatási rendszert egy időbeli és tartalmi hierarchiába szervezte. A képzés végső soron öt ciklust tartalmaz: felsőfokú szakképzést, alapképzést, mesterképzést, doktori képzést és szakirányú továbbképzést. E képzési ciklusok – jogszabályokban leírt módon – egymásra épülnek, a korábbi tanulmányok kredit értéként történő beszámítására intézményes módon kerül sor. Egy ilyen rendszer **újabb kihívást jelent a tananyagellátás számára**, amennyiben a tananyagrendszer felépítésének is követnie kell ezt hierarchiát, biztosítva a beszámíthatóságot, átláthatóságot tananyag háttérét. Fontos, európai horizontális szempont, hogy a jó minőségű standard tananyagok garantálják az ismeretek és **kompetenciák európai szintű konzisztenciáját**, kompatibilitását, a beszámítást, a mobilitás európai feltételrendszerét.

Az új, ún. Bologna képzési szerkezet csak akkor elégíti ki a felsőoktatással szemben jelentkező társadalmi szükségleteket, ha az oktatás tartalmilag és módszertanilag is megújul. A kialakítandó **Országos Képesítési Keretrendszer (OKKR)** pedig akkor biztosít hatékony formát az életen át tartó tanuláshoz, ha horizontálisan és vertikálisan is rugalmas, átjárható lesz a magyar képzési rendszer. Ennek lényege, hogy – a munkaerőpiac és az állampolgárok elvárásainak, igényeinek megfelelően – a képzés egyetlen szintje és formája sem jelent zsákutcát. A tudás építése, a tanulás folytatható, az életpálya, a foglalkozás, tanulás révén módosítható. Ugyanakkor a tanulás minden fázisa épít a korábbi életpálya és tanulmányok tapasztalataira, eredményeire.

A rugalmasság és átjárhatóság egyik feltétele, hogy a korábban szerzett kreditek, megszerzett kompetenciák beszámítása illetve figyelembe vétele az újabb tanulmányok során biztosított legyen. Ehhez – egyebek mellett – az is szükséges, hogy az egyes szinteken és szakokon folyó képzések egy bizonyos mértékig sztenderdizáltak legyenek. Ez azt jelenti, hogy a képző intézménytől és a képzés helyétől függetlenül az **azonos szintű szakmai kimenetek egy meghatározott mértékig azonos ismeret, illetve kompetencia halmazt reprezentáljanak**, illetve garantáljanak. A képzés sztenderdizálásának, a „csereszabatosságának” **fontos garanciái az írott tananyagok**, melyek – térben és időben - megfoghatóvá, összehasonlíthatóvá teszik a képzési tartalmakat, egyben garanciát is jelentenek a kimenetek tartalmi azonosságára.

A fentiek alapján – az I. Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.) eredményeire és az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) forrásaira támaszkodva – kiemelt **prioritást kell adni** az új felsőoktatási képzési szerkezet tananyag – tankönyv, jegyzet, szakirodalom – háttére kidolgozásának, beleértve az elektronikus ismerethordozókat, interaktív hozzáférési lehetőségeket is. Miként a felsőoktatás reformfolyamatában általában, a tananyagfejlesztésben is folyamatos kommunikációt kell kialakítani gazdaság (a felhasználói szféra) szereplőivel. (Veres, 2007)

Az alábbiakban részletesen kifejtem egyes javaslataim **lényegét, célját, feltételeit és kockázatait**.

5.2. Kiindulás a meglévő rendszerből

A dolgozat előző fejezeteiben bemutattam, hogy az elmúlt mintegy másfél évtizedben a felsőoktatási és tankönyvellátás rendszer lényeges változáson ment keresztül. A mai rendszer **részben a tudatos** alakítás, **részben spontán** változások következménye. Sajnálatos, hogy az utóbbi években a felsőoktatási tankönyvellátás problémája kikerült az oktatási kormányzat és a tudatos szabályozás látóköréből. Ezzel együtt is van néhány olyan eleme a rendszernek, amelyre építeni lehet egy **tudatos ösztönző, szabályozó** rendszert. Ezek közé tartozik a hallgatói támogatás, a kiadást támogató pályázati rendszer, a tankönyvkiadók közötti együttműködés, a könyvtári támogatási rendszer. Ezt azért is hangsúlyozni kell, mert bizonyos fejlemények arra utalnak, hogy a rendszer e pillérei is veszélyben vannak. Ilyen fejleménynek tekinthetjük, hogy a tankönyvellátást segítő kormányzati támogatás valamennyi – korábban a felsőoktatási törvényben szereplő

– jogszabályi garanciája megszűnt. Most az egyes – adott évi – költségvetési törvények esetlegesen – az alkufolyamat eredményeként – tartalmazzak – vagy nem tartalmazzak – tankönyv-támogatási illetve könyvtár-támogatási előirányzatot. A 2008. évi költségvetés például, egyáltalán nem tartalmaz ilyen előirányzatot.

Az NFT I. a tantervfejlesztési projektek részeként lehetővé tette a tananyagfejlesztés támogatását. A rendszer sajátos ellentmondásaként ugyanakkor nem teremtett garanciát arra nézve, hogy az elkészült anyagok a felsőoktatásban széleskörűen bevezetésre, illetve sztenderd, lektorált, piaci alapon terjesztett tankönyvként bevezetésre kerüljenek. Megállapíthatjuk, hogy – miként az más területeken is tetten érhető – a korábban megalkotott nemzeti rendszer és az EU-támogatási rendszer közötti konzisztencia megteremtése nem sikerült maradéktalanul. Az ÚMFT alapján *elinduló tartalomfejlesztés* a felsőoktatásban – tárgyunk szempontjából – akkor lesz sikeres, ha a támogatási projektek illeszkednek egy jól végiggondolt és a fentebbiekben vázolt komplex tananyagellátási rendszerhez. Nem mellette, hanem azt támogatva működnek. Hasonlóan fontos szempont, hogy a közösségi gazdálkodás, a közösségi döntési rendszer mechanizmusai a szakszerűség, átláthatóság, ellenőrizhetőség tekintetében a célszerűségi és a hatékonysági szempontoknak egyaránt megfeleljenek. (Hoós, 2002, Veres, 2006)

5.3. Rendszeres piackutatás rendszerének és feltételeinek megteremtése

Ha komolyan gondoljuk, hogy a felsőoktatás tankönyvellátása piacszerűen működik, akkor e piaci rendszernek integráns része kell, hogy legyen a *piackutatás*. Ennek keretében egyrészt meg kell állapítani, hogy

- a felsőoktatás aktuális képzési rendszerében milyen tankönyvekre van szükség a meghirdetett tantárgyakhoz,
- milyen mennyiségű és minőségű a meglévő hazai tankönyvi kínálat,
- milyen külföldi tankönyvkínálat jöhet számításba.

Egy ilyen piacmonitorozás számos kérdést és problémát vet fel. Először is, hogy *ki végezze*, illetve végeztesse. A piackutatás gyakorlata szerint természetesen és piackonform módon itt is piackutató cégek kérhetők fel. A másik alapvető kérdés, hogy kinek van szüksége ezekre az információkra, tehát kinek kell megbíznia a piackutatókat. E látszólag egyszerű kérdésre nem is olyan egyszerű a válasz és ez a dolgot eddigi részeiből is kiderül. A tankönyvellátásért közvetlenül felelős oktatók (tanszékvezetők)

nyilvánvalóan érdekeltek egy ilyen felmérésben, azonban helyzetüknél fogva reálisan nem várható, hogy ők legyenek a felmérések közvetlen megrendelői. Ők egyébként is kettős pozícióban vannak. Egyrészt maguk is keresletet generálnak, másrészt szükségük van kínálati információkra.

A piackutatás szempontjából **legtisztább helyzetben a kiadók vannak**, hiszen ők valódi piaci szereplők. Nekik ismerniük kellene a kínálati és keresleti helyzetet egyaránt. Javaslatunk tehát az lehet, hogy a kiadóknak (szervezetüknek) kellene ilyen piackutatásokat megrendelniük, például képzési területekhez, képzési ágakhoz, szakokhoz kapcsolódóan. Ezért a piackutatás oldaláról is megerősítem azt a javaslatomat, hogy a kiadók közötti együttműködés, a közös érdek alapján javíthatná a piacfeltárást. Egy jól működő – a kiadók és terjesztők által fenntartott – logisztikai rendszer folyamatos visszajelzést adhat az igényekről is. Egy ilyen együttműködésbe intézményesen be kellene vonni a szakmailag legrelevánsabb tanszékeket és azok vezetőit, meghatározó oktatóit. (Packendorf, 1993) Az oktatási kormányzat generálhatja egy ilyen – rendszeres – tevékenység elindulását például alkalmas projekttel az ÚMFT keretében.

5.4. Nemzetközileg is kompatibilis, sztenderd tankönyvek szükségessége

Áttekintve a jelenlegi felsőoktatási gyakorlatot, kétféle törekvést érhetünk tetten. Az egyik az **országosan, sőt nemzetközileg is releváns tankönyvekben** gondolkodik. Ebben az esetben vagy már piacon lévő és széles körben elfogadott tankönyvet használnak egy adott intézményben, vagy amennyiben ilyen nincs, széles körű használat igényével fognak új tankönyv kidolgozásához. A széles körű használat és a sztenderdizáció eleve feltételezi a piaci alapú tankönyvellátást, hiszen csak egy piaci kiadói, terjesztői és információs rendszer tudja biztosítani a megfelelő piackutatást, marketinget, és egy olyan logisztikai rendszert, amely képes gazdaságosan eljuttatni a tankönyvet valamennyi érdekelt szereplőhöz.

A másik szemlélet illetve gyakorlat a „tankönyvet” az **intézmények közötti verseny eszközének** tekinti. Ebből kiindulva arra törekszik, hogy egy adott intézmény lehetőleg saját – saját oktatók által írott – tankönyvvel (sok esetben jegyzettel) rendelkezzen. Az ilyen jellegű tankönyvek általában nem piaci alapon születnek és jutnak el a felhasználóhoz. Tükrözik egy intézmény korlátozott szellemi kapacitását, korlátozzák a diák választási lehetőségét, eleve **kizárják a piaci alapon is versenyképes kiadást**.

Miért teszem le voksomat a minél szélesebb körben használt tankönyvek mellett, ami persze nem zárja ki, hogy párhuzamosan versengő tankönyvek is jelen legyenek a piacon? Ez szorosan összefügg a felsőoktatás rendszerének európai (lásd Bologna-folyamat) sőt világszintű egységesülésével. A többciklusú, az egyes ciklusok egymásra épülésére alapozott felsőoktatási rendszer a hallgatói és munkavállalói mobilitást szolgálja. A mobilitás alapvető feltétele, hogy a korábbi tanulmányokat – további tanulmányok és munkavállalás céljából egyaránt – nemzetközileg is elismerjék. Az elismerés egyik fontos pillére a képzést folytató intézmény elismerése, amely elsősorban a minőség szempontjából jelent garanciát.

A másik a képzés tartalmának, a megszerzett ismereteknek, szakmai és személyes **kompetenciáknak az elismerése**. Ebből a szempontból van különös jelentősége a tankönyvek és minden más dokumentált ismerethordozónak. A tankönyvek jelentik az ellenőrizhetőségét és garanciáját annak, hogy egy adott szakon és képzési szinten adott tantárgyból vagy ismeretkörből milyen tudás várható el a hallgatótól, illetve a diplomástól. A **tankönyvek tartalma és minősége tehát feltétele és bizonyítéka is a képzés minőségének**.

Felmerül a kérdés, hogy milyen körülmények hatására változik meg az intézmények magatartása és mozdul el a hagyományos jegyzetcentrikus és belterjes gondolkodástól egy szélesebb, nemzetközi horizontú gondolkodás felé. A változást az érdekeltség oldaláról várhatjuk. Nincs olyan nemzetközi tapasztalatunk, hogy a célt a bürokratikus koordináció (Kornai, 1983) keretében, valamifajta állami kényszerrel kellene, vagy lehetne elérni. Az érdekeltség legfontosabb eleme a hallgatókért – és különösen a legjobb hallgatókért – kibontakozó felsőoktatási verseny. **A hallgatók vonzása jelentős mértékben az intézmény által nyújtott szolgáltatás minőségétől függ**. E szolgáltatás minőségének visszajelzése a munkaadók valamint – továbbtanulás esetén – a hallgatót fogadó más – egyre gyakrabban külföldi - felsőoktatási intézménytől érkezik. Amennyiben az intézmény képzési gyakorlata – beleértve az oktatott tananyagot is – veszélyezteti a hallgató továbbtanulását, illetve munkavállalását, az anyagilag is hátrányosan hat az adott felsőoktatási intézményre. Ebből vezethető le, hogy a felsőoktatási intézmény objektíve érdekelt a piacon található legjobb tankönyv használatában. Egy ilyen jellegű érdekeltség erőteljes nemzetközi keresletet gerjeszt a széles körben használt, kiváló minőségű sztenderd tankönyvek iránt. Ez viszont olyan

piacméretet eredményez, amely a versenyző piaci kiadókat a tankönyvpiacra vonzza. Kialakulhat tehát **a kiadók nemzetközi versenye a legjobb szerzőkért és legjobb intézményekért**, amelyek a tankönyvet használják és ezzel mintegy referenciát is jelentenek a tankönyvek számára. A magyar (nyelvű) piac viszonylag kis mérete miatt is figyelembe kell venni a határon túli magyar felsőoktatást, mint potenciális piaci szegmenst, az ehhez kapcsolódó határon átnyúló együttműködést. (Gidai, 1997)

A nemzetközileg használt, sztenderd tankönyvek elterjedése tekintetében Magyarországon – furcsa mód, de a korábbi gyakorlat által determináltan („útfüggőség”) **a főiskolák a konzervatívabbak**. Az ő esetükben figyelhető meg gyakrabban, hogy „minden áron” saját anyagok belső és piactól elzárt előállítására törekednek. Ez a duális rendszer terméke, amikor a főiskola mintegy befejezett képzést nyújtott, tehát nem működött egy másik (a krediteket beszámító) felsőoktatási intézmény általi kihívás és követelményrendszer. Ma a főiskolák az egységes többciklusú rendszer részei, azonos képzési szinten azonos követelményeknek kell megfelelniük, a magasabb képzési szint és munkaadói oldalról egyaránt. Hozzá kell ehhez tenni, hogy mindez nemzetközi szinten érvényes. A főiskoláknak ma az egyetemekkel folytatott versenyben is helyt kell állniuk. Éppen a 2007. évi felvételi eljárás mutatta meg, hogy a **főiskolák** a többciklusú rendszerben – a hallgatói választás felszabadításával – **jelentős versenyhátrányba kerültek**, és sürgősen lépéseket kell tenniük ennek leküzdésére. Ennek fontos – bár nem a legfontosabb eleme – a sztenderd tankönyvek használata.

A nemzetközi sztenderdizáció egyik akadálya volt Magyarországon az **oktatók és hallgatók nyelvtudása**. Megállapíthatjuk, hogy bár jelentős előrelépés történt e tekintetben, de a helyzet korántsem kielégítő. Az általános és szakmai nyelvtudási szint növekedése lehetővé és szükségessé is teszi a nemzetközileg használt kiváló könyvek szélesebb körű hazai elterjedését. Ez lényegesen előmozdíthatja, ha egyre több területen (szakon és tantárgyból) hirdetnek meg idegen nyelvű kurzusokat, amelyen egy angol nyelvű tankönyv közvetlenül is felhasználható. Talán az sem túlzott merészség azt állítani, hogy **magyar szerzők és kiadók is megcélozhatják a nemzetközi piacot**. Ez szakmailag kiváló, didaktikailag újszerű és korszerű és természetesen angol nyelvű tankönyvekkel lehetséges.

5.5. Szakmai kooperáció szükségége

Vizsgált témánk szempontjából szakmai kooperáción a tankönyvek szerzői, illetve a potenciális tankönyvszerzők közötti kooperációt értem. Egy ilyen együttműködés szükségessége szorosan kötődik a sztenderdizációhoz. (Packendorf, 1993) Aligha vitatható, hogy az oktatók és kutatók közötti verseny egyik fontos terepe a tankönyvek és szakkönyvek írása illetve publikálása. A tiszta piaci versenytől azt várjuk, hogy egyensúlyi helyzetet teremtsen, egyben a tankönyvek a legkiválóbb szerzők tollából jelenjenek meg. Ezt a versenyt ugyanakkor számos tényező korlátozza. A legfontosabb a felsőoktatási intézmények autonómiája és ennek keretében – a mai gyakorlat szerint – az egyes tantárgyak *tantárgy felelőseinek (esetenként az egyes oktatóknak) a kizárólagos joga* a vizsgaanyagként használt tankönyv meghatározása.

Az előző fejezetben már utaltunk arra, hogy *az intézményi versenynek felül kell írnia*, korlátoznia kell, az egyéni oktatói szabadságban rejlő kockázatot. Egy olyan intézményi vezetésnek, amely a felsőoktatási intézmény hosszú távú érdekeit (fennmaradását, növekedését) tartja szem előtt, az egyes - esetleg megalapozatlan – oktatói ambíciókkal szemben, tankönyvben is a lehető legjobb minőséget kell támogatnia. Ez olyan ösztönző rendszer működtetését feltételezi, amelyben az oktatók keresik az együttműködés lehetőségét más intézmények oktatóival. Számos fejlett ország tapasztalata arra mutat, hogy a nemzetközi együttműködés (szerzői kollektíva) kiemelkedő szakmai és piaci sikert hozhat. (Packendorf, 1993) Mint azt korábbi fejezetekben bemutattam, már a múltban is volt arra példa, hogy – legalábbis nemzeti szinten – egy-egy tárgy oktatói (tanszékei, az illetékes karok) között megegyezés született arról, hogy kik és milyen tematikával írják az adott tantárgyhoz tartozó tankönyvet. Ez számos esetben szerzői kollektíva összeállításához vezetett. Szerencsés esetben a *felsőoktatási intézmények önkormányzata, együttműködése* működtethetne olyan szervezeti formákat, fórumokat, amelyek a tankönyvekkel kapcsolatos koordinációs szerepet tölthetnek be.

Amennyiben ez nem működik, a *kiadók vállalják* – illetve kénytelenek vállalni – a feladatot, hogy egyrészt megtalálják a legalkalmasabb szerzőket, másrészt a szerzőt majd a tankönyvet elfogadtassák más kiadókkal, intézményekkel és karokkal is. A legjelentősebb – a felsőoktatásban érdekelt - magyar tankönyv- és szakkönyvkiadók ezt a gyakorlatot követik, változó és összességében nem kielégítő sikerrel.

A kétféle koordinációs forma kombinációja is működőképes és van is rá számos példa, amikor a tantárgy meghatározó oktatói, mint szerzői kör és a kiadó közötti kialakul egy tartós együttműködés. Minden ilyen rendszerrel kapcsolatban tudnunk kell ugyanakkor, hogy magában hordja a megmerevedés, a monopolizálódás veszélyét. A tankönyvellátás rendszerének ezért nyitottnak kell lennie, hogy tantárgyi szinten sem szerző, szerzői kollektíva sem egy kiadó *ne monopolizálhassa* azt. Ebben ismételtlen csak meghatározó szerepe van a felsőoktatási intézmények vezetésének, amelyek első helyen kell, hogy preferálják az intézmény hosszú távú érdekeit, amely közvetlenül a hallgatók érdekeivel korrelál. Olyan intézményi szabályozást kell működtetni, amely az oktatókat ezen érdekek szolgálatában teszi érdekeltté.

5.6. Kormányzati támogatás, közreműködés szükségessége

A rendszerváltás óta a felsőoktatás tankönyvellátása alapvetően piaci rendszerű. A korábbi fejezetekben bemutattuk, hogy ugyanakkor a piaci rendszer lényeges állami támogatási elemekkel egészül ki (kiadók támogatása, hallgatók támogatása, könyvtárak támogatása).

Felmerül a kérdés, hogy *a jövőben szükség van-e állami támogatásra*, indokolt-e a jelenlegi támogatási formák és mértékek fenntartása, vagy ezen változtatni kell. Növeljük, vagy csökkentjük a jelenlegi támogatási mértéket. A kérdés megválaszolásához azt kell megvizsgáljunk, hogy képes-e pusztán piaci tankönyvellátási rendszer a felsőoktatási intézmények illetve a hallgatók igényeit kielégíteni. Amint azt a fentiekben már bemutattuk, a magyar nyelvű tankönyvpiac mérete kicsi, ezért a tantárgyak egy részénél – a piac kis mérete miatt – eleve nem várható a piaci alapú kínálat megjelenése. Mindaddig tehát, amíg egy adott tantárgy esetében magyar nyelvű tankönyvben gondolkodunk, érdemben felmerül valamilyen formájú és mértékű állami támogatás – beleértve az intézményi támogatást is – szükségessége.

Az állam szerepének vizsgálatakor hivatkozhatunk *Friedmannak* (1955) az állam oktatási szerepéről írt tanulmányára. Egyet érthetünk elvi megközelítésével, miszerint a felsőoktatásban az állam szerepe messze kisebb lehet, mint a közoktatásban. Amennyiben az állam támogatja a felsőoktatást, az lehetőleg ne sértse a versenysemlegességet, az intézmények szintjén meghatározott közösségi célokkal legyen alátámasztható. A

támogatás elsősorban a diákokat és ne az intézményeket célozza meg. Elfogadva ezt az elvi megközelítést hangsúlyozni kell, hogy a magyar felsőoktatási rendszer – ezen belül a tankönyvellátási rendszer – átalakításának átmeneti időszakában az államra sajátos és többlet szerep is hárul, hiszen egy új, működő piaci rendszert kell kialakítania. Hoós (2002) a közösségi döntési rendszerről írt könyvében részletesen kifejti, hogy – éppen a piaci kudarcok miatt – a közösségi döntéseknek fontos és megkerülhetetlen szerepe van egy gazdasági rendszer hatékony működésében. A kérdés tehát nem a közösségi döntések léte és fontossága, hanem e döntési rendszerek hatékonysága. Fontos szempont a szemléletváltás is a közösségi szolgáltatásokban, ami mindenekelőtt a fogyasztócentrikusságot, az állampolgárok szolgálatát jelenti. Ennek egyik feltétele, hogy a közösségi szolgáltatások üzleti formát öltsenek. (Hőgye, 1994)

A felsőoktatás tankönyvellátása tekintetében a közösségi (állami) döntéseket és a fenti szempontokat megkerülhetlennek tartom. Az alábbiakban sorra vesszük az állami támogatási formákat Magyarországon és meghatározzuk, hogy melyeknek és milyen mértékben és módon valamint mely okból való fenntartása indokolt.

5.6.1. A hallgató tankönyv vásárlásának támogatása

Azt már fentebb megállapítottam, hogy a *hallgató támogatása a leginkább piackonform támogatási forma.* Amennyiben azt szeretnénk, hogy a hallgatók minél szélesebb köre saját tankönyvvel rendelkezzen, amely megfelelő színvonalú és szakkönyvként való megőrzésre is érdemes, akkor indokolt a hallgatói támogatási rendszer fenntartása.

Máig nem megoldott dilemma ugyanakkor, hogy a hallgató teljesen szabad felhasználású támogatást kapjon, vagy „címkézett” forrást, amelyet csak a meghatározott támogatási célra használhat fel. Amennyiben a hallgató teljesen szabad felhasználású támogatást kap, indokolatlan azt az általános támogatási rendszertől elkülöníteni, hiszen úgyis a hallgató dönt arról, hogy mire fogja használni. Amennyiben tehát a fenntartandó rendszerrel egyidejűleg kívánjuk a hallgatók tankönyv vásárlását (birtoklását és használatát), valamint a magyar nyelvű tankönyvi piacot (ezzel a magyar szerzőket és kiadókat is) támogatni, akkor *garantálnunk is kell, hogy a támogatási összeg a célnak megfelelően kerüljön felhasználásra.* Ennek egyik lehetséges módja (tan)könyvásárlási

utalvány⁵⁸, a másik pedig az elektronikus chipkártya⁵⁹ igénybe vétele. Ilyen jellegű rendszer működtetését az a tény is alátámaszthatja, hogy rendkívüli módon elterjedt a tankönyvek és egyéb tananyagok illegális másolása és terjesztése. Amennyiben a tankönyvi kínálattal szemben egy lényeges súlyú és kötött keresleti elem megjelenne, ez érdemben szoríthatná vissza a tankönyvekkel kapcsolatos illegális tevékenységet.

Ma a hallgató különböző jogcímeiken jut közösségi támogatáshoz (szociális ösztöndíj, tanulmányi ösztöndíj, önkormányzati – lényegében szociális – ösztöndíj, köztársasági ösztöndíj stb.). Megfontolásra ajánlható, hogy a nem teljesítményalapú, hanem szociális jellegű juttatások rovására az évek óta alig emelkedő tankönyvi támogatás megemelkedjen és közelítsen ahhoz az értékhez, amely ténylegesen szükséges a tankönyvek megvásárlásához. Ezzel azt is elősegítenénk, hogy a szociálisan rászorulóknak esélyeit a teljesítmény alapú juttatások megszerzésére emeljük.

5.6.2. A tankönyvek írásának támogatása, a szerzők érdekeltté tétele

A magyar rendszer 1990. után komoly súlyt helyezett a tankönyvek megírásának támogatására. Ez azonban olyan módon történt, hogy megírás és a kiadás támogatása nem vált el egymástól. Konkrétan, a megírás támogatásának feltétele volt, hogy az adott tankönyvet egy kiadó felvállalja, azt kiadja és gondoskodik annak terjesztéséről és meghatározott ideig a piacon tartásáról is. Ezzel azt kívánták elérni, hogy a szerzők a tankönyveket ne az „asztalfióknak” írják.

A magyar szerzők tankönyvírását a jövőben is támogatni kell. Ez indokolt a piac kis mérete, a publikációs tevékenység erősítése, a tananyagfejlesztéshez kapcsolódó kutatás ösztönzése, a nemzetközi tankönyv piacon való megjelenés elősegítése, a magas színvonalú, sztenderd tankönyv kínálat biztosítása érdekében.

A támogatási rendszert olyan formában javaslom továbbfejleszteni, hogy egyrészt *csak a kiadók által felvállalt kéziratok* támogatására kerülhessen sor. A támogatásért tehát a kiadónak kelljen folyamodnia, és neki kelljen megindokolnia a szerző és a mű támogatásának megalapozottságát. Egyéb, korábban érintett szempontok érvényesítése a

⁵⁸ Ma már számos, kötött felhasználású utalvány: étkezési, ajándék, könyv, üdülési stb. mutatja, hogy ezek a formák polgárjogot nyernek és képesek meghatározott jövedelmeket meghatározott tárgyú keresletté generálni.

⁵⁹ Adott a technikai lehetősége a diákigazolvány ilyen irányú továbbfejlesztésének.

pályázati preferenciákkal lehetséges. Így például előnyben részesíthetők a szerzői közösségek, az adott tantárgy vezető oktatói által felvállalt szerzők és/vagy kéziratok. ***A támogatást valamiképpen össze lehet, illetve kell kapcsolni a tankönyv későbbi piaci sikereivel.*** A szerzők anyagi érdekeltségének (a megíráshoz nyújtott állami támogatáson túl) kötődnie kell a piaci sikerhez is. Ezért garantálni kell, hogy a szerzők az eladott példányok után juttatást (royalti) kapjanak. Külön kiemelt támogatást szükséges biztosítani az idegen nyelven, vagy idegen nyelven is megírt kéziratokhoz. A támogatási rendszernek fontos eleme lehet a tankönyvszerzők korábbi sikereinek elismerése, a korábban sikeres tankönyvszerzők preferálása. Vigyázni kell ugyanakkor, hogy ennek mértéke és formája ne teremtsen monopolhelyzetet, ne akadályozza új szerzők piacra lépését. Az agrár tankönyvkiadásban alkalmazott kiadói, szerzői, művi nívódíj a teljes felsőoktatásra is alkalmazható.

5.6.3. A tankönyvek kiadásának támogatása

A fentiekből már kiderült, hogy a tankönyvek kiadóinak támogatását szükségesnek tartom, de csak közvetett módon. Ennek lényege, hogy a fentebb kifejtettek szerint ***a támogatás a tankönyvek szerzőit illetné*** közvetlenül. A kiadónak ez annyiban jelentene támogatást, hogy a kézirattal kapcsolatos kiadásai a szerzők állami támogatásával csökkennének. A kiadóra tehát az ezen felüli költségek hárulnának. Ez a jövőben is azt a kihívást teremti a támogatási rendszerrel szemben, hogy konkrét szabályokkal (szerződéssel) kell a támogatónak (államnak) garantálnia, hogy az állami támogatással összefüggő költségmegtakarításon miként osztozkodjanak a szereplők. Milyen mértékben érvényesüljön ez az árban segítve ezzel a hallgatók tankönyv vásárlását, és esetleg milyen mértékben segítse a kiadó tőkeképzését. Erre feltehetően nem lehet általános szabályt alkotni, hanem az egyes kiadványok piaci helyzetétől, a piac méretétől függően lehet meghatározni (és ennek megfelelő szerződést kötni).

Amint arra fentebb már utaltam, ma két párhuzamos támogatási rendszer működik. Az egyik az éves költségvetés keretében esetenként biztosított és igen változó állami tankönyvkiadási támogatás. A másik az ÚMFT keretében működtetett tananyag-fejlesztési támogatás. ***A kettő összekapcsolását*** javaslom, az ennek megfelelő szabályozás kidolgozásával. Ha az ÚMFT keretében hozzáférhető források felhasználásával valóban kiadásra és piaci terjesztésre is kerülő könyvek kerülnek kiadásra, akkor a magyar szerzőktől származó tankönyvkínálat ugrásszerűen javítható. Ez

két okból is nagyon indokolt lenne. A korábbi évek esetenként valóban nagyvonalú támogatási rendszere révén létrejött színes tankönyvkínálat hamarosan kikopik a piacról (elavul). Ezzel párhuzamosan, a többciklusú képzési rendszer bevezetésével nem tűr halasztást a rendszernek megfelelő felsőoktatási tankönyvkínálat kialakítása, illetve biztosítása.

Ismételten hangsúlyoznom kell, hogy a támogatási rendszernek lényeges eleme kell legyen, a **legsikeresebb külföldi tankönyvek preferálása**. Ezért magyar szerzők könyvének támogatása akkor indokolt, ha nincs a piacon a hazai igényeknek is megfelelő tankönyvkínálat, vagy reális esély van arra, hogy a magyar szerzőktől versenyképes mű születik. A pályázati anyagoknak erre konkrétan ki kell térniük.

Külföldi mű esetén értelemszerűen **magyar fordítás** kapcsán jön szóba a kiadás támogatása. Javaslatom szerint ebben az esetben is közvetett kiadói finanszírozás indokolt, tehát a támogatásnak közvetlenül a fordítót kell céloznia.

5.6.4. Szerzők érdekeltté tétele

Amennyiben versenyképes magyar tankönyvkiadást szeretnénk, a **felsőoktatás legjobb szakembereit kell megnyerni** az ügynek. A fentebbiekben már foglalkoztunk azzal, hogy milyen motivációk „vihetnek arra” ma egy oktatót, hogy tankönyvírásra „vetemedjék”. E motivációk mentén indulhatunk el, fogalmazhatjuk meg javaslatainkat.

Az intézményi elemzés itt is abból indulhat ki, hogy a mindenkori szabályozásból lehet megérteni a szereplők motivációt. (Frey, 1999) Ezt az összefüggést konkretizálhatjuk a tankönyvek potenciális szerzőire. A tankönyvszerzőket befolyásoló szabályokat az oktatási rendszer minden szintjén értelmezni kell. Vegyük ezeket sorra.

Kormányzati szinten semmiképpen nem javasolható, hogy kormányzat bármiféle közvetlen beavatkozással gyakoroljon hatást a tankönyvírásra és tankönyvek szerzőinek kiválasztására. Ezen a szinten közvetett ösztönzők, leginkább a fentebb már kifejtett pályázati rendszerrel tehetjük anyagilag is érdekeltté a szerzőket. Ezért ebből a szempontból is **szükséges egy szakmai alapon működő pályázati rendszer** működtetése. Egy szakmailag független pályázati rendszerben a kormányzat felelőssége, hogy – a felsőoktatási szervezetek, különösen a Magyar Rektori Konferencia (MRK)

közreműködésével – biztosítsa a pályázat magas színvonalú szakmai feltételrendszerét, illetve az elfogulatlanságot garantáló pályázati rendet. A pályázati rendszerhez kapcsolódhat egy *nívódíj rendszer*, amely a legsikeresebb tankönyvszerzőknek társadalmi erkölcsi és lehetőleg kiemelkedő anyagi elismerést is biztosíthat.

Az eddigiekben, a felsőoktatási - intézményi és szakmai – autonómiára hivatkozva a felsőoktatás elhárított minden, a tankönyvekre vonatkozó jogi jellegű és direkt szabályozást. Érdemben meg kell ugyanakkor fontolni, hogy a tankönyvszerzéssel kapcsolatban nem kellene-e néhány *kormányzati keretszabályt* megalkotni. Egy ilyen lehetséges szabályozás elemei lehetnének például:

- csak független lektor(ok) által lektorált tankönyv részesülhet közpénzből támogatásban⁶⁰,
- csak független lektor(ok) által lektorált tankönyv viselheti a tankönyv feliratot és részesülhet kormányzati nívódíjban,
- a felsőoktatási nívódíj odaítélésekor szempont legyen a felsőoktatási intézmény oktatóinak tankönyvírói és fordítói (honosítói) tevékenysége,
- a szakmailag független lektor(ok) által lektorált tankönyv a tudományos minősítés szempontjából értékelt publikációnak számítsaon,
- az oktatói előmenetelben kiemelt szerepet kell kapnia a tankönyvírói tevékenységnek.

A magyar nyelvű tankönyvírás érdekében sokat tehetnek az oktatási és tudományos élet szervezetei, az MRK, MFAB a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) és más, a felsőoktatáshoz kötődő szakmai szervezetek, például szakmai kamarák, a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK), az MKKE Ft.

Az MRK valamint a HÖÖK partner lehet a felsőoktatási tankönyvi nívódíj rendszerének működtetésében. Az MFAB a felsőoktatási intézmények, illetve az *egyedli szakok indításának akkreditálása*, az *egyetemi tanári pályázatok elbírálása* során kiemelt figyelmet fordíthat az oktatók tankönyv szerzői tevékenységére, az általuk szerzett tankönyvek intézményen belüli és kívüli, oktatói és hallgatói elismerésére.

Az MTA saját elismerési rendszerében kiemelt szerepet adhat – elsősorban a mester és doktori képzés tekintetében – a szakkönyv „minőségű” illetve rangú tankönyveknek.

⁶⁰ Pályázatoknál például, előnyben lehetne részesíteni a külföldi szakmai lektor által is támogatott kiadványt.

Az egyes felsőoktatási intézmények is sokat tehetnek a tankönyvszerzés elismeréséért. Célszerű az intézményi tankönyvellátási felelősség érvényesítése érdekében *komplex és konzisztens szabályozást* megalkotni, amely az alábbi szempontokra, illetve területekre terjedhet ki.

- Az oktatói teljesítmény értékelésében kiemelt szerepet kaphat az intézményen belül és kívül elismert tankönyvek írása, szerkesztése, lektorálása.
- Az oktatói követelményrendszerben a docensi és tanári kategóriában ugyancsak szerepet kaphat, a tankönyvírói, szerkesztői, lektori tevékenység.
- Az intézmény maga is működtethet nívódíj, vagy más elismerési rendszert.

A felsőoktatási intézmény belső szervezeti tagolódásának megfelelően az egyes karok és tanszékek is sokat tehetnek és saját ösztönzési, elismerési rendszert működtethetnek.

A fenti javaslatok nehezen értelmezhetők a tankönyvekre vonatkozó *információs rendszer működtetése* nélkül. Ez a rendszer – sok egyéb mellett, melyre a fentiekben már kitértünk – rendszeresen gyűjtené a tankönyvek használóinak – oktatóknak és hallgatóknak – a véleményét. Ehhez tudni kellene, hogy az egyes tankönyveket milyen széles körben használják, ehhez mérten reprezentatív minták alapján lehetne felmérni – szakszerű kérdőívek alapján – a felhasználók véleményét. Egy ilyen – független – értékelési rendszerben fontos szerepet játszhatna a HÖÖK valamint az MKKE FT is.

A tankönyvírással kapcsolatban kifejtettek abból indulnak ki, hogy a tankönyvek szakmai és didaktikai színvonalának, az adott képzési szinten és képzési területen adekvát jellegének a képzés minősége, a képzési kimenet értékelése, a képzés összehasonlíthatósága, a korábbi tanulmányok beszámítása szempontjából megkerülhetetlen szerepe van.

5.6.5. Szereplők szakmai, módszertani támogatása

A felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének egyik legnagyobb gyengéje, hogy a szereplők jelenleg nem kapják meg a szükséges szakmai-módszertani segítséget, miközben szerepük hatékony és szakmailag színvonalas ellátására nem kellően felkészültek.

Áttekintve a felsőoktatás eddigi tankönyv- és jegyzetírási gyakorlatát megállapíthatjuk, hogy a rendkívül egyenetlen szakmai színvonal mellett a felsőoktatás tankönyvei módszertani-didaktikai szempontból igen nagy számban, rendkívül alacsony színvonalúak. Ebben szerepet játszik a kiadók engedékenysége, esetenként felkészületlensége mellett a felsőoktatási tankönyvek akadémikus szerzőinél a módszertani felkészültség hiányossága is. Javasolható ezért, hogy a potenciális *tankönyvszerzők számára kurzusok induljanak*, amelyek során a tankönyvírás módszertani követelményeivel és fogásaival megismerkedhetnek. Az általános, bármikor hozzáférhető kurzusok mellett célszerű a konkrét *tankönyvírói munka megkezdése előtt* is módszertani felkészítést biztosítani. E területen elsősorban az MKKE-nek, valamint az egyes kiadóknak a lehetőségét és felelősségét kell hangsúlyozni.

A többciklusú képzési rendszer bevezetése kapcsán megfigyelhető, hogy egyes kiadók már felismerték az új alapképzésekhez szükséges tankönyvek megírása kapcsán a tankönyvek egyforma formai és tartalmi arculatának, egységes tartalmi és didaktikai szempontok érvényesítésének szükségességét, beleértve a független szakmai bírálatot.⁶¹

5.6.6. Komplex logisztikai probléma piackonform megoldása⁶²

A tankönyvellátással kapcsolatos logisztikai probléma komplexitásába beletartozik az egyes érdekelt szereplők tájékoztatása, tehát az információs rendszer (beleértve a piackutatást is), a készletek gazdaságos tárolása, a kereslet közvetlen – készlet nélküli – kielégítésének rendszere, a tankönyvek gazdaságos eljuttatása a fogyasztókhoz.

Mint fentebb láttuk, a komplex logisztikai rendszer ma minden tekintetben elmarad az optimális működéstől.

5.6.6.1. Az információs rendszer

Az információs rendszer tekintetében javasolható, hogy a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete Felsőoktatási Tagozatának keretében – együttműködve más

⁶¹ A BCE AULA Kiadója egységes módszertani útmutatót adott ki valamennyi alapképzési tankönyvhöz (8. sz. melléklet).

⁶² A Komplex logisztikai rendszer szükségességét az MKKE FT is felismerte és néhány kiadó megtette az első lépéseket (5. sz. melléklet).

felsőoktatási szervezetekkel – ***létre kell hozni a felsőoktatási tankönyvek egységes információs rendszerét.*** Ez nem az információk tekintetében centralizált rendszert jelentene, hanem egy olyan elektronikus egységesítést, illetve kezelési felületet, amely mindenki számára ismert módon és szerkezetben tennél lehetővé a felsőoktatási tankönyv kínálattal és kereslettel kapcsolatos információk elérését. Ez a tankönyvkiadók, terjesztők, a felsőoktatási intézmények, könyvtárak és más érdekelt szervezeti szereplők közötti megállapodáson alapulna arra vonatkozóan, hogy mely információkat tesznek hozzáférhetővé az egységes rendszerben.

5.6.6.2. Tárolás, készletezés, elosztás

Az információs rendszerrel szoros összefüggésben van a készletezés és tárolás rendszere. Miközben minden kiadó és terjesztő saját döntése és érdekeltsége alapján végezhet saját készletezést és elosztást, egyértelműen gazdaságosabbnak ítéltető egy olyan készletezési és elosztási rendszer, amely a ***különböző kiadók kínálatát, a legkorszerűbb készletezési technológiát igénybe véve koncentrálná.*** Egy ilyen rendszer levné az egyes kiadók válláról a készletezés és elosztás gondját és valószínűleg jelentős költség-megtakarítást jelentene. Cserébe a kiadók és terjesztők vállalnák azt, hogy a készletezéshez, elosztáshoz kapcsolódó esetleges versenyelőnyről lemondanának, hiszen egy egységes rendszerben a készletekről nyerhető információ, a készlet bármely eleméhez való hozzájutás kiadó- és terjesztő-semlegesen történne.

Az egységes logisztikai rendszer annál hatékonyabban működik, minél több kiadó és terjesztő csatlakozik hozzá. Felmerül a kérdés, hogy milyen szervezeti formában működhetne leghatékonyabban egy ilyen rendszer. A két legvalószínűbb társasági forma a kft és a részvénytársaság lehetne.

A ***kft elsősorban akkor jön számításba,*** ha az egyes kiadóktól és terjesztőktől független befektetők vállalkozásaként jön létre a társaság. Ebben az esetben – éppen a kiszolgált kiadók és terjesztők bizalma érdekében – kiadók és terjesztők a későbbiekben sem vennének részt a tulajdonosi körben.

A ***részvénytársasági forma például akkor preferálható,*** amikor éppen az érdekelt kiadók és terjesztők valamely csoportja hozza létre a társaságot és nyitott akár nagyszámú további kiadó és terjesztő tulajdonosi csatlakozására.

A logisztikai társaság tevékenysége a fent már jellemzett információs rendszer mellett az alábbi technikai jellegű szolgáltatásokat nyújthatja a tulajdonosok és egyéb csatlakozók számára:

- a kiadók tankönyveinek biztonságos és bármikor, gyorsan hozzáférhető bértárolása,
- a kiadók tankönyveinek beszállítása,
- tankönyvek kiszállítása a terjesztőkhöz,
- terjesztők által már megvett tankönyvek tárolása,
- kiszállítás egyedi igényekre,
- a fenti tevékenységekkel összefüggő csomagolás.

A logisztikai rendszer gazdaságos működése feltételezi:

- a fizikai bázis optimális földrajzi elhelyezését,
- a legmodernebb tárolási és mozgatási technikák, technológiák alkalmazását,
- a fizikai mozgás elektronikus rögzítését,
- integrált elektronikus rendszer működtetését.

Meg kell említeni ugyanakkor egy olyan kezdeményezést, amely a dolgozatban kifejtett elvekkel összhangban van. Hét - a felsőoktatási tankönyvkiadásban is erőteljesen érdekelt, a hazai szakkönyvpiac forgalmának jelentős részét képviselő – hazai kiadó⁶³ komplex logisztikai szolgáltatásokra **létrehozta a Szakkönyv-kereskedelmi Központ Kft-t.** (Részletes leírása a már hivatkozott 5. sz. mellékletben található.) A Kft. arra vállalkozott, hogy a szakkönyvek és tankönyvek lehető legteljesebb kínálatát juttassa el a lehető legszélesebb olvasói réteghez, hozzájárulva ezáltal az egyéni és regionális esélyegyenlőséghez a tanulás területén.

A helyzetet elemezve, a Kft. létrehozását indokolva az alapítók az alábbiakat állapították meg.

⁶³ Akadémiai Kiadó, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Osiris Kiadó, Balassi Kiadó, Medicina Kiadó, Mezőgazda Kiadó, Aréna Kiadó

- Ha az inflációt is figyelembe vesszük, a *magyar szakkönyv (beleértve a tankönyveket is) értékesítés 2001-2004 között csökkent*, csökkent a részaránya a teljes könyvértékesítésen belül is.
- A szakkönyvek címszáma növekszik, az *átlagos példányszám ugyanakkor csökken*. A hagyományos boltok fizikai kapacitása valószínűleg elérte csúcspontját. A boltok elsősorban a gyorsabb forgású könyvek tartásában és értékesítésében érdekeltek. Ez az érdekltség a kisebb példányszámú lassabb forgású szakkönyvek tartása ellen hat.
- A fenti tendencia a vidéki felsőoktatási intézmények székhelyein még erőteljesebb, mivel a piaci szegmentációra (specializációra) a piac kisebb mérete miatt kisebb a lehetőség.
- Az egyébként is kis példányszámú felsőoktatási tankönyvek az országos értékesítési rendszerben *szétszórva „elvesznek”*. A kínálat így fragmentálódik és még kevésbé találkozik a kereslettel. Egyszerre van jelen – ugyanabból a könyvből - a hiány és a felesleg, időtől és helytől függően. Ez a helyzet csak az informatikai és logisztikai háttér fejlesztésével kezelhető.
- A *hálózati logika szerint működő*, nagy piaci súllyal rendelkező könyvkereskedelmi cégek képesek a problémát saját hálózatukban kezelni.⁶⁴
- A hálózatokhoz nem tartozó *kiskereskedők szorulnak igazán* logisztikai, marketing és informatikai támogatásra.

A Központ létrehozásakor abból indultak ki, hogy a szakkönyvek és felsőoktatási tankönyvek hatékony terjesztése

- speciális informatikai és logisztikai megoldásokat igényel,
- saját értékesítési csatornák létrehozását tételezi,
- speciális termékismeretet igényel.

A fentiek alapján a Központ legfontosabb funkcióit az alábbiakban határozták meg.

- Olyan költséghatékony, közös informatikai, logisztikai és kereskedelmi rendszer működtetése, amelyet egyik kiadó sem lett volna képes önállóan működtetni, illetve finanszírozni.
- Piacilag jelentős nagykereskedelmi tevékenység folytatása.

⁶⁴ Az adatok eddig az ő esetükben is a szakkönyvek és tankönyvek háttérbe szorulását jelezték.

- Közvetlen értékesítés (cash and carry) a kiskereskedő partnerek és a magánszemélyek számára.
- Szakkönyv- és felsőoktatási tankönyvterjesztésre szakosodott, országos bolthálózat informatikai, logisztikai és marketing támogatása.

A fentiek alapján egy olyan munkamegosztási rendszer jött létre, amelyben a kiadók a *szűkebben vett kiadási tevékenységre*, a szükségletekre koncentráló, megfelelő árú szakkönyvek és tankönyvek kiadására koncentrálhatnak. A Központ leveszi vállukról a tárolás, kezelés, szállítás stb. feladatait.

A Központ tevékenységének folyamatosan fejlesztését tervezte, az alábbi területeken.

- Új logisztikai és informatikai (részben internet alapú) megoldások bevezetése a szűkebben vett logisztikában és a kereskedelemben egyaránt.
- A már létező www.szakkönyv.hu internetes portál korszerűsítése⁶⁵.
- A szolgáltatás felajánlása a Központon kívüli kiadók részére is.
- Partnerbolt hálózat bővítése.
- Egységes és összehangolt marketing tevékenység.
- Kisebb egyetemi és főiskolai kiadók fokozott bevonása, különös tekintettel értékesítési nehézségeikre
- Korszerű és hatékony informatikai, kereskedelmi és marketingszolgáltatások biztosítása, versenyképességük növelése érdekében.

Bár fentebb egy konkrét rendszert mutattam be, mégis azért került javaslataim közé, megfontolásra ajánlom és pozitív kezdeményezésnek tartom, amely összhangban van a továbbfejlesztendő piaci rendszerrel.

5.6.6.3. A szerzői-jogi és kiadói-jogi probléma kezelése

A fentebb kifejtettek alapján egy jól működő tankönyvellátási rendszer az egyes szereplők érdekeltségén alapszik. Az érdekeltség szorosan kötődik a szereplők gazdasági kalkulációjához és annak egy reális kockázatot tartalmazó kiszámíthatóságához. Ezt a

⁶⁵ Ezt a fejlesztés kiemelt területének nyilvánították. A dolgozat írása közben kaptam a hírt, hogy a kezdeményezés nehézséggel küzd, az internetes portál felsőoktatási szekciója pedig nem frissül. Ez megítélésem szerint mit sem von le a kezdeményezés elvi értékéből, ugyanakkor újabb – sajnálatos – adalék a hazai együttműködési kultúra hiányosságaihoz.

kiszámíthatóságot súlyosan veszélyezteti a *szerzői és kiadói jogok rendszeres és súlyos megsértése*, nevezetesen a tankönyvek és elektronikus tananyagok illegális másolása és terjesztése.

Néhány éve nagyszabású, számos kiadót és terjesztőt érintő, hosszabb időn át elkövetett jogsértésre derült fény. Az eset azt is jól megmutatta, hogy a hazai jogszabályi környezetben az alapos felderítés és bizonyítás majd a hatékony szankcionálás komoly akadályokba ütközik.

Mivel a dolgozatnak nem tárgya a szerzői-jogi problematika részletes és kimerítő tárgyalása, ezért az alábbiakban a probléma felsőoktatási tankönyvellátást érintő lényegi elemeit foglalom össze, a megoldási irányok felvázolásával. Ehhez felhasználom a Nemzeti Tankönyvkiadó privatizációja kapcsán a témában készült munkaanyag megállapításait is. A dokumentum a következőképpen fogalmazza meg a szerzői (vagyoni) jog lényegét: „A szerzői vagyoni jog lényege a szerző vagy a tőle kapó felhasználó azon kizárólagos joga, hogy a mű mindenféle felhasználását ellenőrizze, az egymásra épülő felhasználására engedélyt adhasson és ezért ellenértékként jogdíjhoz jusson. A szerzői jog célja egyrészt az alkotásra, innovációra való ösztönzés, másrészt a kulturális és bizonyos ipari befektetések védelme.” (*Munkaanyag*, 5. p.) A munkaanyag ugyanitt arra is felhívja a figyelmet, hogy a digitális technológiai kihívás „nemzetgazdasági jelentőségű, kulturális (műveket, műsorokat létrehozó) vállalkozásokat, befektetéseket is érint amellett, hogy döntő hatással lehet a magyar tudomány és kultúra fejlődésére.” (*Munkaanyag*, 5.p.)

A szerzői jog szempontjából mindenek előtt a *szerző és a kiadó (felhasználó) viszonyát* kell hangsúlyoznunk. A szerzői jog szabályozása, a szabályok betartatása alapvetően meghatározza a kiadó tevékenységének gazdasági-jogi környezetét. A kiadó a szerző szempontjából felhasználónak számít, aki számára többszörözési, forgalomba hozatali engedélyt ad a szerző – a szerzői jog szabályai szerint és keretein belül. A *szerzői jog sérelme tehát már a szerző-kiadó viszonyában megtörténhet*. Látni fogjuk azonban, hogy a probléma első megközelítésben alapvetően nem e két szereplő viszonyában áll fenn. A szerzőt és művének kiadóját inkább az *érdekközösség* jellemzi, és mindkettőjük érdekét sérti a szerzői jogok más szereplők részéről történő megsértése. Ezzel együtt a nagy, nemzetközi szintéren működő kiadók és a szerzők viszonyában *aszimmetria is megfigyelhető, a szerzők kiszolgáltatottságával*. A szerzők egyénileg nincsenek abban a

helyzetben, hogy művük tényleges sorsát kövessék, és így tisztában legyenek reális jogdíj igényükkel.

A szerzői jog új és változó helyzetnek megfelelő értelmezése és védelme folyamatos feladat. Ennek során a következőket kellett illetve kell a jövőben figyelembe venni a már hivatkozott munkaanyag szerint.

- Növekszik és mára tipikussá vált a munkaviszonyban és nem független szerzőként alkotott művek száma. Így indokolt, hogy a **jogdíj alanya a szerző munkaadója is lehessen.**
- A szerzői és felhasználói (például kiadói) jogok egyensúlyát biztosítandó indokolt a **szerzői vagyoni jogok elidegeníthetőségének** szélesebb körű, de jól körülhatárolt esetekben történő biztosítása.
- A szerzői vagyoni jog szabályozásánál célszerű a kiadási és terjesztési jog egységes folyamatként történő szabályozása.
- Fontos, hogy a terjesztésre vonatkozóan egyértelmű legyen a **szerző engedélyéhez kötöttség.**
- A szerzői jogi törvénynek és végrehajtási rendeletének az aktuális feltételek szerint kell egyértelmű jogi keretet és tartalmat biztosítani a szerzői jogi (felhasználási) szerződésekhez.
- A felhasználási szerződéseknel a szerző díjazásában **preferálni kell a tényleges bevételhez kötött, azzal arányos díjazást.**
- A szerző jogvédelmét szolgálja a jog kiterjesztése a sokszorozást szolgáló berendezésekre (pl. másológépek) is.

A szerzői jogvédelem elmúlt évekbeli változása különösen összefüggésben volt az elektronikus médiák terjedésével, az elektronikus hang- és képrögzítéssel, az információk elektronikus közvetítésével és (igen olcsó) többszörözésével. A jog követni próbálta az ilyen jellegű üzleti hasznosítást, kiszűrve a hasznosítás jogosulatlan formáit. Ennél ma már nagyobb horderejű probléma az állampolgári kapcsolatokon keresztül, **elektronikus formában megvalósuló formailag nem üzleti jellegű, jogosulatlan felhasználás** (ennek egyik speciális esete az ugynevezett fájlcsere). Az internet és számítógép elterjedésével a cselekmények követése és leleplezése nagyságrenddel nehezebbé vált és jelentős részben a bűnüldözés számára alig hozzáférhető privát szférában történik. Az elektronikus világban lényegileg ugyanaz történik, mint a papíralapú világban, a formaváltozás

ugyanakkor lényegi következményekkel jár, amit fentebb jellemeztem. A jogfejlődés a formaváltozással párhuzamosan a szabályozás körébe bevonja az új rögzítési, tárolási, közvetítési formákat, növeli a jogvédelem időtartamát, szigorítja a szankciókat. A felsőoktatási tananyagellátás szempontjából fontos, hogy a szerzővel közös érdekeltségű kiadók is felléphetnek büntető szankciók alkalmazása céljából.

A hivatkozott szakértői anyag szerint: „A kiadói, különösen a tankönyvkiadói tevékenység rendkívül érzékenyen reagálhat az új technikákra. Értelmesen kell meghúzni a határvonalat az információáramlás szabadsága, a technikai lehetőségek által korlátlanul látszó elektronikus mű (itt: tananyag) rögzítése, továbbítás (Sulinet) és a tankönyvekben megtestesülő, jogilag is védett kulturális értékek megőrzése között. Ha teljesen szabaddá tennék a tankönyvekhez és más oktatási segédanyagokhoz való hozzáférést valamely számítógépes hálózaton, értelmetlenné válhatna a tankönyvkiadás.⁶⁶ A digitális műtovábbítással kapcsolatban elért nemzetközi konszenzus (WIPO szerzői jogi szerződés, 1996. december) is éppenséggel kiterjesztette a kizárólagos jogokat a digitális úton való nyilvánossághoz történő közvetítésre” (*Munkaanyag*, 4.p.)

5.6.7. Az elektronikus médiák szerepének növelése

Az elektronikus médiák megjelenésével a tankönyvellátásban ugyanaz a kérdés merült fel, mint általában a könyvekkel kapcsolatban. Az elektronikus ismerethordozók és különösen az internet megjelenésével egy olyan tendenciának vagyunk-e tanúi, amelynek végén a hagyományos értelemben vett tankönyvek eltűnése várható?

Lássuk először röviden, hol tartunk most. Az úgynevezett távoktatásos rendszerben (*Kovács*, 2005) – a teljesség igénye nélkül - a következő, nem hagyományos ismerethordozók alkalmazásával találkozhatunk.

- Videókazetták, CD-k, DVD-k és pendrive-ok alkalmazása.
- Elektronikus kép- és hangmegjelenítők (televízió, magnetofon, projektor) használata.
- Internetes tartalomszolgáltatás számítógép és mobiltelefon segítségével.
- E-mailes kapcsolattartás, tartalmak e-mailes közvetítése.

⁶⁶ Ezt az ellehetetlenülést szemlélteti, hogy az Eyewitness sorozatban megjelent nagyszerű Encyclopedia of Nature interaktív multimédiás kiadványt is megjelentető és világhírű Dorling Kindersly kiadó kénytelen volt multimédiás sorozatát beszüntetni, mert az illegális másolás és terjesztés miatt veszteségesé vált.

A fenti eszközök az ismeretek tárolása és hozzáférése tekintetében a hagyományos tankönyvektől lényegesen eltérő de egymástól különböző tárolási és hozzáférési lehetőségét jelenítik meg.

A videókazetta esetében lényegében a hagyományos tankönyveknek megfelelő tartalmat szolgáltatnak, csak azt elektromágneses formában tárolják. Az ismeretek hozzáférése ennek megfelelően rugalmasabb és megjelenik a gyors, célirányos keresés lehetősége. A technika a megjelenítés révén jelentősen fokozza a szemléltetés hatékonyságát, mivel a hagyományos tankönyvnél lényegesen nagyobb méretben, igen gazdag színválasztékkal és mozgó képek megjelenítésére is alkalmas. A videókazettát ma már átmeneti formának tekinthetjük, hiszen a CD, a DVD és a pendrive mindent tud, amit egy videókazetta de ezen kívül a tárolás és a megjelenítés tekintetében lényegesen kitért a lehetőségeket. Megnőtt a tárolt anyag mennyisége, a hozzáférés és a keresés gyorsasága. A megjelenítés a számítógép segítségével történik, ami *lehetővé teszi az interaktivitást*. Ez egyben azt is eredményezte, hogy a felsorolt ismeret-, illetve adathordozók már lehetővé teszik nemcsak képi és hanginformációk kódolt tárolását, hanem bonyolult logikai műveletek (programok) rögzítését, illetve számítógéppel történő elvégzését is. Ezzel az interaktivitás, a tanár „itt és most” jelenléte helyettesítésének szinte beláthatatlan perspektívája jelent meg. A távoktatásban igazából ez jelenti az ugrópontot. A tanítás-tanulás ezen új szakaszát *e-learningnek* is nevezzük (Kovács, 2005). A folyamat nevében is benne van, hogy itt a tanuló aktivitása - a tanulás és nem a tanítás – van a középpontban. Ez azonban hangsúlyváltást jelent és semmiképpen nem jelenti a *tanári munka háttérbe szorulását*, jelentőségének csökkenését. Lényegesen változik viszont a tanári közreműködés jellege és formája. A tanár egy programozási folyamatban vesz részt, annak szakmai irányítója. A tanuló, a tanár és tananyag viszonyát talán jól szemléltethetjük egy sakkprogram segítségével, amikor a játékos már sakkozva tanul oly módon, hogy folyamatos visszajelzést kérhet és kap játékaról, lépéseiről, de maga dönt és a játéknak tétje van. A programot készítő sakkozók és programozók nincsenek jelen, de mégis az ő „elektronikus tankönyvükből” tanul a tanuló.

Nézzük most, hogy tárgyunk szempontjából melyek a lényeges különbségek a hagyományos tankönyv és az e-learning között.

1. A hagyományos tankönyvből **egyszerre egy tanuló tanulhat**. Sajátos gazdasági probléma a tankönyv példányszáma, reális kockázat a hiány, vagy a fölös raktárkészlet, ennek negatív oktatási vagy és gazdasági következményeivel.
2. Az elektronikus tananyag lényegében egy példányban áll rendelkezésre ugyanakkor a felhasználó a felhasználással lényegében **virtuálisan „sokszorozza”** azt. Amíg a hagyományos tankönyv költségeiben lényeges szerepet játszik az egyszeri tartalomfejlesztés mellett az egyes példányok (változó) anyagköltsége, addig az elektronikus tananyagnál ez lényegében elesik.
3. A hagyományos tankönyv avulásával minden már kinyomtatott példány avul, korszerűsítése „javítása” egyedi szakmai és gazdasági döntés, a **folyamatos fejlesztés nem biztosítható**.
4. Az elektronikus tananyag folyamatosan, **akár naponta javítható, korszerűsíthető**.
5. A hagyományos tankönyvvel kapcsolatban, a fentiekben vizsgált kiadó, nyomda, a fizikai logisztika (tárolás, szállítás stb) az elektronikus tananyagnál lényegében nincs vagy nagyon eltérő formában létezik.

A már hivatkozott munkaanyag a digitális technika elterjedésével előállt helyzetet a következőképpen fogalmazza meg: „A digitális technika olyan új, összetett műtípus, a multimédia létrehozását is lehetővé tette, amely az ilyen módon rögzített, írott, hangi, képi, mozgóképi művek, műrészletek százait kapcsolja egybe. A fő jellemzője a úgynevezett interaktivitás, vagyis hogy annak egyes részeit a műélvező – a számítógépes programokhoz hasonlóan – tetszőleges sorrendben, időtartamban érzékelheti, ’hívhatja le’, ezzel a műben kifejezett cselekménybe, eseményekbe való beavatkozás illúzióját is keltve” (*Munkaanyag*, 4. p.).

Legfontosabb sajátosságként vizsgáljuk meg külön a **tankönyv és az elektronikus tananyag szerzőjének helyzetét**. E tekintetben a legfontosabb, hogy a hagyományos tankönyv esetén a tankönyv szerzője egy sokszereplős (kiadó, lektor, nyomda, szerkesztő, kereskedő, logisztika stb.) játékban vesz részt. Az elektronikus tananyag esetében a szerző elvileg képes akár valamennyi szereplőt helyettesíteni. Amennyiben megfelelő programozási ismeretekre tesz szert, képes lehet a programozott anyagot elkészíteni, majd azt – akár kódolással – hozzáférhetővé tenni. A valóságban persze általában annak van realitása, hogy a multimédiás, e-learninges tananyag szakmai szerzője **programozókkal dolgozik együtt**.

Most nézzünk, hogy milyen problémák merülnek fel az elektronikus tananyag tényleges használatával kapcsolatban.

- Az oktatás normatív követelményrendszere (lásd hagyományos sztenderd tankönyvek) szükségessé teszi, hogy az elektronikus tananyag is **megfelelő szakmai kontrollnak legyen alávetve**, ezért egy adott intézmény adott hallgatói köre tekintetében „hitelesítésre”, lektorálásra és mintegy „tananyaggá minősítésre” van szükség.
- Az elektronikus tananyag elkészítését is finanszírozni kell, ezért el kell dönteni, hogy a finanszírozást a megbízó vállalja, vagy az a felhasználóra hárul. Utóbbi esetben természetesen **meg kell oldani a hozzáférés korlátozását**, ami az egyéb elektronikus médiák kapcsán már ismert problémákat (lásd fájlcsere) veti fel.⁶⁷
- Célszerű élni a folyamatos továbbfejlesztés lehetőségével, ami felveti a tananyaghoz való további hozzáférés feltételeit a szerző számára, valamint a **továbbfejlesztés lektorálását**.
- Az elektronikus tananyag adekvát felhasználása elektronikus és – lehetőleg – interaktív formában (képernyő előtt ülve) történik. Indokolt lehet ugyanakkor részben vagy egészben annak papíralapú felhasználása is. Meg kell oldani a **papír alapú kinyomtatás korlátozását**, illetve ennek esetleges terjesztésével kapcsolatos szerzői jogi problémákat.
- Az elektronikus tananyag adekvát hozzáférési formája az internet, de felmerülhet és indokolt lehet a fentebb felsorolt elektronikus ismerethordozók (CD, DVD, pendrive stb.) igénybevétele is. Ebben az esetben ugyancsak kezelni kell a lehetséges másolás és a szerzői jog problémáját.

Ma már érdemes foglalkozni a **mobilinternetezés** tananyagellátásban, tanulásban játszott szerepével. A mobiltelefon funkciói a számítógépnél szűkebbek, ugyanakkor annál „mobilabbnak” tekinthető, tehát a **tartalom hozzáférése gyakorlatilag szinte idő- és**

⁶⁷ A dolgozat írása közben hívták fel a figyelmemet egy honlapra (http://mrsoft.hu/digitan/tobb_penz.htm), amely szerzőket keres „másolásvédett digitális oktatási anyagok készítéséhez”.

helyfüggetlen. A mobiltelefon a közeljövőben elsősorban szöveg és képi tartalmak elérésére szolgál, bonyolultabb interaktív programozott tananyagok használatára nem.

Az e-mail a tanár és a diák közötti sajátos elektronikus kommunikációs eszköz. Vizsgált tárgyunkhoz úgy kapcsolódik, hogy az e-mail – nem interaktív - tananyag közvetítésére is alkalmas. Jellemző esetnek azt tekinthetjük, amikor a tanár nem teljes tananyagot (tankönyvet, oktató programot), hanem segédanyagokat juttat el hallgatókhoz.⁶⁸

⁶⁸ A BCE Összehasonlító Gazdaságtan Tanszékén 2007. őszén a nyomtatott tankönyv késedelmes megjelenése miatt például e-mailen juttattam el egyes tankönyvfejezeteket és cikkeket a hallgatóknak.

6. KÉT ESET ISMERTETÉSE: AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ GAZDASÁGTAN TANTÁRGY ÉS TANKÖNYV ÉS EGY ALAPÍTVÁNYI TÁMOGATÁSI PROGRAM AZ ÚJ, TÖBBCIKLUSÚ KÉPZÉSI RENDSZERBEN

6.1. A többciklusú képzés módszertani, tantárgyi és tankönyvi következményei

A Bologna-folyamat keretében vállalt kötelezettségnek megfelelően 2006. szeptember 1-jével Magyarországon is bevezettük az **új, többciklusú képzési szerkezetet**. (289/2005) A korábbi több mint 400 egyetemi és főiskolai alapképzési szak helyett az osztatlan⁶⁹ képzés és az új **alapképzés** szakjainak együttes száma alig több mint 100-ra csökkent. A változás lényegéhez tartozik, hogy a felsőfokú (végezettséget adó) képzésbe történő első belépés szakmai szerkezete megváltozott, a belépés diverzifikációja drasztikusan csökkent. A kilépési lehetőségek száma a **mesterképzési programok** indulásával természetesen jóval diverzifikáltabb lesz. A mesterképzésre ugyanakkor csak az alapképzésben szerzett oklevél birtokában lehet belépni. A lényeg, hogy a specializálódás jóval – legalább 3 évvel – későbbre tolódik, ami megalapozottabb, reményeink szerint a későbbi **munkavégzés szempontjából relevánsabb döntést** tesz lehetővé.

A többciklusú képzési rendszer bevezetése a magyar felsőoktatás reformfolyamatában fontos lépés, de csak a kezdet. A szerkezeti változás akkor fogja valóban szolgálni a felsőoktatás minőségének, társadalmi és munkaerő-piaci relevanciájának javulását, ha **a képzés szakmai tartalma, módszerei tekintetében** is bekövetkeznek a szükséges változások.

6.2. Képzési és kimeneti követelmények

A korábbi gyakorlatnak megfelelően, jogszabályban határozták meg az **egyes szakok képzési és kimeneti követelményeit** (KKK-it). (15/2006) Az egyes szakokra meghatározott követelmények normatív sztenderdként, kötelező jelleggel határozzák meg az egyes szakokon folyó képzési folyamat valamennyi képző intézménytől elvárt eredményeit, tehát a **kimeneti kompetenciákat**. A kompetenciák a korábbinál sokkal részletesebb és konkrétabb tartalommal, hármas szerkezetben jelennek meg a rendeletben. Tartalmazzák a végzett hallgatók elvárt **ismereteit, a gyakorlati**

⁶⁹ Néhány (jogi, orvosi stb.) képzési területen - a szakmai viták eredményeként - 2006 után is a korábbi osztatlan (egy ciklusú) formában folyik a képzés.

munkavégzéshez szükséges kompetenciákat (mit képes a végzett hallgató a gyakorlatban elvégezni, „megcsinálni”) és az eredményes munkavégzéshez szükséges *személyi kompetenciákat*. Ezt alátámasztandó a rendelet meghatározza a *tanulmányi területek arányait*, továbbá garantálja, hogy a hallgató számára a választhatóság, az intézmény számára a képzési program meghatározásához *ésszerű mértékű szabadság* álljon rendelkezésre.

Az egyes intézmények által kiadott diplomák egyenértékűsége mellett a szabályozás kitér arra is, hogy a *végzettségi szintet* is megjelenítse a kompetenciák tekintetében. Meghatározza, hogy milyen általános kompetenciákkal kell rendelkeznie valamennyi, alapképzésben, illetve mesterképzésben végzett hallgatónak. A rendeletben meghatározott általános keretek között az intézmények előtt álló legfontosabb feladat az elvárt eredményt biztosító *képzési folyamat megszervezése*. Ennek dokumentuma a *képzési program*, amelynek fő váza az egyes szakok *tanterve*, illetve az időtervet tartalmazó *órarend*. Utóbbi kettő, a kredit rendszerre alapozva, már jelentős mértékben a *hallgató önálló döntésén* is múlik

6.3. Képzési program és tantervkészítés

Vegyük sorra, hogy miben áll a *képzési program*, illetve a tantervi program készítésének újszerűsége. A korábbi, inkább *alulról építkező*, a tanszékek tantárgyi javaslatain és lobbij erején alapuló tantervkészítése helyett a *kimeneti kompetenciákból levezetett* tantervkészítésre kell áttérni. Ez a folyamat lényegesen meg fogja változtatni a kari és tanszéki kompetenciák viszonyát. Kari szinten meg kell jelennie a kimeneti kompetenciákra *alapozott tantervkészítési szaktudásnak és szakembereknek*. A *karok* mintegy *megrendelői viszonyba* kerülnek a tanszékkel szemben. Ez egyben tanszéki versenyhelyzetet is fog jelenteni, amennyiben a *tanszékek versenyeznek egymással*, hogy ki mivel tud hozzájárulni a kimeneti kompetenciák kialakításához, milyen tananyagot, tankönyveket, egyéb taneszközöket, tanítási-tanulási utakat tudnak felajánlani a kar számára az adott szakhoz.

A releváns tanszéki kínálatok, módszerek kari szinten eldöntött kombinációja a döntés után, a tanulási folyamat szervezése során a *tanszékek együttműködését is igényli*, (Packendorf 1993) hiszen a korábbi, túlzott tantárgyi önállóságot, elszigeteltséget és szétaprózottságot is meg kell szüntetni. Egy ilyen programkészítés és különösen annak

megvalósítása *nagy kihívás* a hagyományos akadémikus gyakorlatot folytató felsőoktatási intézmények számára. Megkerülhetetlenül az oktatás centrikus megközelítés helyett a *tanulási folyamatra, annak támogatására irányuló, összpontosító* folyamatszervezés előtérbe kerülése. A *tanárok* számára ez azt jelenti, hogy az akadémikus szaktudás mellett egyenrangú fontossággal bírnak a *tanulásszervezési, tanulásmenedzselési kompetenciák*. A *tanulásközpontú* képzési folyamat szükségszerűen az adott szakmához kapcsolódó *problémafelismerő és probléma-, valamint feladatmegoldó folyamat* lehet, nagyfokú hallgatói önállóság, önálló munkavégzés mellett. Ez fel fogja értékelni a tanár és a diák között közvetítő eszközrendszert, amelynek az önálló munkavégzés segítésére alkalmasnak kell lennie. Az *e-learning, az interaktív*, internetes tanulásvezérlés természetes keretté válik. E folyamatban természetesen a hagyományos papír alapú tananyagok szerepe, súlya is változik.

Az e-learning szerepének részletes vizsgálata dolgozatomnak nem tárgya⁷⁰. A továbbiakban azzal foglalkozom, hogy ha és amennyiben hagyományos, papír alapú tankönyveket is igénybe veszünk az oktatási folyamatban, milyen – az e-learning felé is mutató – változásokat látok szükségesnek. Egy konkrét tantárgy és tankönyv példáján bemutatom az önálló tanulást jobban segítő tankönyv megvalósítási lehetőségét.

6.4. Az Összehasonlító Gazdaságtan tantárgy a tudományok és a tantárgyak rendszerében⁷¹

A dolgozat tárgyának megfelelően szükségesnek tartom, hogy megvizsgáljuk egy konkrét tantárgy és a hozzá tartozó tankönyv szerepét az új képzési rendszerben. Megvizsgáljam, hogy a tantárgy és különösen a hozzá használt alaptankönyv mennyiben felel meg a korábbi részében kifejtett követelményeknek.

A BCE Összehasonlító Gazdaságtan Tanszék hosszú ideje munkálkodik azon, hogy az *Összehasonlító Gazdaságtan* tantárgy minél szélesebb körben a gazdaságtudományi képzés szerves része legyen. Ennek jegyében 2007-ben negyedik alkalommal jelentetett meg lektorált, szakkönyv színvonalú tankönyvet, most Összehasonlító Gazdaságtan címmel, az AULA Kiadó gondozásában. Az alábbiakban a tankönyv első, Rosta Miklós

⁷⁰ A dolgozat tárgya szempontjából fontos összefüggéseit a fentiekben tárgyaltam.

⁷¹ E fejezet csekély változtatással és kiegészítéssel az új Összehasonlító Gazdaságtan tankönyv Rosta Miklós által írt 1. fejezetén, illetve annak munkaanyagán alapszik (Szabó, 2007, 21-45 p.)

által írt 1. fejezete alapján ismertetem a tantárgy lényegét, helyét a tudományok és tantárgyak rendszerében valamint a tárgy módszertanát (Szabó, 2007, 21-45 p.). A tankönyv szerkezetét a 7. sz. mellékletben ismertetem, amely jól szemlélteti a tantárgy **logikáját és tematikai súlypontjait** egyaránt.

Az összehasonlító gazdaságtan a **közgazdaságtan egyik legújabb ága**, amely létező gazdasági rendszerek működésének és fejlődésének a folyamatait modellezi. Legfőbb megkülönböztető jegye a makro- és mikroökonómiával összevetve, hogy míg a **mikro- és a makroökonómia** a gazdasági összefüggéseket kizárólag **absztrakt módon vizsgálja**, a gazdasági jelenségek leglényegesebb összefüggéseire szorítkozva, a társadalom többi szférájától elszigetelten, addig az **összehasonlító gazdaságtan** a gazdasági rendszereket társadalmi, politikai, kulturális **környezetbe ágyazottan** magyarázza, átfogva a nem piacgazdasági típusú (szocialista) rendszereket is (Kornai, 1993). E tudományágat tehát a **rendszer szemlélet** jellemzi, módszertani bázisát az ún. **rendszerparadigma** (Kornai, 1999) adja, kiegészítve azt az ún. **új intézményi közgazdaságtan** (Coase, 1998) megközelítéseivel. A vizsgálat kiemelt tárgyai az **intézmények**, azaz a társadalmi szabályok, normák, (Ullmann-Margalit, 1998) magatartásminták, kulturális és mentális modellek, amelyek rendszerre szerveződve meghatározzák a gazdasági folyamatok lefutását. Az intézmények a gazdasági rendszerek építőkövei, a gazdasági folyamatok koordinálásának legfőbb eszközei. A fejezet bemutatja különféle típusaikat, s kitér arra, hogy miként különböztethetők meg a **szervezetektől**. Majd az intézményi **szabályok megszegésének** a következményeivel, az **intézmények keletkezésének, stabilitásának, változásának és megszűnésének** problémáival foglalkozik.

Az összehasonlító gazdaságtan a közgazdaságtan egy ága, amely támaszkodva az **új intézményi közgazdaságtan**⁷²eredményeire a gazdasági rendszereket és azok intézményeit a társadalmi környezetükbe ágyazva elemzi. Ebből következik, hogy a világban zajló gazdasági folyamatokhoz közelebb álló, **kevésbé absztrakt modelleket vizsgál**, (Szabó, 2007) támaszkodva a mikro- és makroökonómiában megismert alapfogalmakra, de kiegészítve azokat a hétköznapi tényekhez közelebb álló megfontolásokkal és összefüggésekkel.

⁷² Az új intézményi közgazdaságtan a következő közgazdasági irányzatok fontosabb eredményeit integrálja „a mainstream mikroökonómiai elméletek, a gazdaságtörténet, a tulajdonjogok gazdaságtana, az összehasonlító gazdaságtan (comparative systems), a munkagazdaságtan és az ipari szervezetek gazdaságtana (vállalatgazdaságtan).” (Williamson 1975, 1. p.)

Ez egyben azt is jelenti, hogy az összehasonlító gazdaságtannal foglalkozó kutatók állításai *vitathatók és vitatandók*. Ez nem a tudományosság⁷³ hiányából fakad, hanem abból fakad, hogy a valóság komplexebb annál, semmint hogy néhány változós modellekkel leírhatnánk. A gyakorlathoz *közelebb álló verbális modellek* szükségességét, a tárgy fontosságát jelzi, hogy az összehasonlító gazdaságtan ma már a közgazdaságtudomány elismert ága, amelyet a legtöbb neves egyetemen tanítanak.⁷⁴

Az összehasonlító gazdaságtan (comparative economics) a közgazdaságtudomány egyik legújabb ága, amely tárgyában, módszertanában, elméleti megközelítésében, komplexitásában jelentősen eltér a már eddig megismert klasszikus, neoklasszikus és keynesiánus megközelítésektől. A tantárgy *felhasználja*, de bizonyos esetekben *módosítja, vagy meghaladja* azokat az axiómákat, amelyek a mainstream közgazdaságtan⁷⁵ alapjait jelentik. Elfogadja a közgazdaságtan racionalitási feltevését, mint *absztrakt gondolkozási keretet*, de – a valós viszonyokat figyelembe véve – *nem sugallja* azt, hogy a gazdasági szereplők minden körülmények között *racionálisan cselekszenek*, mindig *tökéletesen informáltak* és preferenciarendszerük teljes, reflexív és tranzitív.⁷⁶ Amikor a gazdasági folyamatokat elemezzük, *figyelembe vesszük az adott hely és idő sajátosságait*. Ez egyben azt jelenti, hogy vizsgálódásunk tárgyát *dinamikus elemzésnek* vetjük alá, nem állóképet, hanem filmet készítünk róla. Így *nem tekintjük adottnak a gazdasági folyamatok intézményi keretét*, hanem azt, mint a gazdasági rendszereket alapvetően meghatározó jelenséget, elemzésünk középpontjába állítjuk.

Az összehasonlító gazdaságtannal foglalkozó kutatók arra keresik a választ, hogy a *valóságos életben* miért úgy (esetenként a mikroökonómia modellekben feltételezett racionális magatartástól eltérően) viselkednek az egyes gazdasági szereplők, ahogyan

⁷³ Karl R. Popper [1902-1994] osztrák-angol tudományfilozófus szerint a tudományosság feltétele, hogy állításnak alkalmasnak kell lennie az ellenőrzésre. „Más szóval: elutasítom azt a nézetet, hogy a tudományban vannak olyan állítások, amelyeket – lemondóan – igaznak kell elfogadnunk pusztán azért, mert logikai okokból nem látszik lehetségesnek ellenőrzésük.” (Popper, 1997) Popper a tudományosság megállapításához a falszifikációt ajánlja, ami nem mást jelent, mint hogy „egy tapasztalati-tudományos rendszernek alkalmasnak kell lennie arra, hogy a tapasztalat megcáfolja” (Popper, 1997)

⁷⁴ . A német Verein für Socialpolitik folyóiratában, 2007-ben megjelent tanulmány szerint (Frey, 2007, 364. p.) a megkérdezett több ezer közgazdász közül – a neoklasszikus közgazdaságtan után – a legtöbben „Public Choice/Institutionelle Ökonomik” –ot említették mint saját munkásságukat és gondolkodásukat meghatározót közgazdasági irányzatot (37 %-os említés).

⁷⁵ A közgazdaságtan főáramának, vagyis a világban leginkább elfogadott tudományos iskolának, ma a neoklasszikus közgazdaságtan tekinthető. Az eddig tanult közgazdasági alaptárgyak (mikro-és makroökonómia) ebben a szemléletben fogantak.

⁷⁶ E fogalmak jól ismertek mikroökonómiából. Jelentésüket azonban megtalálhatják a Pearce-lexikonban (Pearce, 1993) is.

megfigyelhetjük, illetve *mely intézményi keretek segítik a leginkább* az egyes gazdasági rendszerek makrogazdaságának hatékony működését, illetve melyek korlátozzák azt. Azáltal, hogy a főáramlatú közgazdaságtan *magas absztrakciós szintjét közelebb hozza a valósághoz*, az összehasonlító gazdaságtan jobban képes a gazdasági szereplők döntéseinek a támogatására.

Mind a mainstream közgazdaságtan formalizált modelljeinek, mind a verbális, intézményi modelleknek megvan a maga helye a gyakorlatban. Így például, amíg a Magyar Nemzeti Bank elemzéseit elsősorban *makromodellekre* építi, addig a Világbank vagy a Nemzetközi Valuta Alap elemzései elkészítésekor nagyobb mértékben támaszkodik az *intézményi megközelítésre*. A két módszertani irányzat *jól kiegészíti egymást*, együttes használatukkal a valóság szélesebb szeletét ismerhetjük meg.

Az összehasonlító gazdaságtanhoz viszonylag közel áll a *nemzetközi gazdaságtan, illetve a világgazdaságtan tudományága*. A nemzetközi gazdaságtan azonban nem az egyes történelmileg kialakult gazdasági rendszerek (szocializmus, kapitalizmus) belső logikáját elemzi, mint az összehasonlító gazdaságtan, hanem azokat a gazdasági folyamatokat, amelyek túlnyúlnak a nemzetgazdaságok határain, vagyis *az országok közötti nemzetközi kapcsolatokat állítja az elemzés fókuszába*. A nemzetközi gazdaságtan a nemzetközi kereskedelem, a nemzetközi pénzügyek, és a nemzetközi integráció törvényszerűségeit kutatja magas absztrakciós szinten. A *világgazdaságtan* ugyancsak a nemzetek feletti gazdasági szférát és a nemzetgazdaságok együttműködését, integrálódását, összefonódását vizsgálja, azonban a nemzetközi gazdaságtannál kevésbé absztrakt módon. Fontos témakörei a nemzetközi kereskedelem, illetve munkamegosztás, szakosodás, a termelési tényezők allokációja a világban, a nemzetközi gazdasági rend, a monetáris rendszerek és devizaárfolyamok, a nemzetközi gazdaság egyensúlya, illetve egyensúlytalansága, illetve a nemzetközi gazdasági fejlődés és versenyképesség, a globalizáció, stb. Némely világgazdaságtannal foglalkozó könyvek ország-tanulmányokat is közölnek, de az országokat tanulmányozva sem elsősorban azok gazdasági rendszerének logikája foglalkoztatja őket, hanem a *világgazdasági rendszerbe való beilleszkedésük*.

Az összehasonlító gazdaságtan – a fentiekkel szemben – a ma releváns gazdasági rendszereket, az azokra jellemző intézményeket, köztük is elsősorban a gazdasági működést leginkább meghatározó *koordinációs mechanizmusokat és a*

tulajdonformákat vizsgálja. Így például az *árrendszer szerepét* a gazdasági szereplők tevékenységének összehangolásában, az *állami beavatkozás* mértékét, vagy azt, hogy miként befolyásolja a *politikai szféra* a gazdaságot, mint önálló társadalmi alrendszert, és megfordítva, milyen hatásai vannak a gazdaságnak a politikai élet szereplőinek döntéseire.

A 21. században már szinte minden gazdasági jelenség – közvetve vagy közvetlenül – *nemzetközi dimenziót ölt*. A rendszereket először *nemzetállami keretek között* elemzi a tankönyv, éppen azért, hogy sajátos, egymástól lényegesen különböző logikájukat megértsük, s ne zavarja az elemzést egymásra hatásuk, összefonódásuk. Tiszta formájukban ugyanis könnyebben átláthatók e rendszerek (rendszer-változatok) működésének a törvényszerűségei, mint a bonyolult nemzetközi hatások bekapcsolásával. Később *kilép a nemzetállami keretből*, és – olyan az egész fejlett világra kiterjedő – jelenségeket vizsgál, mint a gazdasági rendszerekben tapasztalható változások az *információs technológiák* előretörése következtében, az ettől nem függetlenül erősödő *globalizáció*, és a mindkettő hatására bekövetkező változások a *jóléti rendszerekben*. Mindazonáltal e fejezetekben sem a nemzetközi összefüggések állnak a középpontban, hanem *világtendenciák*, amelyek hatnak *valamennyi rendszer* működésére.

A 20. század közepétől formálódik az ún. új intézményi iskola, amely a közgazdaságtudomány társadalmi-gazdasági relevanciájának megteremtésére törekszik. Az új intézményi közgazdaságtan képviselői – eltérően a régi institucionalista áramlatétól – *elfogadják a neoklasszikus kiindulópontokat*. Miközben megtartják a mainstream racionális választáson nyugvó felépítését – kiküszöbölik azon hiányosságát, hogy túlzott a döntéseiben kétséget nem ismerő, magányos Homo oeconomicus feltételezése, s nem foglalkozik eléggé az emberi kapcsolatokkal, illetve a piacon kívüli intézményekkel, a nem racionális döntésekkel.

Az új intézményi közgazdaságtan egyesíti magában a két irányzat pozitív elemeit: *olyan elmélet, amelyet az intézményekre alkalmaztak*. (Coase, 1998) Az új intézményi közgazdászok – szemben az eredeti institutionalistákkal – nem elvetik, hanem kitérítik a "homo oeconomicus" ideáját. A racionálisan mérlegelő ember, akkor is racionális, ha nem Robinsonként, hanem *társas lényként* cselekszik. „Az új institucionalista megközelítésben az ember nem csupán a szűk értelemben vett gazdasági döntési helyzetekkel egyénileg szembenézve igyekszik törekvéseit értelmesen, racionálisan

érvényesíteni, hanem családi kapcsolataiban, politikai aktivitásában, netán még akkor is, amikor a szegények vagy a mozgássérültek javára áldoz, irodalmi divathóbort kap fel, vagy érzelmeit igyekszik kiélni. Az új instucionalisták szerint mindezekben elméletileg leírható, modellezhető megfontolások vezetnek a társadalom tagjait, még ha ezek különböznek is a hagyományosan felfogott szűkkeblű maximalizálástól. Hiszen például *a mintakövetés, és az egyedi megoldások kidolgozásának mellőzése bizonyos helyzetekben nemcsak hogy racionális, hanem kizárólag csak ez racionális*. Az egyének piacon kívüli interakciói éppúgy racionálisan megmagyarázhatók, mint a piaci szereplőké.” (Szabó, 2003, 372. p.)

6.5. Egy alapítványi kísérlet a műszaki felsőoktatás tankönyvellátásának javítására a többciklusú képzési rendszerben

Az 1993-ban alapított *Korszerű Mérnökért Alapítvány* hosszabb előkészítő munka után (*Javaslat*, 2005) 2005. októberében jelentette meg pályázatát „a műszaki felsőoktatásban használható, a többciklusú képzés követelményeinek megfelelő *minta* tankönyvek, szakkönyvek írásának, magyar nyelvre fordításának, kiadásának támogatására” (*Tankönyv*, 2005, *Tankönyv*, 2005a 2.p.).

A pályázati kiírást hosszabb előkészítő munka előzte meg, amelyet az alapítvány vezetése illetve kuratóriuma tekintélyes tagokból álló *tanácsadó testület illetve szakértői testület* közreműködésével végzett. (Talán nem szerénytelenség megemlíteni, hogy a szakértői testületnek magam is tagja voltam, illetve vagyok.)

A 2005. évi pályázati kiírás indoklásában 3 fő pont szerepel (*Tankönyv*, 2005a 2-3. p.).

- A magyar *mérnökképzés versenyképességének* megőrzése, javítása az Európai Felsőoktatási Térségben, a többciklusú képzés bevezetésével összefüggésben.
- Az *életen át tartó tanulás* követelményeinek való megfelelés a tankönyvek terén is.
- A társadalmi-gazdasági fejlődés kulcsa az eredményes *műszaki fejlesztés*.

A kiírás megállapítja, hogy a magyar nyelvű tankönyv- és szakkönyv kínálat nem kielégítő,⁷⁷ esetleges. Ez veszélyezteti a műszaki képzés színvonalát, az ország műszaki fejlődését és versenyképességét egyaránt. A műszaki felsőoktatás minden szintjén és formájában meghatározó feltétel „a korszerű, nyomtatott és – egyre növekvő mértékben – a digitális formában is rendelkezésre álló tananyag” (Tankönyv, 2005a 2.p.)

A pályázati rendszer koncepciója és konkrét rendszere figyelembe veszi és hasznosítja az oktatási tárca központosított pályázati rendszerének, valamint az agrártankönyv kiadás **koordinált együttműködési** rendszerének tapasztalatait is.

A pályázati rendszer fő elemei:

- **Forrásgyűjtés** a műszaki felsőoktatásban és műszaki képzésben érdekelt gazdasági szereplőktől.
- Az összegyűjtött forrás terhére az alapítvány **új tankönyvek megírását**, hagyományos vagy digitális formában történő kiadását valamint idegen nyelvű könyvek magyar nyelvre történő fordítását illetve kiadását támogatja.
- A pályázatot szerzők, szerkesztők, felsőoktatási intézmények, karok, tanszékek és egyéb oktatási szervezetek nyújthatnak be.

A pályázati kiírás a pályaművekkel kapcsolatos egységes formai és módszertani követelményeket is megfogalmaz. Ez több közös elemet tartalmaz az AULA kiadó által kiadott és a dolgozatban bemutatott (8. sz. melléklet) – a Bologna tankönyvsorozatban előírt – követelményekkel. Az alapítvány pályázati követelményeiből az alábbiakban emelek ki néhányat.

- Minden műnek tartalmaznia kell: előszót, tartalomjegyzéket, szakirodalmi hivatkozásokat, valamint részletes tárgyszójegyzéket.
- Súlyt kell helyezni az **elmélet alkalmazására** a gyakorlati kompetenciák fejlesztésére.

⁷⁷ Emlékeztetnünk kell arra, hogy az 1997-1999 között látványos központi tankönyvkiadás támogatási rendszer (pályázat) a későbbi években drasztikusan visszaesett források alapján nem volt képes a tankönyvkiadás korábbi szintjét fenntartani.

- A mű használatára vonatkozó - a bevetetőben elhelyezett - **útmutatót kell készíteni**, amely különösen kitér az előtanulmányokra, a rokon témakörök kapcsolódási pontjaira, az ismeretek elsajátításának idő- és eszközigényére.
- A művet részekre, fejezetekre kell bontani, fejezetenként bemutatva a **célokat, fogalmakat, módszereket**. Az egyes fejezetekhez ellenőrző kérdéseket, teszteseteket, kidolgozott és megoldandó gyakorlatokat is kell készíteni. A fejezeteket, a lényegyet ismertető összefoglalóval kell zárni.
- Valamennyi fejezetnél érvényesíteni kell a **motivációs szempontot**, például technika- és kultúrtörténeti példákkal, utalásokkal, illusztrációkkal.
- Ugyancsak elvárás a **szabatos fogalmazás**, szép magyar nyelvhasználat (*Tankönyv*, 2005a 5.p.)

A Korszerű Mérnökért Alapítvány által kiadott Tankönyv, szakkönyv, jegyzet projekt című kiadvány (*Tankönyv*, 2007) szerint az első pályázati fordulóban 36 pályázatból 18 nyert 42,5 millió forint összegű támogatást.⁷⁸ A kiadvány valamennyi műről rövid, szöveges és képes tájékoztatást ad. Megjegyzendő még, hogy a kiadványok közül öt **kizárólagosan elektronikus** formában jelent meg.

A pályázati rendszer kezdeményezését jónak ítélem, különösen a forrásoldal megteremtését és a szakmai koordinációt. A rendszer gyenge elemének tartom ugyanakkor, hogy a **kiadói oldal és felelősség nem kap kellő súlyt**. Szerencsésebbnek tartottam volna, ha az oktatási tárca pályázatához hasonlóan – a kiadási és terjesztési garanciát is vállaló – kiadó lett volna ebben a rendszerben is pályázat alanya, a szerző pedig a kiadóval lenne szerződéses viszonyban. Eddigi tapasztalataink szerint a támogatási rendszerek sok veszélye közül az egyik legnagyobb, hogy az elkészült művek később nem, vagy csak igen korlátozottan kerülnek felhasználásra.

Az agrár tankönyvkiadás külön pályázati rendszerét már sikerült a központi pályázati rendszerrel összekapcsolni. Hasonló együttműködés javasolható az alapítvány pályázati

⁷⁸ Ez az összeg nagyjából annyit, mint amennyit az agrár tankönyvkiadás elkülönült pályázati rendszerében évente a kiadás támogatására fordítanak.

rendszerével kapcsolatban is. Felmerül még – mint minden rendszer esetében – a *fenntarthatóság* problémája. Ennek legfontosabb feltétele, hogy az adott rendszer *minden szereplője érdekelt legyen* a rendszer, illetve azt alkotó intézmények fenntartásában. Ebből a szempontból tanulságos az agrártankönyv kiadás koordinációs és pályázati rendszerének életképessége (a mai napig működik), amivel szemben a műszaki terület kezdeményezése máris a gyengülés jeleit mutatja.

7. ÖSSZEFOGLALÁS – KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Dolgozatomban a magyar felsőoktatási tankönyvellátás történetének, a vonatkozó felsőoktatási környezetnek *több mint 20 évet tekintetem át*, a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakról kezdve egészen napjainkig. Ennek során elsősorban azt vizsgáltam, hogyan változott a felsőoktatási *tankönyvellátás intézményi rendszere*. Milyen figyelmet kapott a kormányzat részéről, milyen szabályozási környezet segítette, vagy gátolta a megfelelő színvonalú ellátást. Bemutattam, hogy a rendszerváltás kezdetekor a kormányzat egy *koherens koncepciót* dolgozott ki, amelyet részben jogi és pénzügyi eszközökkel is alátámasztott. Az akkori rendszer – a valóság próbáján átesve – lényeges változáson ment át az elmúlt 17 év alatt. Miközben jelentős eredménynek tekinthetjük, hogy a rendszerváltás előtti menetrendszerű, botrányos évkezdések ma már nem jellemzőek, semmiképpen nem lehetünk elégedettek a tankönyvellátás színvonalával, nemzetközi, társadalmi és gazdasági relevanciájával.

Az utóbbi években olyan *kihívások* érték a tankönyvellátási rendszert, amelyre minden szereplőnek *adekvát választ* kellene adnia. Ilyen kihívások: a *felsőoktatás tömegesedése*, a *globalizáció* felgyorsulása, az *ICT* fejlődése, a *többciklusú képzési rendszer* bevezetése, az *életen át tartó tanulás* kényszere és általánossá válása.

Dolgozatom témaválasztásában meghatározó motivációt jelentett, hogy mintegy 10 éven keresztül *érdemi részt vállaltam* a mai rendszer pilléreinek lerakásában. Az elemzés tényalapú és történeti, mivel a tankönyvellátási rendszert a tények alapján, időbeli változásában vizsgálom. Kísérletet tettem arra, hogy az általam is művelt összehasonlító – intézményi – gazdaságtan módszertanát a választott témára *alkalmazzam*. Ennek lényege, hogy sorra vettem a rendszer legfontosabb szereplőit és azon intézményeket, szabályokat, amelyeknek alárendelten a szereplők viselkednek. Igyekeztem bemutatni az egyes intézmények működésének *konfliktusait*, megmutatni, hogy a szereplők miként kényszerítik ki a szabályok változását, *alkotnak* maguk is *szabályokat*, illetve esetenként *miként kerülnek ki* (szegik meg) azokat.

A dolgozatban az intézmények és változásuk bemutatása során összehasonlító elemzést is végeztem, amely részben történeti jellegű, a rendszerváltás előtti és utáni rendszer összehasonlítását jelenti. Az összehasonlítás másik aspektusa térbeli, amennyiben *több ország rendszeréről* is adok rövid áttekintést.

A tankönyvellátási rendszert a *felsőoktatás egészének kontextusában*, mintegy annak alrendszereként vizsgálom, megmutatva a közöttük érvényesülő determinációt. A dolgozat egy fejezete kifejezetten a felsőoktatás egészének minőségelvű, a társadalmi-gazdasági relevancia irányába mutató átalakulását mutatja be.

A változás és a problémák, konfliktusok bemutatása mellett *javaslatot tesz*ek arra is, hogyan kellene a tankönyvellátás intézményrendszerét, kapcsolódó szervezeti rendszerét átalakítani. Ennek során ajánlásokat teszek az egyes szereplők célszerű magatartására, az ezt kiváltó illetve alátámasztó intézményi és szervezeti változtatásokra vonatkozóan.

Az alábbiakban a dolgozat egyes fejezeteinek legfontosabb megállapításait foglalom össze.

7.1. Módszertani megalapozás

A felsőoktatás tankönyvellátási rendszere *sokszereplős „játékhoz”* hasonlítható. Ezért is kínálkozott alkalmas elemzési eszközként az *összehasonlító intézményi elemzés* módszertani eszköztára és szemlélete. A dolgozat végére érve meggyőződésem, hogy az *elemzési eszköztár alkalmasnak bizonyult* és segített abban, hogy a szereplők helyzetét, motivációit, a cselekvések determinációit feltárjam, illetve megértsük. A nemzetközi összehasonlítás különösen abban a tekintetben nyújtott sokat, hogy számos azonosság mellett a különbségeket, az eltérő intézményi megoldásokat is nyomon követhessük, illetve értelmezhesük.

7.2. A rendszerváltás előtti tankönyv- és jegyzetellátási rendszer

A rendszerváltás előtti időszakban a felsőoktatás tankönyv- és jegyzetellátási rendszerét is a *Kornai* (1983) által leírt *bürokratikus koordináció* jellemezte. Ez összhangban volt a szélesebb vett felsőoktatási rendszer illetve az egész társadalmi berendezkedés intézményi jellemzőivel. A rendszerváltás előtti utolsó éveire ugyanakkor már jelentős ellentmondások is felhalmozódtak és megkezdődött az útkeresés. Ez különösen összefüggött a *felsőoktatási intézményi autonómia növekedésével*, amely ellentmondásba került a tankönyv- és jegyzetellátás bürokratikus rendszerével. A bürokratikus koordináció *állami tulajdonnal* is párosult, figyelembe véve, hogy az ellátást néhány állami tulajdonban lévő kiadó monopolizálta. Ezek között is kiemelkedő,

illetve egyeduralkodó szerepet játszott a Tankönyvkiadó Vállalat. A vállalat gyakorlatilag **állami megrendelésre és ártámogatás mellett** állította elő a taneszközöket és erősen támogatott hatósági áron értékesítette. Tényleges kiadói és terjesztői piac nem létezett. A hallgatók a kötött tantervhez kapcsolódóan ún. „jegyzetlistát” kaptak, amelyek alapján – mintegy kiutalásra – kapták meg az adott félévi jegyzeteket. A rendszer sem tartalmi sem formai szempontból nem garantált minőséget, sem a hallgatónak sem a tanárnak nem nyújtott választási lehetőséget, nem ösztönzött hatékonyságra. A méltányossági szempontot annyiban érvényesítette, hogy a jegyzetek beszerzése egyetlen hallgatónak sem volt „pénzkérdés”. A rendszer megszülte a sajátos „jegyzet” fogalmat, amely lényegében oktatók által írt, szakmailag külső kontrollnak kevésbé alávetett, megjelenését tekintve legtöbbször igénytelen, elsősorban adott intézményben „terjesztett” illetve használt segédlet volt. Lényegesen különbözött tehát a jegyzet más országokban megfigyelhető két formájától: a tanári előadások hand-out-jától, illetve a hallgatók által készített és sokszorosított jegyzetektől.

7.3. A tankönyvellátás új rendszere, a rendszerváltás hatása

A rendszerváltást megelőző és követő időszak szellemi környezetében és a társadalmi-gazdasági intézményrendszer átalakulása által ösztönözve az oktatási kormányzat adekvát intézményi változásokat kívánt végrehajtani a felsőoktatásban és annak részeként a tankönyvellátási rendszerben is.

Az új rendszer legfontosabb sajátossága, hogy az ellátást az **állami tulajdon helyett a magántulajdonra és a bürokratikus koordináció helyett a piaci koordinációra** (Kornai, 1983) alapozta, jelentős állami közreműködéssel. A legfontosabb új intézményi sajátosságokat előbb egy miniszteri döntés, majd egy kormányhatározat rögzítette. A tankönyvkiadást, a megfelelő tankönyvi kínálatot a magántulajdonban, illetve – kisebb részben – a felsőoktatási intézmények tulajdonában lévő kiadóktól várta a kormányzat. A terjesztésben ugyancsak magántulajdoni alapon működő könyvesboltokra alapoztak. A piaci logikával összhangban megszűnt az árak támogatása, ami értelemszerűen árrobbanással járt együtt. Az **állam** – különösen egy tervezett átmeneti időszakban – **piackonform beavatkozással** igyekezett a kockázatokat csökkenteni, egyben elősegíteni a piac mielőbbi kialakulását. Az állami beavatkozás kínálati oldalon a kiadók pályázati támogatását (egyben feltőkésítését), keresleti oldalon a hallgatók normatív tankönyv- és jegyzetvásárlási támogatását jelentette. E két fő támogatási formát kiegészítette egy

központi információs rendszer, illetve a könyvtárak normatív és pályázati támogatása, amely egyidejűleg volt kínálat és keresletélénkítő. A kormányzat fontosnak tartotta a szereplők felkészítését az új szerepre. Ennek keretében megfogalmazódott a kiadók számára menedzsment kurzusok kifejlesztése és indítása.

Az átalakulási folyamat meggyorsítása érdekében felmerült a tankönyvellátást és a könyvtárakat segítő világbanki hitel felvétele. Ennek megalapozását a japán kormány segéllyel támogatta. Bár a hitel felvételére az eredeti tervek szerint és célra nem került sor, a japán segélyprogram keretében végzett szakértői munka komoly visszajelzést adott az új rendszer működéséről, gyengeségeiről és – különösen a nemzetközi tapasztalatok alapján – a továbbfejlesztési igényekről is.

7.4. A felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének összehasonlító intézményi elemzése

A dolgozat ezen fejezete röviden bemutatta a japán segélyprogram keretében finanszírozott külföldi tanulmányok tapasztalatait. Ezek között legfontosabb, hogy a vizsgált országokban a tankönyvellátás – a könyvtárak hatékony és meghatározó közreműködésével – *piaci alapon áll*. A piaci alapú ellátás meghatározó és legaktívabb szereplői a kiadók, illetve a kiadói szerkesztőségek. A kiadók kutatják fel a legkiválóbb szerzőket, végzik a marketing tevékenységet. Ennek is eredménye, hogy számos intézményben, sőt több országban is használt – didaktikailag is színvonalas – tankönyv született illetve születik. A gazdaságilag is hatékony ellátást korszerű informatikai háttérrel támogatott *logisztikai rendszer* segíti. A könyvtárak készek és alkalmasak arra, hogy a hallgatók számára – elsősorban helyben olvasással – biztosítsák a legfontosabb tankönyvek hozzáférhetőségét. A jegyzeteknek országonként eltérő jelentősége van. Ezek azonban elsősorban tankönyv kiegészítők esetenként helyettesítők, de semmiképpen nem tekinthetők sajátos tankönyv változatoknak. Néhány országban található állami támogatás is, ezek azonban szűk tankönyvi és hallgatói körre terjednek ki, sok esetben csak átmenetiek.

A magyarországi „tankönyvi rendszerváltás” a mai napig az eredeti koncepció keretei között mozog, de a megvalósulás sok tekintetben *eltér az eredeti tervektől, és nem váltotta be a korábbi reményeket*. Valóban kialakult egy részben intézményfüggetlen, részben intézményi kiadói kör, amely ma érdekelt a felsőoktatás tankönyvellátásában és a kínálat meghatározó hányadát adja. Ebben szerepe volt az állam által rendszeresen kiírt

kiadói pályázatoknak. Nem sikerült ugyanakkor egy – különösen a támogatás mértékét tekintve – stabil pályázati háttér kialakítása. Hasonlóképpen – néhány kivételtől eltekintve – nem sikerült az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó tanszékközi és szerzői együttműködés (*Packendorf, 1993*), a széles körben használt sztenderd tankönyvek széles választékának megteremtése. Nem lehetünk elégedettek a külföldi sikeres tankönyvek hazai használatával sem.

Az akkreditált könyvesboltokra vonatkozó tervek sem valósultak meg. A probléma átfogóbban a **logisztikai probléma megoldatlansága**, a kiadók és terjesztők közötti nem kielégítő együttműködés. Ennek megszüntetése érdekében az MKKE FT tett az elmúlt években részben sikeresnek ítéhető kísérletet.

A hallgató támogatás az elmúlt 17 év átlagában – eltérően az eredeti tervektől – nem követte a tankönyvek árváltozását, ezért ma már messze 50 % fölött van a hallgatói terhelés. Nem sikerült a hallgatói támogatás egységes, korszerű technikai rendszerét sem megteremteni.

Tendenciálisan csökkent a könyvtári támogatás reálértéke is. Ma már döntően az integrált felsőoktatási **intézmények „belügye”** a felsőoktatási könyvtárak finanszírozása. A könyvtárak és a hallgatók célzott támogatása tekintetében is érdemben merül fel a kérdés: ragaszkodnunk kell-e az állami támogatásnak eme célzott formájához, vagy elegendő az intézmények és a hallgatók normatív támogatása. Ebben az esetben e két szereplőre bízható, hogy a támogatási összegeket a tankönyvellátási érdekekre is kellő tekintettel használják fel. Szociális és piac erősítő szempontból a hallgatók célzott támogatását ítélem hatékonyabbnak.

7.5. A jövő kihívásai és válaszok a felsőoktatás új képzési szerkezetével összhangban

A felsőoktatás 14 évig tartó töretlen növekedése – a hallgató létszám tömegesedése – után, nagyjából **2004-től fordulópont**hoz érkeztünk. A paradigmaváltás lényege: a mennyiségi növekedés helyett a képzési szerkezet és tartalom társadalmi és munkaerőpiaci relevanciája, a **minőség előtérbe kerülése**. A váltás szorosan kötődik a Bologna-folyamathoz, a többciklusú képzési rendszer bevezetéséhez. Az új képzési szerkezet értelmét akkor nyeri el, ha egyben az oktatás tartalma is megújul. Ez kihívást jelent a tankönyvellátással kapcsolatban is. Az elkövetkező néhány évben szinte a **teljes**

tankönyvkínálat megújítására lenne szükség. Ez ismét szembesít bennünket a kialakult rendszer konzisztenciájával és igen jelentős finanszírozási igényt támaszt kínálati és keresleti oldalon egyaránt. A kérdés tehát az, hogy a jelenlegi intézményi feltételek között várható-e a felsőoktatási tankönyvi és egyre inkább a korszerű ICT alapú multimédiás tanyagkínálat megújítása. Állításom, hogy az oktatás nemzeti, sőt nemzetközi sztenderdizálódása, a munkavállalási és tanulási célú mobilitás szükségzerű növekedése ma ismét **jelentős kormányzati közreműködést** igényel. E közreműködésnek ugyanakkor piackonformnak kell lennie, a piaci szereplők megfelelő irányú **motiválását** kell szolgálnia.

Az alábbi konkrét lépéseket, illetve intézkedéseket javaslom, illetve ajánlom a tankönyvpiac szereplői számára.

- Keresleti oldalon növelni kell a hallgatói és könyvtári **fizetőképességet**. Ismételten meg kell vizsgálni a hallgatói támogatás egy részének kötött – tankönyvi célú – felhasználását. Figyelembe véve a felsőoktatási könyvtárak adott intézményen túlmutató (települési, regionális) szerepét is, szükséges a könyvtárak kiegészítő normatív támogatása.
- **Sztenderd tankönyvek**, elektronikus médiák kialakítása elsősorban az alapképzési szinten indokolt, de meg kell vizsgálni ennek lehetőségét mesterszinten is.
- A legmagasabb színvonal és az egységes használat érdekében **karközi (tanszékközi) koordinációt** kell kezdeményezni.
 - Ezt a koordinációt az MRK, a dékáni kollégiumokkal és az MKKE FT-vel együttműködve valósíthatná meg, a minisztérium pedig szabályozási finanszírozási eszközökkel ösztönözhetné.
- Az ÚMFT keretében, támogatott pályázati rendszerrel az új tankönyvek és elektronikus médiumok **megírását, létrehozását** célszerű ösztönözni, illetve támogatni. A támogatás alanyai a kiadók lehetnek olyan önrész vállalása mellett, amely piaci érdekeltységüket nem gyengíti.
 - A támogatási rendszernek elsősorban a **szerzőt kell segítenie**, és el kell érni a valóban ösztönző honoráriumi szintet.
 - A karközi koordináció alapján meghatározott tárgyakra és feltételekkel kell kiírni a pályázatot.
 - A kész művekre kiadók, illetve rendszergazdák pályáztathatók, a kéziratok térítésmentes, vagy kedvezményes rendelkezésre bocsátásával.

- A legszerencsésebb eset, ha eleve a kiadót pályáztatjuk.
- A szerzőket az egyszeri pályázati összegén túl az értékesített példányszámmal arányos *royaltival* kell ösztönözni.
- Mind az oktatók, mind a potenciális tankönyvszerzők részére *módszertani kurzusokat* kell biztosítani a korszerű tankönyvíráshoz, multimédiás fejlesztéshez szükséges speciális ismeretek megszerzésére.
- Az oktatói előrelépés feltételei között (docensi, tanári kinevezés) kifejezett hangsúlyt kell adni a sikeres tankönyvszerzői és oktatói tevékenységnek.
- Kormányati támogatással is segíteni, ösztönözni kell a kiadók és terjesztők részvételével és finanszírozásában megvalósuló *logisztikai rendszer* fejlesztését.
- Szükséges egy *átfogó felmérést* végeztetni a felsőoktatási tankönyv és oktatási média kínálat helyzetéről, különös tekintettel a hiányokra, illetve nem megfelelő minőségű ellátásra.
 - Ennek termékeként a kiadók felé is publikált tankönyv-szakkönyv hiánylistát lehetne összeállítani.
- A kiadókkal és terjesztőkkel együttműködve szigorítani és korszerűsíteni kell a *szerzői jogvédelmet*, hatékonyabbá kell tenni a jogsértések feltárását és szankcionálását.
- Kifejezett *prioritást* kell adni az *elektronikus*, internet alapú médiáknak az oktatásban is. Ehhez a szakmai kontroll és az egységesség új eszközeit és formáit kell megtalálni.
- A már hagyománnyá vált tankönyvkiállítás és börze kapcsán megrendezendő konferenciákon fórumot kell biztosítani a *jó gyakorlatok* bemutatásának.⁷⁹

⁷⁹ Jó példa erre a dolgozatban bemutatott Összehasonlító Gazdaságtan Tankönyv illetve a Korszerű Mérnökért Alapítvány támogatási akciója.

KIVONAT

A felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének összehasonlító intézményi elemzése

A dolgozat az összehasonlító intézményi elemzés eszköztárát felhasználva elemzi a magyar felsőoktatás tankönyvellátási rendszerét a rendszerváltás (1990) előtti időktől napjainkig. Bemutatja az új intézményi gazdaságtan és az összehasonlító gazdaságtan elemzési eszköztárát, és kísérletet tesz annak alkalmazására a tankönyvellátási rendszer kritikai elemzésében. A dolgozat célja, hogy a módszertani eszköztár bemutatásával megmutassa a rendszerváltás előtti intézményi és szervezeti jellemzők tarthatatlanságát, az új – a rendszerváltás utáni - intézmények és szervezetek működési problémáit. Ennek során összeveti a két intézményi és szervezeti rendszert egymással, valamint az új intézményeket más országok intézményrendszerével.

A felsőoktatás jelenlegi tankönyvellátási rendszerének működési jellemzőit bemutatva a teljes intézményrendszer fejlesztésére vonatkozó javaslatokat fogalmaz meg, illetve felvázolja egy komplex, működőképes, piaci alapú intézményrendszer szükségességét.

Az elemzés fontos jellemzője, hogy sorra veszi a tankönyvellátási rendszer szereplőit (személyeket és szervezeteket), és azok magatartását mutatja be meghatározott intézményi és szervezeti keretek között. Hasonlóképpen vizsgálja a tankönyvellátási rendszer alrendszereit, a kiadás, a terjesztés, a logisztika, a hallgatói támogatás, a könyvtárak rendszerét. A komplex tankönyvellátási rendszert a tágabb felsőoktatási rendszer részének tekinti és annak kontextusában is értelmezi, illetve meghatározza a kölcsönös determinációkat.

ABSTRACT

Comparative institutional analysis of the textbook supply system of Higher Education (Hungary)

The dissertation explores the higher education textbook supply system in Hungary before and after the transition in 1990. The author uses the methodology of the comparative institutional analysis, explains the methodologic tools of the comparative institutional analysis and attempt to use it for the analysis of Hungarian textbook supply

system. The aim of the dissertation is to confirm that textbook supply system, institutions and organisations existing before 1990 were not sustainable. Also the new system established after 1990 has several problems. Based on the comparative institutional analysis the author compares the old and the new textbook supply system and also the characteristics of institutions of Hungary and other countries.

Having Drawn the conclusions of the recent supply system the dissertation formulates recommendations for the future namely a new complex market based operating system. The institutional analysis focuses on the player of the textbook supply system having shown the importance of institutional context and determination of the player's actions and behaviour.

The textbook supply system is part the whole higher education institutional and organisational system. The author put the task into this wider context and shows the mutual dependence too.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A felsőoktatási tankönyv és jegyzetellátás korszerűsítéséről (1990). A miniszteri értekezlet 1990. december 28-ai ülésén elfogadott előterjesztés. Budapest: MKM kézirat, Oktatási és Kulturális Minisztérium

A Kormány 2004/1991. (HT. 4.) Korm. Határozata a tankönyv- és jegyzetkiadás állami támogatásáról, valamint a tankönyvek és jegyzetek terjesztéséről

Angresano J. (1995): *Comparative Economics*. Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ, US, 604 p.

Aoki, M. (2001): *Toward a Comparative Institutional Analysis*. London-Boston: MIT Press 498 p.

Bara Z. – Szabó K. (1996): *Összehasonlító Gazdaságtan. Bevezetés a gazdasági rendszerek elméletébe*, Budapest: Aula Kiadó 598 p.

Bara Z. – Veres P. (Szerk. 1995): *Szemelvénygyűjtemény a japán kormány által nyújtott segély finanszírozásából megvalósult tankönyv és felsőoktatási könyvtár fejlesztési program felsőoktatási tankönyvfejlesztési alprogram keretében született szakértői tanulmányok és a felsőoktatási tankönyvi konferencia előadásai*ból Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Felsőoktatási Tankönyv Tagozat, Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Felsőoktatási Tankönyv Tagozat 246 p.

Bara Z. – Szabó K. (2000): *Gazdasági rendszerek és intézmények*. 138-160 p. In: *Bara Z. – Szabó K. (Szerk.): Gazdasági rendszerek, országok, intézmények, Bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba*. Budapest: Aula Kiadó 609 p.

Barakonyi K. (2000): *A korszerű felsőoktatási menedzsment kiépítése*, In: *Educatio: Felsőoktatás Tömegoktatás* 9 (1) 27- 42. p. Budapest: Oktatókutató Intézet

Barr N. (2004): *Higher Education Funding*, *Oxford Review of Economic Policy*, 20/2 264- 283. p.

Bod J. (Szerk. 1998): *Egyetemi, főiskolai tankönyvek – EFTAN*, Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Felsőoktatási Tankönyv és Tudományos Szakkönyv Tagozat- TypoTEX Kft. 247 p.

Bokorné Sz. H. (2003): *Nemzetközi jog*, Budapest: Aula Kiadó 384 p.

Boyer R. (1988): „Regulation and deregulation”, an entry in *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*. (szerk.: J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman), Vol. 4. Macmillan Reference Ltd. London)

Burton R. C. (1998): *Creating entrepreneurial Universities. Organisational Pathways of Transformation*. IAU Press, Pergamon

Carlton D. W. – Perloff J. M. (2003): *Modern piacelmélet*, Budapest: Panem 871 p.

Coase R. H. (1998): The New Institutional Economics. *The American Economic Review*, 88 (2) 72-74 p.

Coven T. (1988): Public goods and externalities: Old and New Perspectives, 1-26 p. In: Coven T. (szerk.): *Theory of Market Failure. A Critical Examination*. Fairfax: George Mason University Press 1-26 p.

Csákó M. (2003) Gondolatok a felsőfokú felvételi kritériumairól. In: *Educatio* 12 (2) 175-186 p. Budapest: Oktatókutató Intézet

Dietl H. (1993) *Institutionen und Zeit*. Tübingen: J.C.B Mohr (Paul Siebeck) 246 p.

Drucker P.E.(1998) „The next information revolution” *Forbes* ASAP 47 p.

Előterjesztés a Kormány részére a tankönyv- és jegyzetkiadás finanszírozásáról, a tankönyvek és jegyzetek terjesztéséről (1991) Budapest: MKM kézirat 10+13 p.

Eucken W. (1965): *Die Grundlagen der Nationalökonomie*. Berlin: Springer Verlag

Ex Cathedra Bt. (1993): Kritikus pontok a magyar felsőoktatási tankönyv és jegyzetkiadásban, terjesztésben és finanszírozásban, Budapest: MKM kézirat

Falus I. (2006): A kompetencia fogalma és kompetencia alapú képzés tervezése. *Társadalom és Gazdaság* 28 (2) 173-182.p. Budapest: Akadémiai Kiadó

Farkas K. (szerk. 1998) A felsőoktatási tankönyvkiadási támogatási pályázat nyertes kiadványai. Budapest: Felsőoktatási Pályázatok Irodája, 168 p.

Feljegyzés dr. Papp Lajos helyettes államtitkár úr részére 1995 Budapest: MKM kézirat

Final Summary Report (1992): In: *Hungary Book Sector Study*, IBD, kézirat, Budapest: MKM

Foster D. (1993): Consultancy to Advice on Preparation of Textbooks and Higher Education Development Programme, kézirat, MKM

Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási Pályázatai. Statisztikai Összefoglaló a Felsőoktatási Pályázatok Irodája tevékenységéről 1997-2001 (2002). Budapest: Felsőoktatási Pályázatok Irodája 135 p.

Frey B. S. (1999): *Economics as a Science of Human Behaviour: Towards a New Social Science Paradigm*. Dordrecht :Kluwer Academic Publisher, 268 p.

Frey B. S. et al (2007): Was denken deutsche ökonomen? Eine empirische Auswertung einer Internetbefragung unter den Mitgliedern des Vereins für Socialpolitik im Sommer 2006, *Perspektiven der Wirtschaftspolitik*, Eine Zeitschrift des Vereins für Socialpolitik, 8 (4) Oxford, UK & Boston, USA: Blackwell Publishing 359-377 p.

- Friedman**, M. (1955): The Role of Government in Education. In: Solo, R. A. (ed.) Economics and the Public Interest. New Brunswick - New Jersey: Rutgers University Press
- Galasi** P. (2002): Fiatal diplomások a munkaerőpiacon a tömegesedés időszakában *Educatio: Diplomások* 11 (2). Budapest: Oktatókutató Intézet, 227-236. p
- Gidai** E. (1997): Gazdaság, Oktatás, Kutatás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997. 233 p.
- Gidai** E. (2004): Új utakon a magyar felsőoktatás – kihívások és válaszok. Budapest, tanulmány az Állami Számvevőszék számára, 52 p.
- Györgyi** Z. (2007): Munkaadók és diplomák. *Educatio* 16 (2) Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 256- 270. p
- Hardin** G. (1968.): The Tragedy of the Commons. *Science*, 162 (3589) 1243-1248 p.
- Hayek** F. (1995): Piac és szabadság. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Hegedűs** J. (1998): Intuitív tervezési technikák, Sopron: Soproni Egyetem 138 p.
- Heyne** P. et al. (2004): A közgazdasági gondolkodás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 519 p.
- Hodgeson** G. M. (1998) The Approach of institutional economics. *The Journal of Economic Literature*, 36 (1)
- Hodgeson** G. M. (2006.): What Are Institutions? *Journal of Economic Issues*, 4 (1) March, 1-25. p.
- Hoós** J. (2002): Közösségi döntési rendszer. Budapest: Aula Kiadó, 296 p.
- Hőgye** M. (1994): A szemléletváltozás szükségessége a közszolgáltatásokban. *Society and Economy*, 5. szám 70-82. p.
- Hrubos** I. et al. (2003): A gazdálkodási filozófia és gyakorlat érvényesülése az egyetemeken, *Kutatás Közben*, Budapest: Oktatókutató Intézet 75 p.
- Hrubos** I. (1999): A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában, *Educatio Füzetek*, Budapest: Oktatókutató Intézet
- Hrubos** I. (2003): Napjaink reformja: az Európai Felsőoktatási Térség létrehozása, *Educatio: Felsőoktatási Reformok* 12 (1), Budapest: Oktatókutató Intézet
- Tankönyv**, szakkönyv, jegyzet pályázat (1995):
<http://www.korszerumernok.hu/projekt/felhivas.doc> (letöltés: 2008. január 16.)
- Hungary** Book Sector Study, Final Summary Report (1991). Budapest: IBD
- Hutchinson**, T. W. (1984): Institutional Economics Old and New, *Zeitschrift für die gesamte Staatwissenschaft*, 140 (1). 20-29. p.

Javaslat a műszaki szakokon tanuló egyetemi, főiskolai hallgatók szakkönyvekkel, tankönyvekkel, jegyzetekkel és más oktatási segédletekkel történő ellátását szolgáló projekt megszervezésére, támogatására (2005). Budapest: A Korszerű Mérnökért Alapítvány, kézirat

Javaslat a felsőoktatási intézmények tankönyvkiadási rendszerének módosítására (1993) Budapest: Népjóléti Minisztérium, kézirat

Jenei Gy. (2005): Közigazgatás-menedzsment, Budapest: Századvég Kiadó 226 p.

Kertész K. (2006): Piaci és kormányzati tökéletlenségek rendszerezése és gazdaságpolitikai összefüggései, Budapest: Kertész Krisztián 254 p.

Kornai J. (1999): A rendszerparadigma. *Közgazdasági Szemle* 46 (7-8) 585–599. p.

Kornai J. (2007): Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás, Budapest: Akadémiai Kiadó, 207 p.

Kornai, J. (1980): A hiány. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 658 p.

Kornai, J. (1983): Bürokratikus és piaci koordináció, Budapest: Magvető Kiadó, 387 p.

Kornai, J. (1993): A szocialista rendszer, Budapest? HVG Rt. 670 p.

Kovács, I. (2005): Új út az oktatásban? A távoktatás. Budapest: Okker 290 p.

Kozma T. (1998): Az oktatásügy globalizálódása. In: *Euroharmonizáció, Educatio könyvek* 155-164. p. Budapest: Oktatókutató Intézet,

Langlois, R. N. (1986): "Rationality, Institutions, and Explanation." In.: *Langlois, R. N. (ed.), Economics as a Process: Essays in the New Institutional Economics* (pp. 225–55). New York: Cambridge University Press.

Lukács P. - Semjén A. (1988, szerk.): Oktatásfinanszírozás. Budapest: Oktatókutató Intézet, 253 p.

Malle S. (1993): What is a comparative economics today? *Society and Economy* 15 (3) Budapest: Aula Kiadó

Mátyás A. (1999.) A modern közgazdaságtan története. Budapest: Aula Kiadó 671 p.

McCall J. (1992): Textbook provision and the subsidy system. In: *Hungary Book Sector Study*, kézirat, Budapest: MKM

Menger C. (1883): Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Ökonomie, Leipzig: Duncker&Humblot

Munkaanyag az NTK privatizációjával kapcsolatos előterjesztést készítő Bizottság számára, Budapest, MKM kézirat 20 p.

- North** D. C. (1994): Economic performance through time. *American Economic Review*, 84 (3) 359-368. p.
- Oktatás** 2005-2006 – Az Oktatás és a kutatás-fejlesztés finanszírozása, Oktatási és Kulturális Minisztérium, Közgazdasági Főosztály, 2006, belső elemzés, 142 p.
- Olson**, M (1977): A kollektív cselekvés logikája. Budapest: Osiris Kiadó
- Packendorf** R. (1993): Hungary: Textbooks and Education Libraries Project Higher Education Textbooks Provision, kézirat, MKM
- Pearce** D. W. (1993): *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Pejovich** S. (1992) A tulajdonjogok közgazdaságtana, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Perrow** C. (2002): Szervezet-szociológia, Budapest: Osiris Kiadó
- Polónyi** I. – **Tímár** J. (2006): Az oktatás költségei és finanszírozása. In: *Competitio* 5 (1) 2006. 11-50. p. Debrecen: Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar
- Polónyi** I. (1996): A felsőoktatás gazdasági jellemzői, Budapest: Oktatókutató Intézet – Kutatás közben 213 p.
- Polónyi** I. (2002): Az oktatás gazdaságtana, Budapest: Osiris Kiadó, 425 p.
- Polónyi** István (2004): Patyomkin finanszírozás – Hogyan tovább a felsőoktatás finanszírozásával. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet – Kutatás közben 262 p.
- Popper** K. R. (1997): A tudományos kutatás logikája. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Samuelson**, P. A. – **Nordhaus** W. D. (1990): Közgazdaságtan I. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Royan** B. (1992): Hungary: Textbooks and Higher Education Libraries Project Automation Element of Proposal to World Bank, Report on Consultancy Visit by, december 13-22, Budapest, MKM
- Russel** B. (2004): A hatalom. A társadalom újszerű elemzése, Budapest: Typotex
- Savage** P. (1991): Finance and Management Special Study, In: *Hungary Book Sector Study*, IBD kézirat, Budapest: MKM
- Shetterfield** M. (1993): A model of institutional hysteresis. *Journal of Economic Issues*, 27 (3) 755-774. p.
- Smith** C. C. (1992): A Report on the Restructuring of Tankönyvkiadó, In: *Hungary Book Sector Study*, IBD kézirat, Budapest: MKM
- Stiegler** G. J. (1989): Piac és állami szabályozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Szabó K. – Kocsis É (2002): Digitális paradicsom vagy falanszter? (a személyes tömegtermelés), Budapest: Aula Kiadó, 233 p.

Szabó K. (1996): Testre szabott tömegtermelés. *Társadalmi Szemle*, 8-9. szám

Szabó K. (2003): Az új intézményi iskola, avagy összefér-e a tudományos szigor a társadalmi relevanciával? 356-386. p. In: Bekker Zsuzsa (szerk.): *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. Budapest: Aula Kiadó

Szabó K. (szerk.) (2007): Összehasonlító Gazdaságtan, Budapest: AULA Kiadó 351 p.

Tankönyv szakkönyv jegyzet pályázat (2005a), Budapest: A Korszerű Mérnökért Alapítvány, 6 p.

Tankönyv, szakkönyv, jegyzet projekt (2007) Budapest: A Korszerű Mérnökért Alapítvány

Teichler U. (2003): Az európai felsőoktatási reformok főbb kérdései 3-18. p. In: *Educatio Felsőoktatási Reformok* 12 (1). Budapest: Oktatáskutató Intézet

Teichler U.(2005): Non-European students: the forgotten half of the Bologna process. In *Muche, Franciska: Opening up to the wider world. The External Dimension of the Bologna Process* Lemmens, ACA, 2005, 101-121.

Tomcsányi P. (2000): Általános kutatómódszertan, Budapest: Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézet

Ulmann-Margalit E. (1998): Koordinációs normák, 161-190. p. In: Csontos L. (Szerk.) *A racionális döntések elmélete*. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium

Vámos D. (2000): A munkapiacon diplomával 62-78 p. In: *Educatio Felsőoktatás Tömegoktatás*, Budapest: Oktatáskutató Intézet

Veres P. (1982): Vita a Politikai Gazdaságtan Tanszék új, négy kötetes jegyzetéről, Egyetemi Szemle, Budapest 1983/4. 125-131. p.

Veres P. (1990): Javaslat a felsőoktatás tankönyv- és jegyzetellátásának valamint finanszírozásának új rendszerére. *Köznevelés*, 1990. XLVI/41-42- sz. 20-21. p.

Veres P. (1991): Ki, miből, kinek, mennyiért? *Magyar Felsőoktatás*, 1991. 6-7. 24-25.p.

Veres P. (1992a): Jogszerűen és méltányosan (A felsőoktatási intézmények vezetőinek anyagi elismeréséről) *Humánpolitikai Szemle* 1992/8. 24-26. p.

Veres P. (1992b): Jogszerűen és méltányosan (A felsőoktatási intézmények vezetőinek anyagi elismeréséről) *Magyar Felsőoktatás* 1992/8. 11-12. p.

Veres P. (1992c): Egy piackonform struktúra a menedzserképzéssel kapcsolatos új elvárások, szükségletek kielégítésére. *Humánpolitikai Szemle*, 1993/12. 20-27. p.

- Veres P.** (1993): Menedzserképzés Magyarországon, *Magyar Közigazgatás*, XLIII/6. 351-354 p.
- Veres P.** (1994a): A hallgatót támogassák: A Művelődési és Közoktatási Minisztérium politikája, *Magyar Nemzet*, 1994. szeptember 22. 13. p.
- Veres P.** (1994b): Az életen át tartó tanulás a globalizáció korában. Kitekintés, *Tudományos és Kulturális Folyóirat*, 2004. különszám, 9-17. p.
- Veres P.** (1995): Tájékoztató a TFKF Felsőoktatási Tankönyv Alprogramról, a program előzményeiről és a felsőoktatás tankönyvellátásának helyzetéről. In: **Bara Z. – Veres P.** (szerk.): *Szemelvénygyűjtemény a japán kormány által nyújtott segély finanszírozásából megvalósult tankönyv és felsőoktatási könyvtár fejlesztési program felsőoktatási tankönyvfejlesztési alprogram keretében született szakértői tanulmányok és a felsőoktatási tankönyvi konferencia előadásaiból*, 9-15 p. Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Felsőoktatási Tankönyv Tagozat
- Veres P.** (1997): Tankönyvtámogatás a felsőoktatásban, *Könyvtári Levelező/lap*, 1997/6-7. 14-17. p.
- Veres P.** (2004a): Az egész életen át tartó tanulás magyarországi megvalósítása a felsőoktatásban, *Felnőttképzés* II/1 . 26-29. p.
- Veres P.** (2004b): A felsőoktatás fejlesztési stratégiája. *Szakképzési Szemle*, 2004. 20. évf. 2. szám 117-121 p.
- Veres P.** (2004c): Magyar Universitas Program – új felsőoktatási törvény – felnőttképzés In.: *Felnőttképzésünk az Európai Unióban, II. Országos Felnőttképzési Konferencia, Hajdúszoboszló 2004. szeptember 23-25.* 49-59. p. Debrecen: Suliszerviz Oktatási és Szakértő Iroda
- Veres P.** (2005a): A felsőoktatás és a gazdaság kapcsolata a Magyar Universitas Program és az új felsőoktatási törvény fényében. In.: *Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2004-2005. I. kötet* 61-67. p. Pécs: Pécsi Tudományegyetem
- Veres P.** (2005b): Az egész életen át tartó tanulás és a felnőttképzés helyzete és fejlesztése a felsőoktatásban. In: *I. Magyar Nemzeti és Nemzetközi Lifelong Learning Konferencia, MELLearn Egyesület konferencia kötet*, Debrecen 2005. április 21-22. 55-56, ill. 119-129. p. Debrecen: MELLearn Felsőoktatási Hálózat az életen át tartó tanulásért Egyesület
- Veres P.** (2006a): A gazdaság és a felsőoktatás kapcsolatának néhány kérdése, In: *2. Magyar Nemzeti és Nemzetközi Lifelong Learning Konferencia, Corvinus University of*

Budapest, 16-17 March, 2006, 172-176. p. Debrecen: MELLearn Felsőoktatási Hálózat az életen át tartó tanulásért Egyesület

Veres P. (2006b): A közösségi gazdálkodás egyes kérdései, különös tekintettel a felsőoktatásra. In: Artner A. (szerk.): *Zsigmond Király Főiskola Gazdaság- és Vezetéstudományi Intézet évkönyve 2006*, 130-149. p. Budapest: Zsigmond Király Főiskola

Veres P. (2007a): The Relationship between Higher Education and the Economy: Current Issues of Higher Education and Economic-Business Activity, In: *3rd Hungarian National and International Lifelong Learning Conference 12-13. April 2007 Miskolc*, 343-350. p. Debrecen: MELLearn Felsőoktatási Hálózat az életen át tartó tanulásért Egyesület

Veres P. (2007b): Neokorporatív (tárgyalásos) vegyes gazdaság. Az osztrák példa. In: *Szabó Katalin (szerk.) Összehasonlító Gazdaságtan*, 131-157. p. Budapest: Aula Kiadó

JOGSZABÁLYOK

1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról,
http://www.om.hu/letolt/felsoo/ftv_20051101.pdf (letöltés: 2008. május 12.)

2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról, Magyar Közlöny 2005/160. december 14.

120/2000. (VII. 7.) kormányrendelet a felsőoktatási intézmények képzési és fenntartási normatíva alapján történő finanszírozásáról, Magyar Közlöny 2000/72 (VII. 7.)

200/2000. (XI. 29.) kormányrendelet a felsőoktatási tanulmányi pontrendszer (kredit rendszer) bevezetéséről és az intézményi kredit rendszerek egységes nyilvántartásáról,
http://www.google.hu/search?hl=hu&as_qdr=all&q=200%2F2000.+%28XI.29.%29+Korm.&btnG=Keres%C3%A9s&meta (letöltés: 2008. május 12.)

45/2000. (IV. 7.) kormányrendelet a könyvtári dokumentumok beszerzése esetén igénybe vehető általános forgalmi adó visszatérítés támogatásáról, Magyar Közlöny 200/31. április 7.

97/2000. (VI. 22.) kormányrendelet a felsőoktatási intézményekben a képesítési követelmények alapján folyó alapképzési szakokon a nyelvvizsgák letételéről, Magyar Közlöny 2000/63 (VI. 22.)

51/2002. (III. 26.) kormányrendelet az egyetemi és főiskolai hallgatók által fizetendő díjakról és térítésekről, valamint a részükre nyújtható egyes támogatásokról, Magyar Közlöny 2002/39. március 26.

77/2002. (IV. 13.) kormányrendelet a felsőoktatási alapképzési szakok képesítési követelményeinek kredit rendszerű képzéshez illeszkedő kiegészítéséről, Magyar Közlöny, 2002/47. április 13.

289/2005. (XII. 22.) kormányrendelet a felsőoktatási alap- és mesterképzésről, valamint a szakindítás eljárási rendjéről, 2005/166. (XII. 22.)

11/1996. (X. 9.) MKM rendelet a Felsőoktatás Fejlesztési Alapprogramokról, Magyar Közlöny 1998/55. (VI. 25.)

7/1997. (II. 13.) MKM rendelet a felsőoktatásban tanuló hallgatók és az oktatók szakmai könyvekkel és folyóiratokkal történő jobb ellátásával kapcsolatos források elosztásáról

15/2006. (IV. 3.) OM rendelet az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiről, Magyar Közlöny 2006/36. április 3.

MELLÉKLETEK

1. melléklet: Pályázati felhívás

Pályázati felhívás¹

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium pályázatot hirdet könyvkiadók részére olyan új (Magyarországon első kiadású) egyetemi és főiskolai tankönyvek, és hozzájuk kapcsolódó elektronikus mellékletek (lemez, cd) kiadásának támogatására, amelyeket egy adott szakterületen az érintett felsőoktatási intézmények széles köre használ, mint alaptankönyvet. Benyújtható még pályázat kis példányszámú nemzetiségi tankönyvek kiadásának támogatására is.

Pályázatot a kiadók abban az esetben nyúthatnak be, ha a kiadni szándékozott tankönyvre a szerzővel érvényes szerződéssel rendelkeznek és a kézirat az 50 %-os készültségi fokot eléri.

Pályázat csak olyan tankönyv kiadására nyútható be, amely legkésőbb a következő naptári év végéig megjelenik.

A pályázatot az MKM Felsőoktatási Főosztályára kell benyújtani 3 példányban dr. Veres Pál főosztályvezető-helyettes nevére (1055 Budapest, Szalay u. 10-14. Tel.: 33 29 112).

A pályázat az 1996-os évre szól, a benyújtás folyamatos és az elbírálásra előre láthatóan kéthavonta kerül sor. Elbírálásra kerül az a pályázat, amely legkésőbb 1996. szeptember 30-áig az MKM-be érkezett és a pályázati feltételeknek megfelel.

A pályázaton elnyerhető, vissza nem térítendő támogatás összege a tankönyv ÁFA és terjesztési költség nélkül kalkulált költségének maximum 40 %-a. A támogatás összege kiadónként a 6 millió forintot, tankönyvenként az 1,5 millió forintot nem haladhatja meg.

A pályázat értékelésének szempontjai:

- a mű szerepe egy-egy szakterület tankönyvvél való ellátásában;
- mennyire illeszkedik a mű a kiadó szakmai profiljához;
- igénylik-e az érintett felsőoktatási intézmények a tankönyv megjelentetését, tervezik-e felhasználását;
- 2 lektor véleménye;
- a költségvetés realitása és takarékosága.

¹Megtárgyalta és elfogadta az 1996. március 8-ai felsőoktatási helyettes államtitkári vezetői értekezlet.

A pályázatok értékelése során előnyt élveznek:

- azon kiadók (beleértve felsőoktatási intézmények önálló kiadóit is), amelyek eddigi tankönyvkiadási tevékenységükkel egy-egy szakterület tankönyvellátásában már jelentős szerepet vállaltak és konkrét programot tudnak bemutatni jövőbeni tankönyvkiadási tevékenységükről valamint pályázatuk is konkrét tankönyvprogram megvalósítására vonatkozik;
- a magasabb saját finanszírozási részt vállalók, illetve egyéb (alapítványi, intézményi) forrásból is nagyobb pénzügyi hozzájárulással rendelkező kiadók;
- külföldi sikeres alaptankönyveknek illetve azok adaptációinak kiadásai, beleértve a tankönyvhöz kapcsolódó multi-médiás ismerethordozót is.

Nem kaphat támogatást a pályázó:

- ha a megadott pályázati szempontoknak nem felel meg;
- korábbi támogatási szerződésben vállalt kötelezettségének nem tett eleget;
- a csak az agrárfelsőoktatásban használható speciális agrár szakmai tankönyvekre, mivel ezek esetében a Földművelésügyi Minisztérium által koordinált elkülönített pályázati rendszer működik.

A pályázaton nyertes kiadóval az MKM szerződést köt. A szerződés megkötése után kerül sor- szerződésben vállalt utólagos elszámolási kötelezettség mellett - a pályázaton nyert támogatás átutalására.

Művelődési és Közoktatási Minisztérium
Felsőoktatási Főosztály

Melléklet: A benyújtandó pályázat tematikája

A felsőoktatási tankönyvi támogatásra benyújtott pályázatnak az alábbi információkat kell tartalmaznia

I. A pályázó kiadóra vonatkozó adatok

1. A kiadó vezetője, címe, telefon- és fax száma, E-mail címe és a kapcsolattartásra kijelölt személy neve.
2. A kiadóval kapcsolatos referenciák (eddigi tankönyv- és szakkönyvkiadási tevékenység összefoglalása, a tankönyvként ténylegesen használt kiadványok megnevezése a teljes kiadási tevékenységen belül a tankönyvkiadás aránya -éves műszám, kötet, forgalom).
3. Mióta ad ki a kiadó tankönyveket.

II. A tankönyv szerzőjére vonatkozó adatok

1. A szerző neve, tudományos fokozata, munkahelye, címe.
2. Eddigi tankönyv-, illetve szakkönyvírói tevékenység dokumentálása, korábbi és jelenlegi tudományos és oktatási tevékenysége.
3. A kiadó és a szerző közötti - a pályázott tankönyv írására kötött - szerződés másolata.

III. A tankönyv szakmai adatai

1. A tankönyv címe és részletes tematikája (tartalomjegyzék, rövid ismertető).
2. A pályázott tankönyv szakmai előzménye (például, jegyzetként, tankönyvként való korábbi kiadás, külföldi megjelenés, stb.).
3. Két lektor véleménye a tankönyv szakmai és pedagógiai színvonaláról
4. A két lektor szakmai és oktatói munkásságának dokumentálása
5. A kiadó nyilatkozata arról, hogy a kézirat készütségi foka eléri az 50 %-ot.
6. A könyv(ek) megjelentetésének várható időpontja.

IV. A tankönyv várható piaca és terjesztése

1. Rendelkezésre áll-e már valamilyen tankönyv a témában, mikor adták ki, kik használják, mi indokolja új tankönyv kiadását.
2. Milyen felsőoktatási intézményekben és szakokon várható a tankönyv felhasználása.
3. Az egy évre reálisan tervezhető kereslet, ezen belül a tankönyvi kereslet (oktatók, hallgatók).
4. Az érintett felsőoktatási intézmények (tanszékek, vezető oktatók) írásos véleménye, a tankönyvként való használhatóságról, valamint a használat szándékáról.
5. Hogyan biztosítja a kiadó az összes érintett felsőoktatási intézmény számára a könyvek terjesztését.
6. A hallgatók részére biztosítandó árkedvezmény érvényesítésének technikája.

V. A tankönyv pénzügyi és technikai adatai

1. Az első kiadás és a tervezett további kiadások példányszáma.
2. Az első kiadás példányszámából kiindulva a kiadás és terjesztés teljes költségvetése:
 - szerzői, lektori, szerkesztői és jogdíj valamint egyéb általános honorárium jellegű költségek;
 - szedés, lemezmelléklet, szoftver;
 - nyomdaköltség;
 - terjesztési költség;
3. A tervezett példányszám kiadásának összes költsége és az egy példányra tervezett költség.
4. A kiadás finanszírozási terve:
 - a kiadó által előlegezett forrás nagysága;
 - a felsőoktatási intézmények hozzájárulása (lehetőleg intézményenként) és a hozzájárulás ellentételezése;
 - más támogatók (például alapítvány) hozzájárulása;
 - az MKM-től kért támogatás összege (ÁFA és árrés nélküli költség 40 %-át, összesen maximum 6 millió forintot, könyvenként az 1,5 millió forintot nem haladhatja meg).

Kitöltendő táblázat a támogatás alapját képező közvetlen költség levezetéséhez.

Ívszám (40.000 karakter= 1 ív):	Illusztrációk száma:
Példányszám:	Színek száma:
Formátum:	Kötés módja:
Oldalszám:	Kötetszám:
Tervezett ár (ÁFA-val):	Egyéb (lemezmelléklet, stb):
Honorárium (szerző/fordító/lektor/szerkesztő/grafikus):	
Szedés, illusztráció feldolgozás:	
Gyártás (anyag, nyomás, kötészet):	
Jogdíj (eredeti jogtulajdonosnak):	
Egyéb:	
Összes közvetlen költség:	

2. melléklet: A Magyar Nemzeti Bank elnökének levele a művelődési és közoktatási miniszterhez

07/10 13:14 FAX 36 1 1534370 MNB NEM.PEN.I.F.

Min. 3511/95
1995.08.14/1995
001/001

Művelődési és Közoktatási Minisztérium
Dr. Fodor Gábor
Miniszter

BUDAPEST

Tisztelt Miniszter Úr!

Mint Ön előtt is ismeretes, a Művelődésügyi és Közoktatási Minisztérium kezdeményezésére 1992. márciusában a Pénzügyminisztérium és az MNB bevonásával tárgyalások kezdődtek a Világbank képviselőivel a Tankönyvügy és a Felsőoktatási Könyvtárügy Fejlesztését (TFKF) szolgáló programról.

1993. júniusában a Világbankkal történő tárgyalások folytatásáról a 3218/1993, valamint a programot előkészítő Japán segélyegyezmény megkötéséről a 3219/1993. számú kormányhatározat született.

A 87,5 millió Yen összegű segély felhasználása befejeződött, az egyes alprogramok keretében folytatott munka lezárásaként konferenciák szervezésére (felsőoktatási könyvtárfejlesztés, illetve felsőoktatási tankönyvfejlesztés), valamint a Kormány tagjai részére tájékoztató jelentés elkészítésére (közoktatási tankönyvellátás fejlesztése) került sor.

Az utóbbi anyag intézkedési tervében szerepel a világbanki hitelfelvétel előkészítése 1995. október 1, illetve 31-i határidővel. *Az MNB Nemzetközi pénzügyi intézmények főosztálya a világbanki programok terén szerzett tapasztalataival szívesen áll rendelkezésükre a program előkészítése során.*

A megfelelő kapcsolattartás érdekében kérem, hogy a világbanki program összefogásáért az MKM-ben felelős személy nevével a fenti főosztályt tájékoztatni szíveskedjenek. (Az MNB-ben a programért felelős: dr. Várkonyiné Szénási Ágnes, telefon: 112-1266).

Megjegyezzük, hogy az 1995. február 16-24. között Budapesten tárgyalásokat folytatott világbanki delegáció véleménye szerint a tankönyvügy és a felsőoktatási könyvtárügy fejlesztése része lehet egy átfogó felsőoktatási fejlesztési programnak, de *a világbanki hitel nyújtásának elsődleges célja a magyar felsőoktatás egészének szisztematikus és következetes átalakítása lenne.*

Budapest, 1995. július 10.

Üdvözlettel

3. melléklet: 7/1997. (II. 13.) MKM rendelet a felsőoktatásban tanuló hallgatók és az oktatók szakmai könyvekkel és folyóiratokkal történő jobb ellátásával kapcsolatos források elosztásáról

1002

MAGYAR KÖZLÖNY

1997/14. szám

II.

A csoportvezető I., csoportvezető II., illetőleg brigádvezető munkakörbe kell besorolni azt a közalkalmazottat, aki az intézmény szervezeti keretein belül gazdasági műszaki egységet vezet, továbbá ide sorolható az a közalkalmazott, aki kiemelkedő szaktudással és legalább 10 éves szakmai gyakorlattal rendelkezik.

Egyéb ügyintézői munkakör, egyéb ügyviteli munkakör, egyéb képezített fizikai munkakör, egyéb munkakör elnevezésű munkakörök valamelyikébe lehet besorolni az ágazatban előforduló, de az e rendelet 2. számú mellékletének I. részében fel nem sorolt megnevezésű munkakört ellátó közalkalmazottat az alábbiak szerint:

— Egyéb ügyintézői munkakör megnevezésű munkakörbe kell besorolni azt a munkáltató alaptevékenységét segítő érdemi (műszaki, számítástechnikai, gazdasági, jogi stb.) vagy operatív ügydöntő feladatokat ellátó közalkalmazottat, akinek a munkaköri feladatainak ellátásához szükséges ismereteket

= közép- vagy felsőfokú iskolai végzettség, szakképesítés, vagy

= alapkörű iskolai végzettséggel, alapműveltségi vizsgával elsajátítható szakképesítés biztosítja.

— Egyéb ügyviteli munkakör megnevezésű munkakörbe kell besorolni azt az adminisztratív jellegű feladatokat ellátó közalkalmazottat, akinek a munkaköri feladatainak ellátásához szükséges ismereteket

= alap- vagy középfokú iskolai végzettség és szakképesítés, vagy

= szakképesítést nem adó iskolai végzettség biztosítja.

— Egyéb képezített fizikai munkakör megnevezésű munkakörbe kell sorolni azt a szakképesítést igénylő műszaki, üzemviteli, fenntartási feladatokat ellátó közalkalmazottat, akinek a munkaköri feladatainak ellátásához szükséges ismereteket

= alap- vagy középfokú iskolai végzettség és szakképesítés, vagy

= felsőfokú nem egyetemi, főiskolai szakképesítés biztosítja.

— Egyéb fizikai munkakör megnevezésű munkakörbe kell sorolni azt a fizikai munkát végző közalkalmazottat, akinek a munkaköre ellátásához alapkörű iskolai végzettség szükséges, és e mellett

= iskolai végzettséget nem igénylő szakképesítés, szükséges vagy

= tanfolyami végzettség, vagy

= betanítás biztosítja, vagy

= betanítást sem igényel.

A fenti munkakörök valamelyikét ellátó közalkalmazottak besorolását a tevékenység jellegére és az azt ellátó közalkalmazottól megkívánt iskolai végzettség, szakképesítés fokára tekintettel kell elvégezni. A közalkalmazott kinevezésében megkülönböztető jelzővel kell utalni a munkaköri tevékenység lényegére."

A Kormány 30/1997. (II. 13.) Korm. rendelete

a „Professor Emeritus” címmel rendelkezők rendszeres juttatásáról szóló 53/1995. (V. 10.) Korm. rendelet módosításáról

A Kormány a felsőoktatásról szóló, többször módosított 1993. évi LXXX. törvény 17. § (8) bekezdése, valamint a 72. § f) pontjában foglalt felhatalmazás alapján a következőket rendeli el:

1. §

A „Professor Emeritus” címmel rendelkezők rendszeres juttatásáról szóló 53/1995. (V. 10.) Korm. rendelet 1. §-ának (1) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

„(1) A „Professor Emeritus” címmel rendelkezőket rendszeres juttatás (a továbbiakban: juttatás) illeti meg. Ennek mértéke havonta a kötelező legkisebb munkabér kétszerese, amelyet személyi jövedelemadó fizetésének kötelezettsége terhel.”

2. §

Ez a rendelet a kihirdetését követő 8. napon lép hatályba.

A miniszterelnök helyett:

Kuncze Gábor s. k.,
belügyminiszter

A Kormány tagjainak rendeletei

A művelődési és közoktatási miniszter 7/1997. (II. 13.) MKM rendelete

a felsőoktatásban tanuló hallgatók és az oktatók szakmai könyvekkel és folyóiratokkal történő jobb ellátásával kapcsolatos források elosztásáról

A felsőoktatásról szóló, többször módosított 1993. évi LXXX. törvény (a továbbiakban: Ftv.) 9/D. §-ának (3) bekezdésében foglalt felhatalmazás alapján a következőket rendelem el:

1. §

Az Ftv. 9/D. §-ának (3) bekezdése alapján évente biztosított többletforrás 70%-át az államilag elismert felsőoktatási intézmények (kivéve a rendvédelmi és a katonai felsőoktatást) között kell elosztani. Az elosztás az egyes felsőoktatási intézmények között az államilag finanszírozott magyar állampolgárságú és az azzal azonos elbírálás alá eső külföldi állampolgárságú, első akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzésben, első alapképzésben, első kiegészítő alapképzésben, valamint első szakirányú továbbképzésben és első doktori képzésben résztvevő, e rendelet 2. §-ában leírtak szerint számított hallgatói, valamint az államilag finanszírozott hallgatói létszám arányában figyelembe vett számított oktatói létszám összegének arányában történik.

2. §

A számított hallgatói és oktatói létszám meghatározásánál

- a) a nappali tagozatos hallgatók létszámát 1-szeres szorzóval,
 - b) a tudományos fokozattal nem rendelkező főállású oktatók létszámát 2-szeres szorzóval,
 - c) az esti tagozatos hallgatók létszámát 1/3-os szorzóval,
 - d) a levelező tagozatos és távoktatási hallgatók létszámát 1/4-es szorzóval,
 - e) állami ösztöndíjban részesülő nappali tagozatos doktoranduszok, egyetemi képzési kereten felül felvett és állami ösztöndíjban nem részesülő nappali tagozatos doktoranduszok, valamint egyéni képzésben részesülő doktoranduszok létszámát 3-szoros szorzóval,
 - f) a tudományos fokozattal rendelkező főállású oktatók létszámát 5-szörös szorzóval
- kell figyelembe venni.

3. §

A felsőoktatási intézményeknek az e rendelet 1. §-a szerinti előirányzatot a központi (intézményi és kari) könyvtáraik szakkönyvállományának fejlesztésére, folyóirat-állományának szinten tartására és fejlesztésére kell fordítaniuk.

4. §

Az 1. § szerinti intézményi szintű éves többlet előirányzat felhasználható a központi (intézményi és kari) könyvtárakban elektronikus adathordozók beszerzésére, hálózati szolgáltatási díjak, illetve adatbázisok díjának fizetésére is.

5. §

A felsőoktatási intézményeknek az éves költségvetési beszámoló keretében kell számot adniuk az 1. § szerinti támogatás előző évi felhasználásáról.

6. §

Az Ftv. 9/D. §-ának (3) bekezdése alapján biztosított forrás 30%-ára a művelődési és közoktatási miniszter évente pályázatot ír ki valamennyi, az Ftv. 1. számú mellékletében felsorolt, államilag elismert felsőoktatási intézmény, a külföldi magyar kulturális intézetek, a magyar anyanyelvű pedagógusképzést végző külföldi felsőoktatási intézmények és a Nemzetközi Hungarológiai Központ számára. A pályázat az intézményfejlesztés keretében előre tervezetten kialakuló, új információs és könyvtárközpontok többletigényének kielégítésére szolgál. A pályázat keretében támogatás nyújtható speciális egyedi könyvtári igények kielégítésére, különösen drága szakkönyvek és folyóiratok beszerzésére, előre nem látható nagy könyvtári beszerzések finanszírozására.

7. §

A pályázat további — az adott évről vonatkozó — felsőoktatási prioritásait a művelődési és közoktatási miniszter évente a pályázati kiírásban állapíthatja meg és teheti közzé a Művelődési Közlönyben.

8. §

A pályázatokat az Ftv. 9/D. §-ának (2) bekezdése szerinti tankönyvkiadás támogatási előirányzat pályázati rendszerének keretében létrehozott és külön jogszabállyal szabályozott kuratórium bírálja el.

9. §

E rendelet a kihirdetését követő 8. napon lép hatályba, és rendelkezéseit először az 1997-es költségvetési évben kell alkalmazni.

Dr. Magyar Bálint s. k.,
művelődési és közoktatási miniszter

4. melléklet: 3. sz. melléklet a 11/1996. (X. 9.) MKM rendelethez: A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 9/D., 9/E. és 10/A. §-okban létrehozott pályázati rendszerű programok kuratóriumai

[2. számú melléklet
a 11/1996. (X. 9.) MKM rendelethez]

Magasabb vezetői és vezetői beosztások

Beosztás megnevezése	Vezetői pótlék (%)
Magasabb vezető: igazgató	300
Vezető: részjogkörű költségvetési szerv igazgatója	200
Vezető: gazdasági igazgató	200

[3. számú melléklet
a 11/1996. (X. 9.) MKM rendelethez]

A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 9/D., 9/E. és 10/A. §-okban létrehozott pályázati rendszerű programok kuratóriumai

I. A felsőoktatási pályázati programok

(1) A felsőoktatás kormányzati stratégiájához tartozó pályázati programok szakmai irányítására a művelődési és közoktatási miniszter (a továbbiakban: miniszter) a következő kuratóriumokat (a továbbiakban: kuratórium) állítja fel:

- a) a Felsőoktatási Kutatási és Fejlesztési Pályázat (FKFP) kuratóriuma;
- b) a Felsőoktatási Programfinanszírozási Pályázat (FPFP) kuratóriuma;
- c) a Felsőoktatási Tankönyv- és Könyvtártámogatási Pályázatok (FTKP) kuratóriuma;
- d) a Széchenyi Professzori Ösztöndíj (SZPÖ) kuratóriuma.

(2) A kuratórium független szakmai testület, melynek működése során a Felsőoktatási és Tudományos Tanács szervezetéről, működéséről és megválasztásának rendjéről szóló 15/1997. (III. 12) MKM rendelet 15. §-ának rendelkezéseit alkalmazni kell.

(3) A kuratórium hatáskörében önállóan hozza meg döntéseit, és tesz javaslatokat a miniszter számára.

(4) A kuratórium munkája felett a miniszter törvényeségi felügyeletet gyakorol.

(5) Ha a kuratórium a 15/1997. (III. 12) MKM rendelet 15. §-a szerinti irányelvektől eltérő gyakorlatot folytat, a miniszter a kuratóriumot feloszlatja.

(6) A kuratórium működésével és a pályázati rendszerrel kapcsolatos technikai, pénzügyi, adminisztratív és szervezési feladatokat a Felsőoktatási Pályázatok Irodája (FPI) látja el.

II. A kuratórium feladata

- (1) A kuratórium
 - a) javaslatot készít a miniszter számára a pályázati pénzeszközök felhasználásáról, valamint a pályázati program aktuális pályázatainak meghirdetéséről a miniszter által írásban rögzített keretek között;

- b) kialakítja a pályázati rendet;
- c) a pályázatok szakmai értékelésére szakértőket kér fel, akik munkájukért tiszteletdíjban részesülnek;
- d) a pályázatok bírálati elveit a pályázati felhívással egyidőben nyilvánosságra hozza;
- e) dönt a benyújtott pályázatok szakmai értékéről és javaslatot tesz a megvalósításukhoz nyújtandó pénzügyi támogatásra;
- f) a pályázatok megvalósítása kapcsán meghatározza a beszámolás módját és az értékelés menetét, értékeli a pályázók által készített beszámolókat, figyelemmel a hatályos jogszabályokra;
- g) a pályázati döntésekről és a beszámolók értékeléséről pályázati periódusonként jelentést készít, amelyet nyilvánosságra hoz;
- h) rendszeresen beszámol a Felsőoktatási és Tudományos Tanácsnak (FTT).

(2) A kuratórium a feladatkörébe tartozó kormányzati felsőoktatási és tudománypolitikai, továbbá a kuratóriumot érintő személyi kérdések körében a miniszter számára javaslatokat tesz.

(3) A kuratóriumnak a pályázatokra vonatkozó szakmai döntéseinek felülbírálatára nincs lehetőség.

III. A kuratórium megbízatása

(1) A felsőoktatás és a tudomány szakemberei köréből felkért kuratóriumi tagokat a miniszter bizza meg és menti fel.

- (2) A kuratórium
 - a) létszáma — az elnökkel együtt — tizenegy fő;
 - b) elnökét — az első megbízási időszakot követően — a kuratórium választja meg a tagjai közül;
 - c) tagjainak és elnökének megbízása általában négy évre szól, amelyet a tagok írásban fogadnak el.
 - d) tagjai rendszeres tevékenységükért a miniszter által megállapított javadalmazásban részesülnek, amelynek összege a Felsőoktatási Fejlesztési Alapprogramok (FEFA) Irodája költségvetésében az FPI számára biztosított működési forrást terheli.

(3) Az első megbízási időszakban a kuratórium elnökének és öt tagjának megbízását a miniszter a megbízás harmadik évének leteltével további két évre meghosszabbítja. A többi tag helyére új tagokat kér fel.

(4) A kuratórium tagja a minisztertől kérheti felmentését.

(5) A felmentés miatt betöltött kuratóriumi tagság az eredeti tag megbízásának lejártáig áll fenn.

IV. A kuratóriumi tagsághoz kapcsolódó összeférhetlenségi szabályok

- A kuratórium tagjai
 - a) a minisztertől kapott megbízástól eltekintve, nem lehetnek más, olyan országos felsőoktatási vagy tudományos testületnek tagjai, amely jogosult költségvetési forrásból származó támogatások odaítélésére;

b) megbízásuk ideje alatt nem nyújthatnak be témavezetőként (az FTKP esetében alkotó szerkesztőként vagy háromnál kevesebb szerzős kötet szerzőjeként) ahhoz a kuratóriumhoz pályázatot, amelynek tagjai;

c) a tagokat teljes munkaidőben foglalkoztató felsőoktatási intézménynek egyetemi és kari szintű pályázataira vonatkozó kuratóriumi döntések meghozatalában nem vesznek részt.

V. A kuratórium ügyrendje

(1) A kuratórium

a) évente legalább négy alkalommal ülésezik;

b) határozatképes, ha az ülésen legalább hét kuratóriumi tag jelen van;

c) határozatát — a pályázatok eredményére vonatkozó javaslat kivételével — a jelenlevők egyszerű szavazattöbbségével hozza.

(2) A pályázatok eredményére a miniszter számára javaslatot legalább hat kuratóriumi tag azonos tartalmú szavazatával lehet hozni.

(3) Két ülés között döntést igénylő kérdésekben az elnök — a pályázatok eredményének megállapítását kivéve — írásos szavazást rendelhet el, amelynek eredményét az (1) bekezdés b) és c) pontjának értelemszerű alkalmazásával kell megállapítani.

(4) Az ülésekről írásos emlékeztető készül, amelyet az FPI programvezetője az elnök ellenjegyzésével az ülést követő 10 munkanapon belül a résztvevőknek megküld.

(5) Az ülésekről készült dokumentumok abban az esetben hozhatók nyilvánosságra, ha a testület erre vonatkozó döntést hoz.

(6) Az üléseken állandó meghívottként, tanácskozási ogyal részt vesznek a Művelődési és Közoktatási Miniszterium, továbbá az FPI képviselői.

(7) Az elnök, tanácskozási joggal, a kuratórium üléseire öv szakértőket is meghívhat.

VI. Az elnök jogköre

(1) A kuratórium elnöke

a) irányítja a testület munkáját, összeállítja az ülések ügyrendjét;

b) az FPI közreműködésével írásban összehívja az üléseket;

c) jóváhagyólag ellenjegyzzi az ülések emlékeztetőjét;

d) értesíti a pályázókat a miniszter által jóváhagyott döntésekről;

e) kapcsolatot tart az FPI-vel;

f) képviseli a kuratóriumot az MKM és a tudományos élet fórumain.

(2) E fejezet (1) bekezdésében megállapított jogkörét elnök esetenként — írásban — a kuratórium tagjaira ruházhatja.

III. rész HATÁROZATOK

Az Alkotmánybíróság határozatai

Az Alkotmánybíróság 30/1998. (VI. 25.) AB határozata

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!

Az Alkotmánybíróság jogszabály alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára irányuló indítvány tárgyában meghozta a következő

határozatot:

1. Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről rendelkező 1994. évi I. törvény (a továbbiakban: EM.) 2. §-ában foglalt 62. Cikk (1) és (2) bekezdésének végrehajtásában alkotmányos követelmény, hogy a magyar jogalkalmazó hatóságok közvetlenül nem alkalmazhatják a 62. Cikk (2) bekezdésében hivatkozott alkalmazási kritériumokat.

2. Az Alkotmánybíróság az EM. 62. Cikk (2) bekezdése alkotmányellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítványt és az EM. által kihirdetett 2. számú, az ESZAK-termékekről szóló Jegyzőkönyv 8. Cikke (2) bekezdése alkotmányellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítványt elutasítja.

3. Az Alkotmánybíróság megállapítja: „A magyar—EK Társulási Tanácsnak a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló Európai Megállapodás 62. Cikke (1) bekezdésének (i), (ii) pontja és (2) bekezdése, valamint az e Megállapodás 2. számú, az ESZAK-termékekről szóló Jegyzőkönyv 8. Cikke (1) bekezdésének (i), (ii) pontja és (2) bekezdése végrehajtási szabályainak elfogadása tárgyában hozott 2/96. számú határozata kihirdetéséről” szóló 230/1996. (XII. 26.) Korm. rendelet melléklete 1. Cikkének első és második bekezdése, továbbá 6. Cikke alkotmányellenes.

4. Az Alkotmánybíróság az alkotmányellenes rendelkezések megsemmisítése tárgyában a határozathozatalt 1999. december 31. napjáig felfüggeszti.

Az Alkotmánybíróság ezt a határozatát a Magyar Közlönyben közzéteszi.

5. melléklet: Szakkönyv Kereskedelmi Központ alapítási koncepciója

Szakkönyv Kereskedelmi Központ (SZKK)

A szakkönyv és a felsőoktatási tankönyv kiadásának helyzete

A magyarországi könyvterjesztés jelenlegi struktúrája nem teszi lehetővé a szakkönyvek, felsőoktatási tankönyvek hatékony terjesztését, ugyanis a hatékony szakkönyvterjesztés

- speciális informatikai és logisztikai megoldásokat igényel és
- saját értékesítési csatornák létrehozását tételezi fel, valamint
- Speciális termékismeretet igényel

A 90-es évek eleje óta a magyarországi könyvkiadás és könyvterjesztés területén igen jelentős változások mentek végbe.

Ezek a – még mindig folyamatban lévő - változások alapvetően érintették a szakkönyv-kiadókat, akik a felsőoktatási tankönyvek kiadói, így a következő jelenségekkel kénytelenek szembenézni:

- A magyarországi szakkönyv-értékesítés csökkenése (mind érték, mind a teljes könyvforgalomra vetített részarány tekintetében).

	2001	2002	2003	2004
Szakkönyv-értékesítés, Mrd. Ft	8,8	8,4	11,7	10,4
Részeseedés a teljes könyvértékesítésből, %	19,2	15,7	20,6	17,9

- A könyvpiacon megjelenő új címek száma megközelíti az évi tízezret és e szám évről évre nő (miközben az átlagos példányszám csökken). Ugyanakkor a hagyományos boltok befogadóképessége nem növelhető, ill. a „megaboltok” alapterülete is valószínűleg elérte a célszerűség felső határát. Ennek következtében a boltokban teret hódítanak a kevésbé speciális, gyorsabb forgási sebességű könyvek. Ez a térhódítás a szakkönyvek rovására történik, ami társadalmilag káros tendencia és a kultúrpolitikát is érintő probléma.
- Ez a negatív tendencia különösen erősen érzékelhető a vidéki egyetemi és főiskolai városokban, ahol a kiskereskedelmi egységek viszonylag kisebb száma miatt a szakosodás lehetősége kisebb, mint a fővárosban.
- A felsőoktatási tankönyvek esetében az olvasóközönség által indokolt példányszám gyakran csak néhány száz. Ilyen példányszámok mellett nehéz megoldani az országos terítést; a terjesztők által átvett készletek a nehezen átlátható kereskedelmi csatornában eltűnnek, a könyvek egy része rövid idő alatt elérhetetlenné válik, még akkor is, ha a készletek jelentős része eladatlan. Ez a helyzet csak az informatikai és logisztikai háttér jelentős fejlesztésével orvosolható.
- A könyvkereskedelem jelentős piaci súllyal rendelkező szereplői stratégiájukat azon termékcsoportok szerint alakítják, melyek leginkább hozzájárulnak a piaci szereplők jövedelemtermeléséhez. Ebben a helyzetben a szakkönyvek terjesztésének szempontjai folyamatosan háttérbe szorulnak. E tekintetben a nagy könyvkereskedők magatartásában változásra számítani nem lehet.
- A hálózathoz nem tartozó kiskereskedők csak akkor tudnak az eddiginél nagyobb szerepet vállalni a szakkönyv és tankönyvterjesztésben, ha ehhez megfelelő informatikai, logisztikai és marketing-támogatást kapnak.

A szakkönyv- és tankönyvterjesztés problémáit az eddigi elszigetelt, önálló kezdeményezések nem voltak képesek megoldani. Az elmúlt öt év során nem történt kísérlet arra, hogy a szakkönyvkiadók közös tevékenységet (projektet, vállalatot, stb.) alakítsanak ki termékeik értékesítésére, amely rólmutat az egyes kiadók gazdasági érdekein.

Ezért a hazai szakkönyv-piac forgalmának jelentős részét képviselő kiadók közös vállalkozásaként létrehozott Szakkönyv-kereskedelmi Központ Kft. arra vállalkozott, hogy a szakkönyvek lehető legteljesebb kínálatát juttassa el az olvasók legszélesebb rétegéhez, egyúttal a tanuláshoz, információhoz jutás esélyegyenlőségét is javítva. A SZKK legfontosabb funkciói a következők:

- Olyan költséghatékony közös informatikai, logisztikai és kereskedelmi rendszer működtetése; amelyet az egyes vállalkozások nem tudnak finanszírozni
- piacilag jelentős súlyt képviselő közös nagykereskedelmi tevékenység folytatása;
- közvetlen értékesítés (Cash and Carry) a kiskereskedő partnerek és magánszemélyek számára
- szakkönyv és felsőoktatási tankönyvterjesztésre szakosodott, országos boithálózat informatikai, logisztikai, kereskedelmi és marketing támogatása.

A Szakkönyv-kereskedelmi Központ létrehozása világos munkamegosztást teremt a kiadók és a Szakkönyv-kereskedelmi Központ között:

- A kiadók feladata, hogy saját kiadói politikájukat követve megfelelő példányszámban és áron a vevőkörük számára vonzó kiadványokat hozzanak létre.
- A Szakkönyv-kereskedelmi Központ feladata, hogy e kiadványokat tárolja, kezelje, és különböző kereskedelmi csatornákon keresztül az olvasókhoz eljuttassa.

A Szakkönyv Kereskedelmi Központ **tevékenységének továbbfejlesztésére** a tulajdonosok által megfogalmazott stratégia értelmében elsősorban a következő területeken kerül sor:

- a logisztikai folyamatok hatékonyságának növelése új logisztikai és informatikai megoldások bevezetésével;
- a kereskedelmi folyamatok hatékonyságának növelése új informatikai (részben internet-alapú) megoldások segítségével;
- a már létrehozott és működtetett szakkonyv.hu internetes portál korszerűsítése, fejlesztése,
- a tevékenység bővítése azáltal, hogy a Szakkönyv Kereskedelmi Központ kínálata újabb szakkönyvkiadók kiadványaival bővül;
- a kereskedelmi csatornák kiszélesítése a partnerbolt-hálózat bővítésével;
- a partnerboltok piaci jelenlétének erősítése egységes és összehangolt marketing-tevékenység által.
- Középtávon megoldani a kisebb egyetemi, főiskolai és intézményi kiadók értékesítési nehézségeit, amelyeknek nincs lehetőségük e célból saját, önálló szervezet fenntartására, azonban nagyon fontos, értékes és a tudás alapú társadalom eléréséhez fejtélenül szükséges munkát végeznek.
- A csatlakozó kiskereskedők felé kiterjeszteni a korszerű, hatékony kereskedelmi, marketing és informatikai módszereket, technológiákat, ezzel segítve versenyképességüket.

- Az olvasók informálásának és a kiskereskedelmi hálózat támogatásának fontos eszköze lesz az internet. Ezért a szakkönyv.hu internetes portál továbbfejlesztése a siker egyik kulcselve. Erre a tevékenységre a jövőben jelentős erőforrásokat kell csoportosítani.

A Szakkönyv Kereskedelmi Központ épülete

Címe: Budapest, 1033 Szentendrei út 89-93.

A Könyvkereskedelmi Központ épülete két részletben, 1994-ben (1485m²), majd 1997-ben került a Wolters Kluwer tulajdonába. A Wolters Kluwer az ÁPV Rt. – Budaprint Pamutnyomóipari Vállalat-tól vásárolta az épületet, ami korábban is raktárként funkcionált. A vásárlást követően az épület három ütemben felújításra került.

Infrastruktúra

A Könyvkereskedelmi Központ önálló számítógépes infrastruktúrával rendelkezik. A folyamatos üzemet nagyteljesítményű 15KW-os szünetmentes tápegység biztosítja, a kiszolgáló számítógépek nagy megbízhatóságú és teljesítményű Compaq szerverek (SCSI, RAID5, RAID1 lemezegységekkel), Windows 2000 szerver operációs rendszer környezetben. A munkaállomások Asus illetve noname gépek, az elmúlt két év folyamán lettek üzembe állítva.

A Könyvkereskedelmi Központ Exact ERP (EXACT 3.71) rendszert használ a logisztikai feladatok kiszolgálására, ezenkívül állomány kiszolgáló, integrációs és fejlesztési célokra használt szerverek üzemelnek az épületben. A helyi hálózat 100 Mbit/sec, a KJK-Kerszöv –höz egy 10Mbit/sec bérelt vonal biztosít összeköttetést.

Integrált kiszolgálási rendszer (vonalkódos technológia)

A rendszer kialakítása a jelenleg létező egyik legkorszerűbb technológiára épül, amely a Felhasználó számára az optimális megoldásokat biztosítja: mobil online kommunikáció a központi rendszerekkel.

Ezzel a technológiával valósulhat meg a készletek pillanatkezi ismerete bármely eladási – POS, egyéb áruforgalmi - végpontokon, így biztosítva a készletek több forrásból történő egyidejű kezelését. Az online kommunikációval lehetővé válik, hogy a PDA eszközökön történő egyidejű eladások során az eszközök minden pillanatban az aktuális készletből gazdálkodhatnak. Ezzel a megoldással elkerülhetőek azon logisztikai nehézségek, amelyek pl. egy offline adatgyűjtésre épülő eszközök alkalmazása esetén jönnek előtérbe (szabad készleten felüli eladások, ebből adódó visszarúzások, kiadvány ügyfél törzsváltozások nem azonnali ismerete, áreltérések lehetősége, stb. ...)

A rendszer bármelyik PDA eszközön fut, amely – a feladattól adódóan – rendelkezik, vonalkód olvasóval, vezeték nélküli hálózati kommunikációval, PPC - más néven Windows PPC 2000/2003 Mobile - operációs rendszerrel.

A Szakkönyv Kereskedelmi Központ kapacitása

Terület

- Hasznos alapterület: 2700 m², amelyből irodaterület 350 m²
- nagykereskedelmi bolt: 200 m², valamint
- 2000 m²raktár terület.
- Dunabogdányban bérelt raktár: 1000 m²

Tárhely kapacitások

- Raklap: 1460 nehézállványon
- Polc: 2553 50x60 horgonyzott polcok
- +Dunabogdányban

Készletmozgatás

- Jelenleg mozgatott darabszám: 4 000 000 darab/év

Létszám: 32 fő

Szállítóeszközök:

- Citroen Berlingo 1.8 Diesel 0,8t teherbírás
- Ford Transit Van 185 2.0 TDCI 1,7t teherbírás
- Peugeot Boxer 2,5TD 1,575t teherbírás

A Szakkönyv Kereskedelmi Központ alapítói

- Akadémiai Kiadó
- Közgazdasági és Jogi Kiadó – KJK KERSZÖV
- Osiris Kiadó
- Balassi Kiadó
- Medicina Kiadó
- Mezőgazda Kiadó
- Aréna Kiadó

6. melléklet: A Kormány 2004/1991. (HT. 4.) Korm. Határozata a tankönyv- és jegyzetkiadás állami támogatásáról, valamint a tankönyvek és jegyzetek terjesztéséről

XL. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

BUDAPEST, 1991. AUGUSZTUS 9.

2. számú melléklet

HATÁROZATOK TÁRA

A. n. mell.

TARTALOMJEGYZÉK

Szám.	Tárgy
2004/1991. (HT. 4.) Korm. h.	A tankönyv- és jegyzetkiadás állami támogatásáról, valamint a tankönyvek és a jegyzetek terjesztéséről

A Kormány határozatai

A Kormány 2004/1991. (HT. 4.) Korm. határozata

a tankönyv- és jegyzetkiadás állami támogatásáról,
valamint a tankönyvek és a jegyzetek terjesztéséről

1. 1992. január 1-jével

a) a felsőoktatásban, továbbá az alap- és középfokú iskolai oktatásban a közismereti tantárgyak tankönyveinek termelői ártámogatását meg kell szüntetni. Az említett tankönyvek és jegyzetek kiadásához és forgalmazásához szükséges, az éves állami költségvetés keretében meghatározott állami támogatás összegét be kell építeni a Művelődési és Köznevelési Minisztérium, továbbá a felsőoktatási intézményeket irányító minisztériumok költségvetésébe. E minisztériumoknak a támogatás összegével való gazdálkodás megfelelő feltételeit meg kell teremteniük;

b) a minisztériumok költségvetéséből kell biztosítani a felsőoktatásban a tankönyv és jegyzet készítésének támogatását.

Felelős: a művelődési és köznevelési miniszter,
valamint a
felsőoktatási intézményeket irányító
miniszterek

Határidő: 1991. október 1.

2. 1992-től a felsőoktatási intézményeket irányító minisztériumok költségvetésében kell tervezni a tankönyvek, jegyzetek kiadásának, a hallgatók tankönyvvásárlásának

támogatását. A létszámarányos támogatási összeg felhasználásáról az irányító miniszter az érdekelt felsőoktatási intézmények bevonásával dönt. A hallgatói támogatás elosztása a felsőoktatási intézmények működési szabályai szerint történik.

Felelős: a felsőoktatási intézményeket irányító
miniszterek

Határidő: 1991. október 1.

3. 1992. január 1-jétől valamennyi tankönyv és jegyzet szabadáras, ennek megfelelően módosítani kell az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. törvényt. A tankönyvellátásért felelős minisztériumok a tankönyvekre fordítható állami támogatással csökkentik a szülői, hallgatói tankönyvi kiadásait.

Felelős: a művelődési és köznevelési miniszter,
az igazságügyminiszter

Határidő: 1991. október 1.

4. 1993. január 1-jétől a köznevelési közismereti tantárgyainak oktatásához szükséges tankönyveket a minisztérium által jóváhagyott tankönyvek közül az iskolák választják meg. Az iskolák a tankönyvek megvásárlásához, a tankötelek, továbbá a nappali tagozatra járó tanulók létszámának figyelembevételével közvetlenül vagy az önkormányzat útján kapják meg a minisztérium pénzügyi támogatását. A katonai köznevelésnek járó támogatást a Honvédelmi Minisztérium kezeli. Jogszabályban kell meghatározni, hogy az állami támogatást tankönyvvásárlásra kell fordítani, továbbá azt a felső összeghatárt, amelyet a tankönyvekért a szülőktől — évfolyamonként — kérni lehet.

A speciális célú tankönyvekhez, valamint a piaci kínálat hiányában előállítandó tankönyvekhez szükséges állami

támogatást a Művelődési és Közoktatási Minisztérium költségvetésében kell tervezni.

Felelős: a művelődési és közoktatási miniszter,
a belügyminiszter,
a pénzügyminiszter

Határidő: az évfolyamonkénti támogatás meghatározására 1992. május 1.,
a támogatási összegek tervezésére
1992. augusztus 1.

5. A szakmai tankönyvek tanulólétszám alapján tervezett állami támogatását a szakirány szerint illetékes minisztérium költségvetésében kell elkülöníteni. E minisztériumok a kiadók versenye alapján rendelik meg a szakmai tankönyveket. A választott kiadóval kötött szerződésben rögzítik azt a tankönyvi példányszámot, amelynek iskolai értékesítéséhez az állami támogatás terhére a minisztérium kedvezményt ad. A szerződésben kikötött ár másik részét — a rendeltileg megállapított szülői hozzájárulás mértékéig — az iskola gyűjti be és utalja át a terjesztés módjától függően.

A szakirány szerint illetékes minisztériumok költségvetésükben célleírányzatot különíthetnek el a kiadóknak kiírt pályázatok fedezetére, az oktatást közvetlenül segítő kiadványok támogatására.

Felelős: a szakirány szerint illetékes miniszterek

Határidő: folyamatos

6. Az 1992. évi költségvetési törvényről kezdődően a tankönyvek, jegyzetek állami támogatásának arányát a társadalmi érdekegyeztetés és a szülők anyagi teherviselő képességének figyelembevételével kell tervezni. Az állami támogatás a tankötelezettség, a nappali tagozatú közép- és felsőfokú oktatás szerint legyen differenciált. Az állam és a szülők költségviselési arányának megfelelően kell számítani a tankönyvek, jegyzetek kiadásának állami támogatási igényét.

Felelős: a művelődési és közoktatási miniszter,
a szakirány szerint illetékes miniszterek,
a felsőoktatási intézményeket irányító miniszterek

Határidő: 1991. október 1.

7. A Kormány felkéri a munkaügyi minisztert, hogy vizsgálja meg a szakmunkás tankönyvek használati díjas rendszere megszüntetésének lehetőségét. Ezek árát a közoktatás többi tankönyvével megegyezően kell kialakítani. Az intézkedés költségvonzatát a tankönyvek szabad árra való áttérésével egyidejűleg kell tervezni.

Felelős: a munkaügyi miniszter

Határidő: a költségvonzat tervezésére 1991. október 1.,
a bevezetésre 1992. szeptember 1.

8. A tankönyvellátásért felelős miniszterek a tankönyvek és jegyzetek külön támogatás nélküli, piaci viszonyokon alapuló terjesztését figyelemmel kísérik, koordinálják. A mi-

nisztériumok csak a saját megrendelésű tankönyvek terjesztéséről gondoskodnak közvetlenül. A terjesztésbe csak szükség esetén, gazdasági eszközökkel avatkoznak be.

Felelős: a művelődési és közoktatási miniszter,
a szakirány szerint illetékes, valamint
a felsőoktatási intézményeket irányító miniszterek

Határidő: 1991. október 1.

9. A tankönyvpiac kibontakozásának és megszilárdulásának időszakára a Művelődési és Közoktatási Minisztérium a költségvetésében célleírányzatot különítsen el. A célleírányzathoz fedezhető a kiadóknak kiírt pályázatok támogathatók az egyes tankönyvekkel, valamint az oktatást közvetlenül segítő kiadványokkal kapcsolatos kiadások. A célleírányzat felhasználásának rendjét úgy kell szabályozni, hogy annak esetleges év végi maradványa a következő évre átvihető legyen. Ugyancsak szabályozandó hogy mely esetekben kell vagy lehet visszatérítendő támogatást folyósítani.

Felelős: a művelődési és közoktatási miniszter

Határidő: 1991. október 1.

10. Az általános iskolák egyes tanköteles tanulójának ingyenes tankönyvellátását szabályozó 23/1989. (VIII. 5.) MM rendeletet hatályon kívül kell helyezni.

Felelős: a művelődési és közoktatási miniszter

Határidő: azonnal

11. Meg kell vizsgálni a külföldi erőforrások bevonásának lehetőségét és szükségességét a közoktatás és a felső oktatás tankönyv- és könyvtárrellátásának korszerűsítésében. Ezt követően a Művelődési és Közoktatási Minisztérium koordinálásával tervezetet kell készíteni a Világbanl részére az új rendszerű tankönyvellátás feltételrendszerének megteremtéséhez, a felsőoktatást szolgáló könyvtár hálózat fejlesztéséhez szükséges hiteltámogatás elnyerésére.

Felelős: a művelődési és közoktatási miniszter,
a szakirány szerint illetékes, továbbá
a felsőoktatást irányító miniszterek,
a pénzügyminiszter

Határidő: 1992. június 1.

12. Ez a határozat a közzététele napján lép hatályba egyidejűleg az életkörülményeket javító néhány intézkedésről szóló 3287/1987. MT határozat 13. pontja, és a általános iskolák tanköteles tanulójának ingyenes tankönyvellátásáról rendelkező 3165/1989. MT határozat ha tályát veszti.

Dr. Antall József s. k.,
miniszterelnök

7. melléklet: Az új Összehasonlító Gazdaságtan tankönyv szerkezete

„I. RÉSZ. INTÉZMÉNYEK ÉS GAZDASÁGI RENDSZERRÉ SZERVEZŐDÉSÜK

1. AZ ÖSSZEHAISONLÍTÓ GAZDASÁGTAN ÉS A GAZDASÁGI INTÉZMÉNYEK (Rosta Miklós)

1. 1. Az összehasonlító gazdaságtanról
1. 2. Az intézmények

2. A GAZDASÁGI RENDSZER (Gedeon Péter)

- 2.1. A gazdasági tevékenység kettős értelmezése
- 2.2. A gazdaság legfontosabb intézményei
- 2.3. A tulajdon- és a koordinációs formák kapcsolata

II. RÉSZ. MODERN PIACGAZDASÁGI RENDSZEREK

3. A MODERN KAPITALIZMUS VÁLTOZATAI (Gedeon Péter)

3. 1. Korai és modern piacgazdaság
3. 2. A kapitalista piacgazdaság típusai
3. 3. A modern kapitalizmus változatainak történeti kialakulása

4. A PIAC ÁLTAL VEZÉRELT VEGYESGAZDASÁG MODELLJE. AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK PÉLDÁJA (Székely-Doby András)

4. 1. Bevezetés
4. 2. A modell legfontosabb jellemzői
4. 3. A piac által vezérelt gazdaság amerikai modellje

5. AZ ÁLLAM ÁLTAL VEZÉRELT VEGYESGAZDASÁG MODELLJE. A FRANCIA, A JAPÁN ÉS A TÁVOL-KELETI VÁLTOZATOK (Bara Zoltán)

5. 1. Az állam által vezérelt vegyes gazdaság lényege
5. 2. Az állam által vezérelt vegyes gazdaság francia változata
5. 3. A japán modernizáció

5. 4. Az állam szerepe a távol-keleti gazdasági rendszerek modernizációjában

6. NEOKORPORATÍV (TÁRGYALÁSOS) VEGYES GAZDASÁG – AZ OSZTRÁK PÉLDA (Veres Pál)

6. 1. A vegyes gazdaság sajátos szereplői a korporációk
6. 2. A korporatív gazdasági rendszerek fajtái
6. 3. A demokratikus korporatizmus osztrák változata
6. 4. A neokorporatív rendszerek átalakulása

III. RÉSZ. POSZTSZOCIALISTA RENDSZEREK ÉS ELŐZMÉNYEIK (RENDSZERVÁLTÁS ÉS EVOLÚCIÓS ÁTALAKULÁS)

7. SZOCIALISTA RENDSZER (Hámori Balázs)

- 7.1. Miért fontos a szocialista rendszer elemzése
- 7.2. A rendszer történelmi előzményei és kialakulása
- 7.3. A szocialista rendszer koherenciája: a rendszermodell
- 7.4. Miért volt képes viszonylag sokáig fennmaradni a rendszer?
- 7.5. A reformszocializmus

8. POSZTSZOCIALISTA ÁTALAKULÁS. A MAGYAR ÉS AZ OROSZ ESET(Bara Zoltán)

- 8.1. A szocialista rendszer összeomlása Kelet-Európában
- 8.2. A rendszerváltozás
- 8.3. A rendszerátalakulás Kornai-féle értékelése
- 8.4. A sikeres piacgazdasági átmenet Magyarországon
- 8.5. A posztszocialista szakasz elhúzódása Oroszországban

9. A SZOCIALISTA RENDSZER ÁTALAKULÁSA KÍNÁBAN (Bara Zoltán – Horváth József)

- 9.1. Történelmi előzmények
- 9.2. A Kínai reformfolyamat során kialakult sajátos tulajdon- és koordinációs formák
- 9.3. A kínai gazdaság növekedése és világgazdasági helyzetének változása
- 9.4. A kínai gazdasági rendszer
- 9.5. A reformfolyamat eredményeinek értékelés

IV. RÉSZ. A GAZDASÁGI RENDSZEREK LEGÚJABB FEJLŐDÉSI TENDENCIÁI

10. Az Információs technológia hatása a piacgazdaság átalakulására (Szabó Katalin)

- 10.1. Változások a modern gazdasági rendszerek technológiai alapjaiban
- 10.2. Változások a tulajdonban és a társaságokban
- 10.3. Piaci koordináció az információgazdaságban
- 10.4. Verseny vagy monopólium

11. A GAZDASÁGI RENDSZEREK ÉS A GLOBALIZÁCIÓ (Székely-Dobi András)

- 11.1. Bevezetés
- 11.2. A globalizáció dióhéjban
- 11.3. A globalizációs folyamat legfontosabb szereplői
- 11.4. A globalizáció hatása a gazdasági rendszerek működésére

12. A JÓLÉTI ÁLLAMTÓL AZ ESÉLYTEREMTŐ ÁLLAMIG (Szabó Katalin)

- 12.1. A jóléti állam és a jólét
- 12.2. A jóléti állam definíciója, létrejöttének okai és alaptípusai
- 12.3. A jóléti állam „beépített” ellentmondásai
- 12.4. A jóléti állam átalakulásához vezető változások, reakciók a változásokra”

8. melléklet: Az új Összehasonlító Gazdaságtan tankönyv kiadója által meghatározott egységes szerkezeti és didaktikai elvek

Az új Összehasonlító Gazdaságtan tankönyv az AULA Kiadó által az új alapképzési (bachelor) tankönyvekre meghatározott *egységes szerkezeti és didaktikai* elvek szerint készült, az alábbi – a kiadó által megfogalmazott – követelmények kielégítésére törekedve.⁸⁰

- a) Alapismereteket ad közre világszínvonalon.
- b) Stílusa közérthető, magyaros, könnyen felfogható, könnyen memorizálható, kerüli a dagályos, nehezen érhető összetett mondatokat.
- c) A tankönyv terjedelme a kiadó által meghatározott terjedelmen belül marad.
- d) Egy-egy lényeges mondat, bekezdés, táblázat, grafikon kiemelése egységes.
- f) A folyó szöveget a lehető leggyakrabban törik meg fejezetcímek, címek, alcímekkel, összefüggést jelölő számozással ellátva.
- g) A tankönyv tartalmi vázlata ezekben a kiemelésekben teljes egészében visszatükröződik. Így a hallgatónak nem kell kézzel külön jegyzetet készítenie, a lényeget aláhúznia, mert a szakszerű vázlat magában a tankönyvben rendelkezésre áll.
- h) A fejezeteken belül a szerzők ábrákat, grafikonokat, képeket, példákat, rövid esettanulmányokat helyeztek el a szövegben, a kéziratban megjelölve ezeknek a helyét. Ezeket a szövegrészeket a tankönyv tónusban jeleníti meg.
- i) Az egyes fejezetek végén a szerző rövid, összefoglalót készített.
- j) Az összefoglaló után a szerző 5–15 ellenőrző kérdést fogalmaztak meg.
- k) Az ellenőrző kérdések után következik a példák szabatos jegyzéke.
- l) A tankönyv végén függelék, mellékleteket, glosszáriumot, a név- és tárgymutatót, majd irodalomjegyzéket találunk.

⁸⁰ A bemutatott egységes követelményeket a kiadó valamennyi szerző illetve a szerkesztő és lektorok rendelkezésére bocsátotta és azok betartását a kiadás feltételül szabta.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A köszönet illesse mindennek előtt *Gidai Erzsébet* professzor asszonyt, akinek kitartó ösztönzése nélkül a dolgozat nem született volna meg. Hálával tartozom családomnak, *feleségemnek Editnek*, gyermekeinknek és unokáinknak, akik zokszó nélkül nélkülöztek hosszú estéken, és derűs hétvégeken egyaránt.

Végül köszönöm mindenkinek, aki türelmével, tanácsaival, megértésével vagy biztatásával segített. Különösen gondolok tanszékvezetőmre, *Hámori Balázs* professzorra és *Szövényi Zsoltra*, minisztériumi főosztályvezetőmre valamint **Tarr Zsuzsára**, a Panem Kiadó vezetőjére. Nem lehet lebecsülni a baráti és kollegiális környezet segítségét, amely erőt és hitet adott, vagy egyszerűen csak hozzátett egy-egy téglácskát az épülethez. Ezek közül is ki kell emelnem *Filep Gyula* és *Filepné dr. Nagy Éva* barátaim ösztönzését és segítségét.